Prof. Dr. Mustafa KAFALI

Çağatay Hanlığı

(1227-1345)

BERİKAN
YAYINEVİ

ÇAĞATAY HANLIĞI

(1227 – 1345)

Prof. Dr. Mustafa Kafalı

BERİKAN
ELEKTRONİK BASIM YAYIM
SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Tel: 0312.232 62 18 / 19 • Fax: 0312.232 14 99
GMK Bulvarı 80/1 • Maltepe-ANKARA

© Berikan Yayınevi
1. Baskı, Temmuz 2005
Tüm Hakları Saklıdır.

Prof. Dr. Mustafa Kafalı

Yayına Hazırlayan: E.Semih Yalçın
Tashih: Ferhat Tamir
Kapak Tasarım: Dinçer Hacıdağlı
Ofset Ön Hazırlık: Halil İbrahim Bülgi
Baskı: Şevkat Ofset, 0.312.395 87 87

ISBN: 975-267-074-1

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5
KAYNAKLAR 15
a) Tarihler 16
b) Şecere ve Ensâb Kitapları 24
c) Seyâhat ve Coğrafya Kitapları 26
ç) Meskûkât 31

BİRİNCİ BÖLÜM

a) Çağatay Ulusu'nun Yapısı 33
b) Devlet Teşkilâtı 52
c) Askerî Teşkilât 58
ç) Mâlî İşler, Adlî İşler ve Posta İşleri 64
d) Şehirlerin İdaresi 67

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞATAY HANLIĞI

Giriş 73
Çağatay Han (1227-1242) 79

Kara-Hülagü Han (1242-1246) 89
Yisun-Müngge Han (1246-1251) 91
Organa Hatun (1251-1261) 94
Algu Han (1261-1266) 98
Mübârek-Şah Han (1266 Yılı İçinde) 102
Barak Han (1266-1271) 105
Nikbay Han (1271-1274) 114
Buka-Timur Han (1274-1277) 116
Duva Han (1277-1307) 117
Küncük Han (1307-1308) 123
Taligu Han (1308-1309) 125
İsen-Buka Han (1309-1319) 126
Kebek Han (1319-1326) 129
İlçigiday Han (1326 yılı içinde) 133
Alâeddin Tarmaşirin Han (1328-1355) 135
Hanlığın Çöküşü 138

BİBLİYOGRAFYA 141

DİZİN 145

ÖNSÖZ

Cengiz Han, 1206 yılında kağan seçildiği kurultayda, Uygur bakşılarının tavsiyelerine uyarak; eski Türk askerî yapısındaki "Onlu" düzene göre, kendi ordusunu yeni baştan tanzim etmişti. Ordunun bu şekilde yeni baştan teşkilatlandırılışı, Mogollar'da kabile asabiyetini nisbeten kırmış; on, yüz, bin ve onbinlik muntazam askerî birlikler kurulmuştu. Askerî birliklerin bu şekilde düzenlenmesi, o tarihe kadar ciddî bir varlık gösterememiş olan Mogollar'ı cihan devleti kurmağa kadar götürmüştür. Bu sağlam askerî temele dayanan Mogol devleti, Cengiz Han'ın 1277 yılında ölümüne kadar olan zaman içinde süratle büyüyerek Asya kıt'ası üzerinde üstün hâkimiyetini kurmuştu. Türkler'in askerî teşkîlâtı çok uzak mesafelere süratle ulaşan süvarî askerine dayandığı için Asya-Hun, Gök-Türk, Karahanlı ve Selçuklular gibi cihanşümûl devletlerin kuruluşunda yüzyıllardan beri denenmişti. Aynı teşkilât Cengiz Han'ın ordularını da bu muvaf-

fak sonuca ulaştırmıştır. Ancak hayvancılık ve çobanlık kültürüne dayanan Mogol kavmi devlet hayatında ve onun müesseselerinin icâbâtına uymakta zorluk çekmiş, hattâ birçok intibaksızlıklar ortaya çıktığı için devletin yaşatılmasında aynı muvaffakıyeti elde edememiştir. Zirâ yerleşik hayatın şartlarını, şehirleri, ziraatı, sınaat ve ticareti kabullenmiyen Mogollar buna ilâveten kabile asabiyetini de korumakta ısrar etmişlerdir. Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra ona halef olan üçüncü oğlu Ogeday Kağan (1227-1241) zamanında, Deşt-i Kıpçak, İran, Azerbaycan ve Kafkasya ülkeleri de zaptolunarak imparatorluk, erişebileceği son hududlara ulaşmıştı. Daha sonra bu geniş coğrafya üzerinde Cengiz Han'ın dört oğlu adına Kağanlık, Cuci, Çağatay ve İlhanlı Ulusları meydana gelmiştir. Bu yeni teşekkül eden uluslar içinde Kağanlık Ulusu hariç, diğer üç ulusun sahası ve nüfusu îtîbariyle Türk ülkeleri oluşu, Türk tarihi bakımından çok mühim neticeler ortaya koyacaktır. XIII. Yüzyıla kadar varlıklarını bildiğimiz târîhî Türk illerinden Uygurlar, Karluklar, Yağmalar, Çigiller, Kıpçaklar ve Kanglılar, il yapılarını ve teşkilatlarını kaybederek, bu istîlâ hareketi ile birlikte dağılacaklardır. Bu iller, fâtih Mogollar'ın kabileleri arasında

taksimata uğramışlardır. Çünkü Mogollar, "Bogol" adını verdikleri esasa göre hâkim oldukları bütün il ve kabileleri kendi aralarında mal ve ganimet taksim eder gibi bölüşmüşlerdir. Mogolistan'da iken yüzlük veya binlik durumunda olan Mogol birlikleri, Türkistan'da tümenlere inkılâb etmişti. Bu durum aynèn Mogol kabilelerinin bünyesinde de olmuştu. Moğolların Gizli Tarihi'nde görülen yüzbaşı ve binbaşıların, sefer sonunda Tümen-Beği veya ordu kumandanları haline gelmeleri, bu şekilde nüfus çoğalmasının tabiî bir sonucu idi. Ancak kabilelerin bu tarz büyümesi sırasında kabile bünyesine alınan Türkler'in yerleşik şehir nüfusu olanlarından ziyâde bozkırlarda yaşayan ve hayvancılıkla meşgûl olanlara münhasır kaldığı anlaşılmaktadır. Zîra Mogollar, yerleşik nüfustan ve şehirde oturmaktan hoşlanmıyorlardı. Böylece büyük fetih hareketi sonunda, Mogol kabileleri ve Mogol askerî birlikleri, kesif Türk nüfusu ile en aşağı bir tahmin ile on misli büyümüşlerdi. Bunun neticesi olarak çok azınlıkta kalan Mogollar, yüz seneye kalmadan hem Türkleşecek ve hem de din değiştirerek islâmiyeti kabul edeceklerdir. Dolayısiyle XIV. yüzyılın başlarından itibaren eski Türk il ve boyları yerine, Mogol isimli Türk toplulukları ortaya çıkacaktır. Hattâ Reşî-

düddin'in Câmi'ü't-tevârîhi'nde görüleceği üzere, Mogol tarihi ve nesebi; Türk tarihine ve nesebine bağlanarak tanınmaz hale dönecektir.

Diğerlerine nisbetle Çağatay Hanlığı, Türkistan'ın tamamını içine aldığı için; Türk nüfusu bakımından en kesif bölüm durumunda idi. Ayrıca merkezî Asya'da yer alması bakımından istikbâl vadeden bir coğrafyada yer almaktaydı. Bütün bu şartlara rağmen Çağatay Hanlığı, diğer bölümlere göre devlet hayatı, teşkilât ve kudret bakımlarından hiç bir zaman bekleneni verememiştir. Alâkalı bahislerde îzah edileceği üzere hâkimiyetin bölünmesi dolayisiyle, yalnızca kır nüfusuna dayanan ve kabilelerin desteğine göre varlık gösterebilen bir devlet durumunda kalarak gelişemeyecektir. Çünkü Türkistan şehirlerinin hepsi Çağatay hanlarına değil, idare ve hâkimiyet bakımından doğrudan doğruya kağana bağlıydı. Bu bakımdan Çağatay Hânedânı kendi hanlık sahasında hâkimiyet hakkını, hakkıyla kullanamamıştır. Şehirler üzerinde umûmî vâli hüviyetiyle hükmeden Mahmud Yalavaç (1223-1239) ve oğlu Mesut Yalavaç (1239-1289) ile ona halef olan oğulları Ebubekir Yalavaç (1289-1298), Satılmış Yalavaç (1298-1303) ve Sevinç Yalavaç (1303-1307), Çağatay hanlarının mü-

dahele edemedikleri kağana bağlı vazifelilerdi. Bu haliyle Çağatay Hanlığı, çok büyük görünüşüne rağmen hakikatte bu büyük görünüşünün gerektirdiği teşkilattan mahrum bir kabile devleti şartlarında kalmıştı. Dolayısiyle Çağatay Hanlığı, devamlı surette kağanlık makamının müdahelesine muhatap olmuştur. Ayrıca İlhanlı ve Cuci Ulusları'nın da müdahaleleri ile karşı karşıya kalan Çağatay Ulusu'nda istikrar temin olunmamamıştır. Dış tesirler dolayısiyle hanlık sahasında iç çekişmeler de zuhur edince, hanlık makamı zaafa uğramış, hatta bir devreden sonra bu durum, kabilelerin hanlık makamını keyiflerince baskı altına almalarına sebep olmuştur.

Mogol kavminin ananevî yapısına ilâveten, kaynaklarda Cengiz Yasası adıyla geçen hükümlerin tatbik mecburiyeti olduğu için mevcut intibaksızlık daha katı bir hale dönmekteydi. Zîrâ bu yasa; çobanlık, hayvancılık ve kır şartlarının dışındaki hayata imkân tanımayan bir sertlikte idi. Çağatay Han'ın (1227-1242) çok şedîd bir yasa tatbikçisi oluşu, kendi adına izafetle tarih sahnesine çıkan hanlığın, hayatiyet kazanmasını bir bakıma önlemiştir. Çünkü Türkistan, Mogol istîlâsından önceki üç yüzyıl içinde Türk-İslâm kültürünün, yerleşik medeniyetin ve ilim hayatı-

nın zirvesine erişmişti. Halbuki Çağatay Hanlığı'nın hâkim unsuru, bu yapıya tamamen zıt karakterdeydi. Devletin müessese ve teşkilâtının, milletin ihtiyaçlarına cevap vermesi kadar tabiî bir durum düşünelemiyeceği gibi; idare edenler ile edilenler arasında tam bir uygunluk ve anlaşma, devlet hayatı için zarurîdir. Çağatay Hanlığı, bu şartlardan mahrum bir şekilde tarih sahnesine çıktığı için; intibaksızlığın ortaya çıkardığı bozukluklar, hanlık çökene kadar devam edecektir. Meselâ, Çağatay hânedânının hiç bir mensubu şehirlere girip oturmayacaktır ve Han-Ordası adı verilen gezici yurtlarında oturmağa devam edeceklerdir. Cengiz Han, mükemmel bir şekilde teşkilâtlandırdığı ordusu ile büyük bir imparatorluk kurabilmişti. Ancak teşekkül eden uluslardan hasseten Çağatay Hanlığı'nda Cihan devletinin teşkilâtı, müesseseleri ve karakteri asla meydana gelmemişti.

Mogol istîlâsı tamamlandığı zaman, bütün Türkistan'ın evvelce mâmûr vaziyetteki şehirleri, yağma, tahrîb ve katliamlar ile harabeye dönmüştü. Bu durum devrin bütün kaynaklarında uzun uzun tasvir olunur. Medenî hayatın çöküşü ile san'at, edebiyat ve ilmî gelişme bir anda hiç derecesine inmişti. Mâlûm olduğu üzere san'at, edebiyat ve ilim, taleb ve teş-

vîk ile geliştiği için; Çağatay Hanlığı'nın hissesine düşen Türkistan'da, bu mevzuda uzun bir müddet boşluk meydana gelecektir. Zîrâ Çağatay hanlarından böyle bir teşvik, mevcut şartlarda zaten beklenemezdi. Bu durum iki yüz yıl bir fasıladan sonra Timurîler zamanına kadar böyle devam edecektir. Bu münasebetle bir noktada yıllardan beri devam eden garib bir isimlendirmenin ne kadar hatalı olduğuna temas etmek zaruretini duymaktayız. Günümüzde Türk dili ve edebiyatının bir devresinin edebî mahsullerinin Çağatay'ın ismine izafeten Çağatayca ve Çağatay Edebiyatı şeklinde isimlendirilişi, söylemek istediğimiz tarihen hatalı tesbittir. Çağatay hanlığı devresinde ilmî hayat yok denecek bir durumda olduğu gibi Çağatay hanlığı sahasında, bilindiği kadarıyla tek bir tane Doğu Türkçesi ile edebî mahsul meydana gelmemiştir. Çağatay edebiyatının ilk nümûneleri arasında sayılan Ali'nin 1233 yılına ait Yusuf ve Zelîha'sı Oğuz Türkçesi hususiyetleri ile birlikte Kıpçak tesirleri de olan manzum bir eserdir. Yazıldığı yer Harezm ülkesidir. Burhan oğlu Kadı Nâsır yani Rabguzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı, 1311'de yine Harezm ülkesinde yazılmış Oğuz-Kıpçak hususiyetleri taşıyan bir diğer eserdir. Eserin sahibinin Ribat-ı Oğuz kasabasın-

dan oluşu, zâten bu durumu kâfi derecede açıklayıcı bir husustur. 1313 yılında yazılan ve Şeyh Şeref isminde bir zata izâfe edilen Mu'înü'l-Mürîd adlı eser de yine Oğuz-Kıpçak edebî hususiyetlerini taşır. Yine bu eser tarzında, dinî ve öğretici bir eser olduğu anlaşılan Cevâhirü'l-Esrâr, dil hususiyetleri bakımından da aynı karakterdedir. Dinî mâhiyette olan Nehcü'l-Ferâdis, Harezm-Kıpçak hususiyetini gösteren bir diğer eserdir. XIV. Yüzyılın ortalarında yazılan bu eserle çağdaş, Harezmî'nin Muhabbet-Nâmesi ile Kutb'un Husrev ü Şîrîni hep Kıpçak Türkçesi ile yazıldığı gibi, Hüsam Kâtib'in Cümcüme-Nâmesi de Kıpçak Türkçesinin edebî mahsüllerindendir. Bu eserlerin şu veya bu vesîle ile Çağatay hanlığı sahası ile alâkası yoktur. Ayrıca XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Lutfî ve Ali-Şîr Nevâî ile Türkistan'da Doğu Türkçesi'nin yeniden canlanış hareketini de Çağatay ismi altında vermek doğru değildir. Çünkü Çağatay Hanlığı'nın tarihe karışmasından bir asır sonraki bu devri, geçmiş bir isimle adlandırmak tarihî bakımdan câiz değildir. Bunlara ilâveten Türk kültürünün ve medeniyet unsurlarının tahripçisinin adı, Türk dili ve edebiyatının bir bölümüne isim olarak alem olmamalıydı.

Çağatay hanlığı devrinde ilim hayatı ve edebiyatın yok denecek derecede bulunması, tarih yazıcılığı bakımından da ayniyet gösterir. Kaynaklar bahsinde de izah edileceği üzere Çağatay Hanlığı'nın sahasında Cemal Karşî'nin 1303 yılında Kâşgar ulemâsının teşvîki ile yazdığı Mülhakatü's-Surah'tan başka ikinci bir eser yoktur. Bu münasebetle diğer üç ulus hakkında eser yazan modern devir tarihçileri, Çağatay hanlığı hakkında eser yazmağa kaynakların kıtlığı dolayısiyle pek yanaşmamışlardır. XVIIII. Yüzyılın ortalarında Deguignes ile başlayan ve XIX. yüzyılın ortalarına doğru d'Ohsson ve Joseph von Hammer-Purgstall ile devam eden ve bu yüzyılın sonlarına doğru Henry Howorth ve XX. Yüzyılın ilk yarısında Bertold Spuler ve Zeki Velîdî Togan gibi bu devrenin mütehassısları aynı imkânsızlıklar dolayısiyle diğer uluslardan eserlerinde bahsettikleri halde Çağatay Ulusu'nun tarihinden bahsederken kopuk, kırpıntı bilgiler bırakmışlardır. İyi bir derleme eser olan Renè Grousset'in eserinde de durum aynıdır. W.Barthold, Türkistan adlı eserine sonradan bu mevzuda bir bölüm ilâvesine başlamakla beraber ömrü vefa etmediği için tamamlayamadan bırakmıştır. Türk tarihinin mühim bir devresinin meselelerini ortaya koyabilmek

için tahsisen bu mevzuda bir esere, yıllardır ihtiyaç olmasına rağmen henüz ortaya konulmamıştır. Dolayısiyle "Çağatay Hanlığı" başlığı altında hazırladığımız bu çalışma, aynı imkansızlıklara rağmen ortaya çıkan ilk numûne olmaktadır.

Prof. Dr. Mustafa Kafalı
2005 - Ankara

KAYNAKLAR

Mogol Kağanlığı'nın dört bölümü içinde kaynaklar bakamından en zayıf olanı Çağatay Hanlığı'dır. Bunun en mühim sebeplerinden biri muhakkak ki Türkistan'ın Mogol istîlâsı sırasında uğradığı tahribat ile şehirlerdeki ilim ve kültür hayatının yok olması idi. Hanlığın teşekkülünden sonra, meydana gelen tahribatın tamirine vakit kalmadan iç mücadeleler ve bunlara ilâveten diğer üç ulus ile yapılan harpler, yeni bir kültür canlanışına imkân vermemiştir. Dolayısiyle diğer üç ulusun bünyesinde yazılan kaynaklardan faydalanarak elde edilen bilgiler ile iktifa etmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Yerli kaynakları yok denecek kadar az olan bu devletin tarihine dair kaynakları, şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

a) Tarihler,

b) Şecere ve ensâb kitapları,

c) Seyâhat ve Coğrafya kitapları,

ç) Meskûkât

a) Tarihler

Bu başlık altında resmî, umûmi, husûsî veya vekayinâme tarzında yazılmış her nevi tarih eserleri ifade edilmektedir. Bu kaynaklardan faydalandıklarımızı telif tarihlerine göre bir sıra dahilinde nakledelim. Bunlardan ilki, Mogolca kaleme alınan resmî mahiyetteki eserdir. Mogol hânedanının ve ananesinin en orijinal kaynağı olan bu tarih, Ogeday Kağan'ın 1240 yılında topladığı son kurultay sırasında kaleme alınan Manghol-un Niuça Topçı'an'dır. Reşidüddin Fazlullah'ın Câmi'ü't-tevârîh'in telifi sırasında gördüğü Altan Depter (Altın Defter), bu tarihin mufassal aslıdır. Reşidüddin bu tarihi, ihtimal Gazan Han'ın delaletiyle görmüştü. Zîrâ bu kitap, herkesin görmek imkânına sahip olamadığı tarihtir. Anlaşıldığına göre Mogollar, mufassal ve resmî tarihlerini belirli yerde muhafaza ederek, herkesin görmesine izin vermedikleri için bu eserler "Gizli" mahiyette oluyordu. Mogollar bu tarih kitabının aslı için "Depter" tâbirini kullanırken muhtasarı için "Topçi" kelimesini kullanmışlardır. Topçi zaten kısaltmak veya toparlanmak mâna-

sındadır. Niuça veya Niguça kelimesi de gizli demek olduğuna eserin adını "Mogollar'ın Gizli Muhtasar Tarihi" şeklinde söyleyebiliriz. Uygur harfleri ile Mogolca olan eserin, E.Haenisch ve S.Kozin başta olmak üzere neşirlerini yapan Mongolistler olmuştur. Ancak biz bu çalışmamızı yaparken Prof. Ahmet Temir tarafından yapılan Türkçe neşrinden faydalandık.[1] Eser, bahşı veya bitikçi adı verilen katipler tarafından hazırlandığı için müellifi belli değildir.

Bu kaynaklardan ikincisi durumundaki farsça umûmî tarih, 1260 yılına kadar olan vekayii ihtiva eder. Târîh-I Cehân-guşâ adındaki bu eserin müellifi, İlhanlı Devleti hizmetinde vazife gören devlet adamı Alâeddin Atâ Melik-i Cüveynî'dir. Babası Bahaeddin Cüveynî, 1235-1236 yıllarında Karakurum'da bulunmuş ve İlhanlılar devletinde vezirliğe kadar yükselmiştir. Alâeddin Atâ Melik-i Cüveynî de bir çok defalar Karakurum'a giderek anlattığı hâdiselerin ya müşâhidi veya yakın takipçisi olmuştur. Bu bakımdan verdiği bilgiler sıhhatli olmalıdır. Üç cilt olan eserinde Kağanlık, Cuci, Çağatay ve İlhanlı Ulusları tarihinden başka Harezm-

[1] Manghol-un Niuça Topçi'an, Mogollar'ın Gizli Tarihi, Türkçeye tercüme eden: Ahmet Temir, T.T.K. neşriyatı, Ankara 1948.

şahlar, Selçuklular, Karahanlılar ve Karahıtaylar tarihi hakkında da bilgi vermektedir. Bu eserin Mirza Muhammed Kazvînî tarafından ingilizce bir mukaddime ile yapılmış iyi bir neşri mevcuttur.[2] Aynı tertip ile aynı yıllarda kuzey Hindistan'da farsça olarak yazılmış olan bir diğer eser ise Ebu Sirâceddin Muhammed el-Cüzcânî'nin Tabakat-ı Nâsirî adlı eseridir. Cüveynî kadar hâdiselere yakın olmamakla beraber muteber bir kaynaktır. Eserin 1864 yılında Kalkûta'da yapılmış neşri ile 1881'de Londra'da yapılmış ingilizce tercümesi vardır.[3]

Mogol devrinin en meşhur eseri muhakkak ki Reşîdüddin Fazlullah b. İmadüddevle Ebu'l-Hayr et-Tabîb'in Câmi'ü't-tevârîh adlı iki ciltlik farsça eseridir. Gazan Han (1295-1304), vezîri Reşîdüddin'i umûmî bir Mogol tarihi yazmakla vazifelendirmişti. Eser 1310 yılında yani Olcatyu Han (1304-1316) zamanında tamamlanmıştır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Mogolların hânedan tarihi olan Altan Depter'den fay-

(2) 'Alâeddin 'Atâ Melik-i Juweynî, Tarikh-i Jahân-Gushâ, Mirza Muhammed of Qazvin, London, I-1912, II-1916, III-1937.

(3) The Tabaqât-i Nâsirî of Aboo Omar Minhâc al-din al-Jawz-janî, edited by W.Nassau Lees, Mawlawis Khadi Hossain and Abd-al-Hai, Calcutta 1864. Eserin ingilizce tercümesi Major Raverty tarafından The Tabaqât-ı Nâsirî (London 1881) adıyla neşrolunmuştur.

dalanan tarihçi, bu bakımdan sahih bilgi vermektedir. Ancak bu eseri, hânedan mensuplarından ve Alton Depter'in muhafızı olan en kıdemli emîr Pulat Çinsang'dan başkasının görmesi mümkün olmadığına göre, Gazan Han ve Pulat Çinsang'ın naklen verdikleri bilgileri, eserine aktarmıştır. Ayrıca eseri meydana getirirken bazı tarihçileri de emrinde çalıştırdığı bilinmektedir. Kubilay Kağan (1259-1294) ile Hanbalık (Pekin) şehrinde oturmağa başlayan bu Mogol Hânedânı'nın çince olarak yazılan Yuan-Şi adlı ve Külük-Kağan (1307-1311)'ın emri ile yine aynı zamanda tamamlanan tarihiyle tam bir uygunluk içindedir.[4] Ancak Reşîdüddin'in eseri, dört ulusun hepsinin tarihini anlatan umûmî mahiyette eserdir. Eserin başındaki Mogol şeceresini, Türk tarihine bağlamak sureti ile yapılan yakıştırma ciddiyet ve hakikat ile kâbil-i telif değildir. Zirâ bu husus, Mogollar'ın Gizli Tarihi ile zaten açık bir şekilde ortadadır. Yalnız Mogol hakimiyet devresi için en muteber kaynaktır. Bölüm bölüm bir çok neşirleri vardır. Fakat bize eserin bütünü lâzım olduğu için Tahran tab'ı kullanılmıştır.[5]

---

[4] Bu husus için bk. E. Bretschneider, Mediaval Researches, I. s. 180-199.

[5] İyi bir neşir olmamakla beraber, Reşîdüddin Fazlullah, Câmi'ü't-tevârîh, Behmen Kerîmî neşri, I-II, Tahran 1338 kullanılmıştır.

Cüveynî'nin Cehân-Güşâsı'nın devamı mâhiyetinde olan ve Reşîdüddin ile çağdaş olan Abdullah b. Fazlullah eş-Şîrâzî'nin farsça Tecziyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-A'sâr adlı eseri, Çağatay Hanlığı tarihi için çok değerli bilgileri ihtiva etmektedir. Çağataylılar'a âit olan bilgiler, Müngge Kağan (1251-1259) zamanında itibaren hayli tafsilatlıdır. Yer yer Reşîdüddin'de bile görülmeyen bilgileri bulmak mümkündür. Eserin müellifi, daha çok Vassâfü'l-Hadra lâkabı ile bilindiği için tarihinin adı da Târîh-i Vassâf olarak meşhurdur. Eser, beş bölüm olup bunlardan ilk dördü 24 Muharrem 712 (1 Haziran 1312)'de Olcaytu Han ve veziri Reşîdüddin Fazlullah'a takdim edilmiştir. Eserin beşinci bölümü Cuci Ulusu ve Çağatay Ulusu'na âid ilave bilgileri ihtiva eder ki daha sonra tamamlanmıştır.[6]

İlhanlılar sahasında yazılmış olan diğer kaynaklarda, Çağatay Hanlığı hakkında ya malûmat yoktur veyahut da ehemmiyetsiz denebilecek şeylerdir. Buna mukabil Türkistan'ın eski kültür merkezlerinden biri olan Kâşgar şehrinde, XIV. Yüzyılın ilk yıllarında te'lif

(6) Abdullah b. Fazlullah eş-Şîrâzî, Tecziyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-A'sâr (1853). Ayrıca eserin birinci bölümünün neşri ve Almanca tercümesi için bk. Hammer-Purgstall, Geschichte Vassaf's, Wien 1856.

edilmiş. Çağatay Hanlığı'nın tarihini aydınlatan kıymetli bir eser mevcuttur. Mülhakâtü's-Surah adındaki bu arapça eserin müellifi Cemâlüddin Ebu'l-Fazl b. Muhammed el-Karşî'dir. Yalnızca Cemal Karşî adıyla meşhur olan bu zatın babası ve âilesi aslen Balasagun'lu olup kendisi Almalık'ta doğmuştur. Daha sonraki yıllarda Kâşgar şehrine yerleşmiştir. 1282 yılında El-Cevherî'nin arapça lügatini farsçaya çevirerek Surahu'l-Luga adlı lügat kitabını hazırlamıştır. 1303 yılında ise bu eserine ek olarak hazırladığı Çağatay Hanlığı tarihi ve Türkistan şehirleri hakkında bilgi verdiği Mülhakâtü's-Surah adlı eserini tamamlamıştır. Kâşgar ulemasının telkinleri ile Çağatay Hanları'nın himayesinden tamamen uzak bir şekilde hazırlanan bu eser, hakikaten yegâne yerli ve değerli bir kaynaktır. Ancak bu eserin elimizde olmaması yüzünden yalnızca W. Barthold'un neşrettiği kısımlardan faydalanmak imkânımız vardır.[7] Bu kısım, Çağatay Hanlığı ile Türkistan şehirleri ve ulemasını ihtiva eder. Eserin ayrıca Kara-

(7) Yazması Leningrat Asya Müzesi, Nu. 430'dadır. Neşredilen kısım: W Barthold, Turkestan vi Epohu Mongolskavo Naşestviya, I., s. 128-152. Ayrıca Barthold'un bu eser ile alâkalı Zapiski dergisinin muhtelif sayılarından çıkan yazıları: VIII, 353; XI, 283-287; diğer bir nüshası hakkında XV,271 vd. 1913 yılında Türkistan'ın Yeni Mergilan şehrinde Z. Velîdî Togan tarafından bulunmuş bir diğer nüshası daha vardı.

hanlılar ve Selçuklular devresine âid bölümleri de değerlidir.

Şimdiye kadar saymış olduğumuz kaynaklardan başka İlhanlı sahasında yazılan pek çok kaynakta mevzuumuz ile alâkalı bilginin yok denecek kadar az ve kifayetsiz olduğunu söylemiştik. Hanlığın son devresi için bilgileri ise ancak Timurlular devrinde te'lif edilen eserlerin bazılarında bulabilmekteyiz. Bunların içinde en değerlilerinden birisi, uzun yıllar yazarı bilinemediği için İskender Anonimi adı ile bilinen Mu'înîddin Natanzî'nin farsça Müntehabü't-tevârîh-i Mu'înî adındaki eseridir. Umûmî tarih hüviyetindeki bu eserde İran ve Afganistan'daki mahalli hânedanlardan başka Cuci, Çağatay, İlhanlı Ulusları ve Timurîler hakkında bölümler hâlinde bilgi verilmektedir.[8] 1414 yılında te'lif olunan bu eserden başka, Timur devrinin resmî tarihçilerinden Nizamüddin Şâmî'nin Zafernâmesi'nin başında kısa da olsa bir bilgiye rastlanmaktadır.[9] Timur'un diğer resmî tarihçisi Şerefüddin Ali Yezdî'nin Zafernâmesi'nde ise Çağataylılar

(8) Muntakhab-al-tavarikh-i Mu'înî, Publies par Jean Aubin, Teheran 1957.

(9) Nizamüddin Şâmî, Zafernâme, türkçeye tercüme eden Necati Lugal, Ank.1948.

için hayli malûmat bulabilmekteyiz.[10] Bu eserlerden başka Mîrhond'un Ravzatü's-safâ adlı eseri ile torunu Hondmîr'in Habîbü's-siyer adlı eserlerinde Çağataylılar hakkında hayli bilgi mevcuttur.[11]

Çağatay Hanlığı'nın doğu bölümü durumundaki Doğu Türkistan'da hüküm süren Duglat Emirleri soyundan gelen Mirza Muhammed Haydar Duglat'ın 1541 yılında tamamladığı Târîh-i Reşîdî hem Duglatlar'ın ve hem de Çağataylılar'ın bu bölgede hüküm sürenlerinin tarihi için kıymetli bir kaynaktır. Farsça olan bu eserin Muhammed Sâdık Kâşgarî tarafından Doğu Türkçesi'ne çevrilmiş nüshası da mevcuttur. Eserin bilhassa Doğu Türkistan Çağataylılarının tarihi bakımından değeri büyüktür.[12] 1582 yılında Safevî sahasında Kadı Ahmed Gaffar-Kazvînî tarafından te'lif olunan farsça umûmî tarih, çok muahhar bir

---

[10] Şerefüddin Ali Yezdî'nin Zafernâme'sinin bir çok neşirleri olmakla beraber Çağatay Hanlığı hakkında bilginin verildiği mukaddime kısmı neşirlerde yoktur. Bunun için yazma nüshalardan Bayezid Umûmî Ktp.deki Nu.4975'den faydalanılmıştır.

[11] Mîrhond, Ravzatü's-safâ, Tahran, 1853-1857; Hondmîr, Habîbü's-siyer, Tahran, 1853-1854. Ayrıca Çağatay Hanları ile ilgili kısım, terc. M.C.Defrémery, Histoire des Khan Mongols du Turkistan, Paris 1852.

[12] The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammed Haidar Dughlat, by N.Elias and E. Denison Ross, London 1898. Türkçe nüshası için bk. Velyaminof Zerinof, İzşledovanya o Kasimovskih Çariyah, II.140-145, 1864.

eser olmasına rağmen; Çağatay Hanlığı tarihi için bir çok bilgilerin teyidi bakımından, değerli bir eserdir. Târîh-i Cehân-ârâ bu bakımdan faydalı bir kaynaktır.[13]

b) Şecere ve Ensâb kitapları

Mevzumuz ile alâkalı sağlam ve sıhhatli Şecere ve Ensâb kitaplarına sahibiz. Bunun en mühim sebebi, Mogol ananesinin icâbı olarak hanedan târihi ve nesebnâmelerin iyi bir şekilde muhafaza edilmesidir. Bir önceki bahiste Reşîdüddin Fazlullah'ın eserini nasıl ve hangi şartlarda hazırladığını nakletmiştik. Câmi'ü't-tevârîh'in hazırlanışı sırasında Cengiz Han evlâdının muhtelif kollarının en ince teferrüatına dikkat edilerek hazırlanan, Şu'b-i Pençgâne adlı şecere ve ensâb kitabı 1310 yılına kadar Dört Ulus'un ensâb cedvellerini sahih bir şekilde verir.[14] Bu eser, daha sonraki devirlerde hazırlanan bütün ensâb kitaplarına temel olmuştur. Nitekim Timur'un oğlu Şahruh zamanında kim tarafından hazırlandığı bilinmeyen fa-

---

[13] Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî, Târîh-i Cehân-ârâ, Mücteba Minovî neşri, Tahran 1343.

[14] Bu eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı, III. Ahmet kütaphanesi, Nu. 2937 de Nesebnâme-i Mülûk adıyla kayıtlı bulunmaktadır.

kat Reşîdüddin'in Şu'b-i Pençgânesi'nin zeyli mahiyetindeki Mu'izzü'l-ensâb adlı diğer bir kıymetli şecere ve ensâb kitabını görmekteyiz. Bu şecere kitabının bilinen iki nüshasından birisi Paris'te Bibliothéque Nationale'de, diğeri ise Londra'da British Museum'daki farsça yazmalar arasındadır.[15] Bu mevzuda diğer bir eser, Timur'un torunu Uluğ Beğ'in hazırladığı Şeceretü'l-Etrâk veya Târih-i Ulus-ı Erba'a adlı eseridir. Ancak elde bulunan nüshası, bu kitabın muhtasarıdır. Aslı henüz bulunamamıştır. Bu eserde aynı zamanda Çağataylılar ve Timurîler devirlerine âid bilgi de verilmektedir.[16] Ensâb kitaplarından bir diğerinin müellifi de yine bizzat bir hükümdârdır. XVII. Yüzyılın ortalarında Hîve hükümdârı Ebu'l-Gazi Bahâdır Han'ın Türkistan türkçesi ile te'lif ettiği Şecere-i Türk adlı eseri yine aynı tertip üzere hazırlanmış meşhur bir eserdir.[17]

---

(15) E.Blochet, Catalogue des manuscripts Persan de la Bibliothéque Nationale, Paris 1905, I, 292. Diğer nüsha, Rieu, Catalogue of the Persian manuscripst in the British Museum, London 1879, I, 183.

(16) Bu eserin İngilizce neşri, The Shajrat-ul-Atrak, by Colonel Miles, London 1838.

(17) Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Baron Demasions neşri, I-II, St. Petersburg, 1871-1874; Türkiye türkçesi ile neşri, Rıza Nur, İstanbul 1925.

c) Seyâhatnâme ve Coğrafya Kitapları

Çağatay Hanlığı devresinde Türkistan ahvali hakkında bilgi veren kâfi miktarda Seyâhatnâme eseri mevcuttur. Bunlardan Çinli seyyahların sayısı diğerlerine nisbetle daha fazladır. Mogollar'ın Türkistan'a girdikleri sırada buradan geçen Çang-Çun bu seyyahların ilkidir. Onun seyahati 1221-1224 arasında olmuş ve Mogol istilâsının sonuçlarını görmüştü. Si-Yu-Ki (Batı seyâhati hâtıraları) adını taşıyan muhtırası çok canlı ve değerlidir.[18] Bu seyyahlardan ikincisi Çang-Te'dir. Çang-Te, Mengü Kağan (1251-1259)'ın ölmesinden kısa bir zaman önce 1259 yılında küçük kardeşi Hülagü Han (1256-1265)'a gönderdiği çinli elçidir. Çang-Te, bu münasebetle Türkistan'dan geçer ve bunları Si-Şi-Ki (Batı elçiliği hâtıraları) adındaki hâtıratında nakletmiştir.[19]

1219 yılında âid Si-Yu-Lu (Batı seyâhatı) adlı seyâhatnâmenin sahibi meşhur Ye-Lü Ch'u tsai'in torunu Ye-lü Hi-Liang'ın 1260-1263 yıllarına âid kısa olmakla

---

(18) Chang-Chun, Si-Yu-Ki (1221-1224), E.Bretschneider, Mediaeval Researches, I, 35-108.

(19) Chang-Te, Si-Shi-Ki (1259), E.Bretschneider, Mediaeval Researches, I, 109-156.

beraber değerli bir muhtırası vardır. Kubilay Kağan ile kardeşi Arık-Buka arasında cereyan eden muharebeler sırasında Türkistan'da bulunarak bunları aktarmıştır.[20]

Mogol istilâsı, bütün Türk ve İslâm ülkelerini kapladığı için; Mogollar, hristiyan dünyasının alâkasını çekmişti. Bu münasebetle 124 yılında Kiyuk Kağan'ın seçildiği kurultaya Plano Carpini adında Papa'nın elçisi de katılmıştı. Dönüşte yeni kağanın, papa IV. İnocentius'a cevabî mektubunu da alarak dönmüştü. Sir-Deryâ, Talas, Çu ve Yedi-Su havzaları ile kurultay hakkında verdiği bilgiler faydalıdır.[21] Plano Carpini'den kısa bir zaman sonra bu defa başka bir râhip, Fransa kralı St.Louis'nin elçisi olarak Müngge Kağan (1251-1259)'ı 1254 yılında ziyaret etmiştir. Takriben aynı yolu takib eden ve Türkistan'ın bu bölgeleri hakkında bilgi veren William Rubruck (G.Rubruqius), görüklerini seyâhatle ilgili eserinde toplamıştır.[22] Ayrıca

---

(20) E.Bretschneider, Mediaeval Researches, I, 157-163.

(21) The Journey of Friar John of Plan de Carpine (1245-1247), W. Rockhill, London 1900. Başka bir neşri Christopher Dawson, The Mongo. Mission, London and New-York 1955.

(22) The Journey of William of Rubruck, 1253-1255, by William Woodville Rockhill, London 1900.

pek çok hristiyan din adamları veya râhiplerinin Mogol hânedanının mensubları ile yakınlık kurmak için gayretleri olmuştur. Muhtelif zamanlarda olan bu geliş gidişler ile alâkalı bir kaç sahifelik mektup veya risâle kabilinden olan yazılı parçalar kalmıştır. Ancak bunlarda faydalı bir bilgiye rastlayamıyoruz.[23] Yalnız kısa olmakla beraber Küçük Ermenistan kralı Haithon (1224-1269), 1254 yılında Müngge Kağan'ı ziyarete gidişi ve dönüşü sırasında Türkistan'dan geçmiş ve bu yol üzerinde gördüğü şehirlerden bahsetmiştir.[24] Bu bakımdan zikre değer. Avrupalı seyyahlar arasında en meşhuru muhakkak ki Marco Polo'dur. Bu seyyahın verdiği bilgiler, daha ziyade Kubilay Kağan (1259-1294) zamanında Pekin (Hanbalık) ve Kağanlık Ulusu hakkında olmakla beraber, geliş gidişleri sırasında Türkistan'dan geçtiği için Çağatay Hanlığı sahası hakkında da bilgiler vermiştir. Niccolo ve Maffeo Polo adlarındaki Venedikli tâcirler, 1260-1267 yıllarında Hanbalık'a giderek dönmüşlerdir. Hattâ dönüşte Kubilay Kağan'ın papaya gönderdiği elçiler durumundaydılar. 1271 yılında Niccolo, oğlu Mar-

(23) Christopher Dawson, The Mongol Mission, London and New-York 1955.

(24) E.Bretschneider, Mediaeval Researches, I, 164-172.

Polo'yu da beraber Hanbalık'a götürdü. Marco Polo kağanın hizmetine girerek burada yirmi yıl kaldı. Nihayet 1291 yılında prenses Kökeçin'i İlhanlı sarayına götürdü ve 1295 yılında Venedik'e döndü. Marco Polo gördüklerini seyâhatnâmesinde toplamıştır.[25]

Cuci, Çağatay ve İlhanlı hânedanlarının islâmiyeti kabullerinden sonra bu hânedanların hüküm sürdükleri ülkeler, bu def'a müslümanlar için câzib hâle gelmeye başlamıştır. Nitekim 1333 yılında Deşt-i Kıpçak'a giden İbn Battûta (Ebu Abdullah Muhammed et-Tanci), Altın-Orda bozkırlarını ve şehirlerini görerek, Özbek Han'ı ziyaret etmişti. Daha sonra Harezm üzerinden Buhara'ya ve oradan da Karşi'de bulunan Çağatay hanlarından Tarmaşirin'i ziyarete gitmiştir. Eserinde Tarmaşirin Han ve gördüğü yerler hakkında bilgi vermiş ve daha sonra da Hindistan'a geçmiştir. İki ciltlik seyahatçe eseri Tuhfetu'n-nuzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr veya kısa adıyla Rihle ismini taşır.[26]

---

[25] The Book of Marco Polo, The Venetian, concerning the Kingdom and Marvels of the East, translated by H.Yule, Ed. by H.Cordier, I-II, London 1921

[26] İbn Battûta (Ebu Abdullah Muhammed et-Tanci), Rihle (Tuhfetü'n-nuzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr), Türkçe terc. Seyâhatnâme, M.Şerif Paşa, I-II ve Fihrist, İstanbul 1333-1338.

Türkistan'ın tarihî coğrafyası, devrin hâdiselerini değerlendirirken ve tarihini ortaya koyarken mühim yer işgal eder. Bu hususta da kâfi derecede bilgiye sahip olabiliyoruz. Bu coğrafya bilgilerini iki devre hâlinde mütâlaa etmek zarureti vardır. Bunlardan birincisi Türkistan'ın Mogol hâkimiyetine girmezden önceki coğrafî durumu ve şehirleri ile alâkalı kaynaklardır. Ortaçağın bütün coğrafyacılarının Türkistan'ın bu devresi hakkında verdikleri bilgileri, selâhiyetle bir araya getirerek tahsisen bu hususu aydınlatan kıymetli eserlere sahibiz. Bunlardan ilki Guy le Strange'in eseridir.[27] Diğeri ise W.Barthold'un "Mogol istilâsından önceki Türkistan" adını taşıyan eserinin başındaki coğrafya ile alâkalı bölümdür.[28] Her iki eser de mükemmel birer çalışmanın mahsülü olup bu eserlerde, bu devrin bütün coğrafya eserleri tamamen tedkîk edilerek Türkistan'la alâkalı bilgiler bir araya getirilmiştir. Ayrıca bu devrede Türkistan'ın doğu bölümü için değerli olan bilgileri, "Çin kaynaklarına göre Karahıtaylar, Uygurlar ve Müslümanlar" baş-

(27) Bu eserin içinde Harizm, Soğd ve Mâverâünnehr gibi bölümler mevzuumuz ile alâkaladır. Bk. Guy le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate, London 1905.

(28) İngilizcesi: Turkestan Dawn to the Mongol İnvasion, London 1928. Rusçası: Turkestan vi Epohu Mongolskavo Naşestviya, Moskva 1963.

liği altında E. Bretschneider'in eserinde bulmaktayız.[29] Mogol hâkimiyeti devresine ait coğrafya bilgisi ise 1332 yılında Mogol Kağanlığı'nın dört bölümünden bir çok coğrafyacının birlikte ortaya koydukları külliyatta bulunmaktadır. Kubilay Kağan Sülâlesi'nin tarihi olan Yüan-Şi'ye ek olarak hazırlanan bu eser, Ortaçağ Çin Atlası adıyla bilinir. Bu kıymetli külliyat, dört ulusun hâkimiyet sahalarına göre dört bölümü ihtiva eder. E.Bretschneider eserinin ikinci cildini bu coğrafya kaynağına tahsis etmiştir.[30] Bunlardan başka yukarıda alâkalı bölümlerde zikrettiğimiz Marco Polo ile Cemal Karşî'nin eserleri, devrin Türkistan coğrafyası ve şehirleri hakkında pek çok değerli bilgileri ihtiva etmektedir.

ç) Meskûkât

Çağatay Hanlığı'nın kaynakları arasında maalesef en imkânsızlığa uğranılacak olan husus, meskûkât bahsindedir. Hanlık zamanında darbedilen para-

---

(29) Mediaeval Researches, I, 208-275.

(30) Mediaeval Researches, II, Çağatay Hanlığı ile ilgili bölümler (18-68) numaralardaki sayfalardadır.

(31) A.K.Markof, İnventarniy Katalog Müsülmanskih Monet Ermitaja, St. Petersburg 1892.

lardan mühim bir miktarda parayı ihtiva eden koleksiyon Leningrat Ermitaj Müzesi paralar kısmındadır. British Museum başta olmak üzere, para koleksiyonlarının zengin olduğu müzelerin hiç birisinde böyle bir koleksiyon mevcut değildir. Bir bakıma Çağatay hanlarının paralarını topluca bulabileceğimiz yegâne merkez Ermitaj Müzesidir. Ermitaj müzesindeki bu paraların, A.K.Markof tarafından hazırlanmış envanter kataloğu mevcuttur.[31] Dolayısiyle resimleri ve tam tavsifi ile birlikte yeni bir kataloğa ihtiyaç vardır. Markof'dan 34 sene önce, bir makalesinde bazı Altın-Orda ve Celâyirli'er paraları ile birlikte bazı Çağataylı paraları hakkında bilgi veren P.S.Savalief'in neşri, bu ihtiyacı karşılayamaz.[32] Stanley Lane-Poole'ün British Museum'daki paraları gösteren kataloğunda da görüleceği üzere Çağataylılar'a âit paraların tamamı iki tanedir.[33] Diğer büyük merkezlerdeki koleksiyonlar arasında bunu da bulmak mümkün değildir. Dolayısiyle Ermitaj müzesindeki paraların muhtevalı bir kataloğu yapılana kadar bu zaaf devam edecektir.

---

(32) P.S. Savalief, Moneti Cucldof Çagatayidof Celairidof I druge, Russke Arkeolociheskoe Obşçestvo Vostoçnoe Otdelenia Trudi (RAOVOT), III, 1858.

(33) Stanley Lane-Poole, Catalogue of the Oriental Coins in the British Museum, VI, London 1881.

BİRİNCİ BÖLÜM

a) Çağatay Ulusu'nun Yapısı

Moğolca "Ulus" kelimesi Türkçedeki "İl" kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Bu kelime ile birlikte kullanılan has isimlere göre Kağanlık Ulusu: Kağana bağlı il, Cuci Ulusu: Cuci Han ve evlâdına bağlı il, Çağatay Ulusu: Çağatay Han ve evlâdına bağlı il ve İlhanlı Ulusu: Hülagü Han ve evlâdına bağlı il mânâsına gelmekteydi. Yani bu bağlı oluş, adı geçen hanların zamanları ile sınırlı kalmıyor, onların neslileri zamanlarında da veraset yolu ile babadan oğula geçen hâkimiyet hakkı şeklinde devam ediyordu. Bilindiği üzere Cengiz Han, ölmezden önce Moğolistan dışında kalan batı bölgelerinde fethedilen ülkeleri; oğullarına tahsis ederken Türkistan, ikinci oğlu Çağatay Han'ın hissesine düşmüştü. Kaynaklarda zikredildiğine göre onun ülkesinin hududları, do-

ğuda Beş-Balık bölgesini içine alacak şekilde başlıyor; batıda, Ceyhun (Amu-Deryâ) Irmağı'na kadar uzanıyordu.[1] Kuzeyde İli havzası ve Yedi-Su bölgelerinin hanlık sahasına dahil olduğu, Çağatay Han'ın yaylağının İli boyunda, kışlağının ise Yedi-Su havzasında Kayalık şehri yakınında oluşundan anlaşılmaktadır.[2] Zaten bu bölge, hanlığın başkenti durumundadır. Ceyhun Irmağı hudud olduğuna göre, güneyde hududlar, Horasan'ı dışarda bırakmaktaydı. Ancak Ceyhun Irmağı'nın başlangıcında yer alan Bedehşan, Belh ve Gazne bölgelerini, Şerefüddin Ali Yezdî, hanlık sahasına dahil etmektedir.[3] Ayrıca Urgenç şehri ve Harezm ülkesinin esas bölümünün Cuci Ulusu'na âit olduğunu bilmekteyiz.[4] Ayrıca Çağatay Hanları adına basılan paralarda, devamlı olarak Otrar, Kencet ve Talas (Taraz) isimleri bulunduğuna göre; bu şehirler ve bölgeler, Çağatay Hanlığı sahasına girmekteydi.[5] Bu duruma göre Doğu Türkistan bütü-

---

(1) Cüveynî, Tarîh-i Cehân-guşâ, Mirza Muhammed Kazvinî neşri, I, 226-227.

(2) Cehân-guşâ, I, aynı yer.

(3) Şerefüddin Ali Yezdî, Zafername Mukaddimesi, Bayezid Umûmî, Kütüphanesi, Nu. 4975, s. 112 (Bu yazma, sahife esasına göre numaralandırılmıştır).

(4) M.Kafalı, Altın-Orda Hanlığı, s. 12.

(5) Markof, İnvertarniy Katalog Müsülmanskih Monet Ermitaja, s. 547-566 arasındaki paralar.

nuyle, Batı Türkistan ise Harezm ve Türkmenistan bölgeleri hariç, Çağatay Hanlığı sahasına dâhil olmaktaydı. Çağatay Ulusu, bu saha içinde teşekkül etmişti. Yalnız, Çağatay Han'a tahsis edilen bu ülkede bütün şehirler, Urgençli Mahmud Yalavaç adında bir umumî vâli tarafından kağan nâmına idare edilmekteydi. Cengiz Han, 1223 yılında Türkistan'ı terk etmeden önce, onu kendi nâmına bu şehirleri idare etmek üzere vazifelendirmişti.[6] Bu vazife Ogeday Kağan zamanında da devam etmiş, bütün Türkistan şehirlerinin idaresi ve vergilerin toplanması bir sisteme bağlanmıştı.[7] Çağatay Hanlığı sahasındaki bütün şehirleri idare eden Mahmud Yalavaç, Hocent şehrinde otururdu ve ancak kağana karşı hesap vermekle mükellefti.[8] Bütün Türkistan şehirleri, ister mahallî hânedan mensubları ister tayin edilen Darugaçin veya Tamgmaçi isimlerindeki idareciler, hep umûmî vali Mahmud Yalavaç vasıtasiyle doğrudan doğruya kağanlık makamına bağlanıyorlardı. Dolayısiyle Çağatay ülkesindeki şehirler, Çağatay Hanlığı'nın hâkimiyeti dışında kalmaktaydı. 1239 yılında Buhara ve ya-

(6) Moğolların Gizli Tarihi, Ahmet Temir neşri, s. 185.

(7) Cehân-guşâ, II, 254.

(8) Cehân-guşâ, I, 86; Zafernâme Mukaddimesi, s. 125-126.

kınındaki Tarab kasabasında zuhur eden isyan ile Mahmud Yalavaç'ı vazifesinden tard eden Çağatay Han, kağana hesap vermek ve haddini aştığını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Ogeday Kağan, ağabeyisinin üzerine fazla varmamış, Mahmud Yalavaç'ı Çin'e vâli tayin etmiş, ancak onun yerine oğlu Mes'ud Yalavaç'ı aynı selâhiyet ile umûmî vali yapmıştı.[9] Bu durum göstermektedir ki Çağatay hanları umûmî valiye müdahale hakkına sahip değildiler. Çağatay Han ve halefleri, daha sonra da görüleceği üzere ancak Türkistan'ın şehir dışı hayatına, yaylak, kışlak ve otlaklarına hâkim olabilmişlerdir. Bu münasebetle Çağatay Ulusu, yalnızca şehir dışında yaylak ve kışlak hayatı yaşayan ve hayvancılıkla iştigal eden kır nüfusunu ifade eden bir tâbir olacaktır. Hattâ şehir dışı kır nüfusundan olana Çağataylı, şehir nüfusundan olanlar için Maverâünnehirli tâbirinin kullanıldığını daha sonraki devrelerde dahi görmekteyiz.[10] Cengiz Yasası ve Mogol ananesi'nin bu durumun meydana gelmesinde esas sebeb olduğu muhakkaktır. Zîrâ yalnızca hayvancılıkla hayatlarını sürdüren Mogollar, bu hayat tarzının dışında yerleşik

(9) Cehân-guşâ, I, 85-90; Zafername Mukaddimesi, s. 126-127.

(10) Nizamüddin Şâmî, Zafernâme, Necati Lugal terc., s. 23.

medeniyetin icâblarından olan zirâat, ticaret, sınâat ve esnaflık ile katiyetle ilgilenmiyorlardı. 1240 Kurultayında Ogeday Kağan, ağabeyisi Çağatay'ın da tasvibi ile yaptığı ve muvaffak olduğu dört mühim meseleden iftiharla bahsetmektedir. Bunlardan ikisi Moğol ananesinin ve hayat şartlarının neye ehemmiyet verdiğini açıkca ortaya koymaktadır.

1- Şehirlere valiler ve idareciler tayin ederek toprağı (şehir dışı yaylak, kışlak ve otlakları), millete (Moğollar'a) tahsis etmek.

2- Toprağı Mogollar'a tahsis ederken susuz bölgelerde kuyular açtırarak milletine su ve otlak yeri temin etmek.

Ogeday Kağan, Çanay ve Uygurtay adındaki iki adamını sırf bu işleri tanzim etmek üzere vazifeli kılmıştı.[11] Hakikatte kağan, bu işleri yaparak Mogol milletinin hayat tarzına uygun bir şekilde hizmet etmekteydi. Çünki, Mogollar için şehir hayatı câzib değildi. Zaten hayvan sürüleri ve hayat tarzları, onların şehirlerde oturmasına mâni idi. Böylece şehir hayatından uzak kalarak hem cengâverliklerini koruyarak gevşemiyorlar ve hem de ihtilât yolu ile erimeyi önlemiş

[11] Gizli Tarih, s. 203-205.

oluyorlardı. Şehirlerin idaresini ise boyun eğen mahallî hânedan mensubları veya idârî ve mâlî işleri tanzim etmek için vazifelendirdikleri Darugaçin ve Tangmaçiler ile temin ediyorlardı. Bu şekilde tayin edilenler arasında Mogol asilzâdelerinden kimseye rastlamıyoruz. Buna mukabil Türk, Çinli, İranlı unsurlardan idareciler boldur. Zîrâ Mogollar şehir idareciliğini, yasa ve anane icâbı olarak asîl bir vazife olarak görmüyorlardı. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında Ogeday'ın oğlu Kiyuk, Batu Han (1227-1256)'a karşı itaatsizlikte bulunmuştu. Ogeday Kağan, durumu öğrenince büyük bir hiddete kapılmış ve bu münasebetle suçlu oğlunu azarlarken, kendisini yabancı ülkelerdeki şehirlere Tangmaçi olarak tayin etmekten söz etmiştir.[12] Bu durumdan anlaşıldığına göre şehire idareci olmak bir Mogol asilzâdesi için hakaret mânâsına gelmekteydi.

Şehirlerde oturmama hususuna anane ve yasa gereği olarak dört ulusun hükümdârları da riayet etmişlerdi. Kağanlar ve hanlar, bir şehir nüfusuna yakın miktardaki topluluğu barındıran Orda adındaki çadırlı yurtlarda otururlardı. Kağan Ordası veya Han Or-

(12) Gizli Tarih, s. 196-197.

dası, Kağan veya Han ile birlikte devlet ileri gelenlerinin, muhafız birliklerinin, maiyyet erkânının ve bunların âilelerinin barındıkları ve yaşadıkları seyyar şehir demekti. Hattâ bu ordalar içinde kağanların ve hanların oturduğu otağların ayrıca adlandırıldığını görmekteyiz. Bunlardan kağanın otağı Şira-Orda,[13] altın aksamlı olduğu için ve sarı renkli kumaştan yapıldığından dolayı bu şekilde anılırdı. Cuci Ulusu'nda ise Batu Han'ın otağı Ak-Orda veya otağın aksamı altından olduğu için Altın-Orda ismiyle bilinirdi.[14] Çağatay Han'ın otağı için Uluğ-Ev adı kullanılıyordu.[15] Han Ordası'nın bulunduğu yer, aynı zamanda o ulusun veya hanlığın başkenti durumundaydı.

Çağatay Han'ın Ordası, ilkbahar ve yaz aylarında İli Irmağı havzasında Almalık şehrine yakın bir mahâl olan Kuyas'ta; sonbahar ve kış aylarında ise İli Irmağı'nın Yedi-Su havzasına ulaştığı noktada, Kayalık şehrine yakın bir yerde bulunurdu.[16] Bu duruma göre hanlığın bir Yaylak başkenti bir de Kışlak başkenti ol-

---

[13] The Journey of Friar John of Plano de Carpin, By W.W.Rockhill, s. 21, 37-38; The Journey of William of Rubruck, By W.W.Rockhill s. 223.

[14] M.Kafalı, Altın-Orda Hanlığı, s. 18-20.

[15] Cehân-guşâ, II, s. 241-243, 272-273; III, s. 23, 56, 97.

[16] Cehân-guşâ, I, 226-227.

mak üzere iki merkezi vardı. Almalık çevresi ve İli Irmağı havzası, hanlık yıkılana kadar merkez olmak hüviyetini devam ettirmişti. 1255 yılı yazında Hülagü Han, İran'a giderken Han Ordası ve Uluğ-Ev, Almalık yakınındaki Yaylak makamında idi. Bu sırada Kara-Hülagü Han'ın hanımı Organa Hatun, oğlu Mübarek-Şah'a niyabeten hüküm sürmekteydi. İran'a giden Hülagü Han ve maiyyetini, bu hatun karşılayarak ağırlamıştı.[17] Aynı yılın Eylül ayında Semerkant'ın yakınlarında Kan-Gül sahrasında Mes'ud Yalavaç, Hülagü Han ve maiyyetini kırk gün müddetle ağırlayarak ona izzet ve ikramda bulunmuştu. Hülagü'nün otağı ak renkli keçedendi ve kumaşlarla kaplanmıştı.[18] Görüldüğü üzere Mes'ud Beğ kendisi devamlı olarak şehirde oturan insan olmasına rağmen İlhanlı hükümdarı Hülagü'yü Kan-Gül sahrasında misafir etmek ve ağırlamak mecburiyetinde idi. Kubilay Kağan'ın torunu ve halefi olan Olcaytu-Timur (1294-1307), Kaydu Han'ın halefi Çapar Han (1301-1306) ve Çağatay hanlarından Duva Han'ın aralarının bozulmasından istifade ederek; Kaydu'nun Ulusunu ta-

(17) Cehân-guşâ, III, 97.

(18) Cehân-guşâ, III, 98.

mamen ortadan kaldırmış ve Çağatay Hanlığı'nın merkezi olan İli, Yedi-Su havzalarını ele geçirerek tahrib etmişti. Kaydu Ulusu'nun bir kısmı kağana tâbi olmuş, büyük bir kısmı Çağataylılar'a ve hattâ Horasan'a geçenler de İlhanlılar'a sığınmışlardı. Çağataylılar'a sığınanlar, Ceyhun Irmağı'nın güneyine yerleştirilmişlerdi. Daha sonra bunlar, Karavnas ve Yasavurî kabîleleri ile birlikte hareket edeceklerdir.[19] Kağanlık Ulusu'nun orduları Külük (1307-1311) ve Buyantu Kağan (1311-1320) zamanında İli, Yedi-Su ve hattâ Talas havzalarını istilâ, yağma ve tahrîbe devam etmişlerdir. Bunun için hanlık merkezinin Kaşka Irmağı havzasına nakledildiğini görüyoruz. Kebek Han (1318-1326), hanlığın ilk yıllarında Kaşka Irmağı havzasında Nahşeb (Nesef) şehrine iki buçuk fersah mesafede Karşı adlı bir saray yaptırmıştı.[20] İbn Battûta, 1333 yılında Tarmaşirin Han (1327-1335)'ı burada ziyaret etmişti. Seyyah, Han Ordası'na geldikten sonra kendisine verilen çadırda kalmış ve o sırada avda bulunan hükümdârın dönmesini üç gün beklemişti. Tarmaşirin Han, döndükten sonra onu Karşı adı veri-

(19) Z.Velîdî Togan, Umûmî Türk Tarihine Giriş, s. 314-315, 63.

(20) The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammed Haidar Dughlat, s. 37.

(21) İbn Battûta, Seyâhatnâme, Şerif Paşa terc., I, s. 219-220.

len sarayda değil otağında kabul etmiştir.[21] Görüldüğü üzere, Tarmaşirin Han, müslüman olmuş, Mogol ananesinden uzaklaşmakla itham edilen bir hükümdâr olmasına ve o sırada kış mevsimi yaklaşmış bulunmasına rağmen Karşı sarayında değil Orda'sında kalmakta idi. Aradaki konuşmaları Al-Tamgacı tercüme etmişti. Karşı'da oturan Çağatay hanları her yıl Almalık bölgesini mutlaka ziyaret etmek mecburiyetindeydiler. Tarmaşirin Han bu vazifeyi dört yıldır yapmamıştı. Bunun için 1335 yılı yazında Almalık yakınında eski merkezde yapılan Toy "Kurultay"da onun tahttan indirilme kararı alınmıştır.[22] Kazan Halil Han (1342-1345) zamanında Karşı'dan iki menzil mesafe batıda Zincir-Saray adında bir diğer sarayın yapıldığını görüyoruz.[23] Bu saraylara ilâve olan Salı-Saray ise 1346 yılından itîbâren devlet dizginlerini ele geçiren Karavnas Emîri Kazagan tarafından Ceyhun Irmağı boyunda Tirmiz'e yakın bir mahalde yaptırılmıştır. Artık bu tarihten itibaren hanlık yapanların hükümdârlığı şeklen idi. Emîr Kazagan, Karavnaslar'ın yerleşme ve kontrol sahası olan bu sarayda Daniş-

(22) İbn Battûta, I, s. 422-423.

(23) The Tarikh-i Rashidi, s. 43.

mendçe ve Bayan-Kulu Hanları göz önünde tutma imkânına sahip olmuştu.[24] Adı geçen saraylar, ancak kış mevsiminde kışlak olarak kullanılmaktaydılar.

Görüldüğü üzere Çağatay Ulusu başta Han sülâlesi olmak üzere bozkır ananesine ve hayat şartlarına uygun olarak yaşıyordu. Bu hayatın temeli olan hayvancılık onların en mühim meselesi idi. Dolayısiyle yaylak ve kışlak arasında mevsimlere göre gidip gelerek iki menzil arasında göçüyorlardı. Yaylak ve Kışlağı birlikte içine alan saha, bozkır ananesine göre burada yaşayan kabilelerin irsen müşterek mülkü durumundaydı. Kaynaklarda yurt olarak isimlendirilen sahanın en değerli unsuru, suyun ve otlağın ihtiyaca cevap verebilecek durumda olması idi. Şehirlere ve ziraat sahalarına girmek yasaktı. Mogolistan'da iken ancak yüzlük ve binlik durumunda olan askerî birliklerin ve kabilelerin, bünyelerine aldıkları ve Bogol adını verdikleri bozkırlı Türk nüfusu ile Türkistan'da o derece nüfusları artmıştı ki asgarî Tümen (onbin)lere inkılâb etmişlerdi. Bunlarda kâhir ekseriyette olan Türk nüfusun tesirini, yukarıdan beri saydığımız Türkçe kelimelerin bol miktarda oluşu göstermektedir. Han,

[24] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, Jean Aubin, s. 113-114.

Hatun, Orda, Uluğ-Ev, Yaylak, Kışlak, Yurt, Karşı,[25] Saray, Al-Tamgacı, Yasa[26] gibi kelimelerin bolluğu bunun delili olsa gerektir. Bunlara Toy kelimesini de ilâve etmek gerekir. İbn Battûta, eserinde kurultay yerine bunun Türkçe'deki karşılığı olan Toy'u kullanmaktadır. Harekeleyerek yazdığı bu kelimenin mânâsını "Yılda bir def'a, Han ve Hatun başta olmak üzere bütün hânedân mensubları, devlet ileri gelenleri ve ümerânın devlet meselelerini görüşmek üzere yaptıkları yemekli toplantı" diye açıklamaktadır.[27]

Çağatay Hanlığı sahasındaki şehirler, Moğol hâkimiyetinden de önce Türk ve müslüman nüfusu barındırmaktaydı. Şehirler, Çağatay Ulusu'na dahil olmadıkları için onlarda Türklük ve islâmiyet bakımından bir değişiklik olmamıştır. Fakat Çağatay Ulusu'nu meydana getiren kır nüfusu, yer yer onda bir ile yüzde bir arasında değişen idareci ve hâkim Moğol unsuru ihtiva etmekteydi. Yukarıda da söylediğimiz üzere, Moğol kabîle ve birlikleri Türkistan'da Bogol ile bir-

---

(25) Bu kelime Kâşgarlı Mahmud tarafından Hakan veya Han Sarayı şeklinde izah ediliyor. Bk. Dîvânü Lügati't- Türk, B. Atalay neşri, I, s. 255, 423; III, 374.

(26) Türkçe "Yasak" kelimesinin, uyulmadığı takdirde cezâî müeyyidesi olan hükümlerin tamamı mânâsında Moğolca'da kullanılan hâlidir.

(27) İbn Battûta, I, 422.

denbire on misli, yüz misli artmıştı. Bu durum onların süratle Türkleşmelerini sağlayacaktı. Fütûhattan yüz sene sonra Türkleşme çoktan tamamlanmıştı. İbn Battûta, Tarmaşirin Han'ın kendisine hâl hâtır sormak için kullandığı Türkçe cümleleri, kitabında "Hoş mısın? Yahşı mısın? Kutlu eyüsen?" şeklinde kaydetmiştir.[28] Ancak islâmlaşma aynı süratte cereyan etmemiştir. Çünkü Mogol Yasası esaslar bakımından İslâmiyet ile uyuşmamaktaydı. Cengiz Han, ölmezden önce yanında bulunan devlet erkânına ve kumandanlarına "Her kim ki yasa ve yasun öğrenmeğe heves ederse Çağatay'a uymakla görür" demişti.[29] Çağatay Han'ın yasa hususundaki bilgi ve hassasiyeti babası tarafından takdir edilmekteydi. Çağatay Han'ın şedîd bir yasa tatbikçisi oluşunun akisleri ve müslümanlara karşı olan tavırları, kaynaklarda anlatılmaktadır. Bunlardan bilhassa islâmî usûle göre hayvan kesimi ile kurban ve suyla yıkanmanın yasaya göre memnû oluşu; Türk-İslâm inanç ve kültürünün köklü bir yapıya sahip olduğu Türkistan'da çok acı hatıralar bırakmıştı. Müslüman halk, ibadetlerini ve kurban kesimlerini şeriate uygun şekilde ancak gizli

[28] İbn Battûta, I, 419.

[29] Câmi'ü-tevârîh, I, 541.

olarak yapabiliyordu. Hattâ çoğu ahvalde Mogol usûlünce kesilen murdar eti yemek mecburiyetinde kalmışlardı.[30] Çağatay Hânedânı içinde ilk Mübarek-Şah (1266 yılı içinde 6 ay hanlık etmiştir), islâmiyeti kabul etmişti.[31] İkinci olarak Barak Han (1266-1271), 1270 yılında müslüman olmuş ve bu münasebetle Sultan Gıyaseddin unvanını almıştı.[32] Bu iki handan sonra Tarmaşirin Han zamanına kadar hânedândan hiç müslüman hükümdâr gelmemişti. Tarmaşirin'in islâmî adı Alâeddin idi. Kendisi, İbn Battûta'nın nakline göre sabah ve yatsı namazlarını mescidde cemâatle kılmayı katiyetle aksatmıyacak kadar dindardı.[33] Halefi Çenkşi Han (1335-1337) islâmiyete karşı tavır almak istedi ise de muvaffak olamadı.[34] Çünki islâmiyet Çağatay Ulusu'nda kökleşmiş bulunuyordu.

Çağatay Ulusu'nun idarecileri durumunda olan Mogollar, Türklerden farklı olarak kabile asabiyetini ve asilzâdelik ananesini ısrarla devam ettirmişlerdi. Bu hal Türkleşme ve islâmiyeti kabulden sonra bile bir

(30) Cehân-guşâ, I, 227.

(31) Câmi'ü't-tevârîh, I, 546.

(32) Geschichte Vassâf's, I, s. 144, metin 151.

(33) İbn Battûta, I, 422.

(34) Muntakhab al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 112.

müddet daha devam edecektir. Reşîdüddin'in bir naklinden, eski Türkler'de de varlığını bildiğimiz bir bozkır kültürü ananesinin, Mogollar'da da olduğunu görmekteyiz. 1268 yılı yazında Kaydu Han ile Barak Han dostluk anlaşması yapmak üzere Talas havzasında bir araya gelmişlerdi. Dostluğun sağlam temellere oturtulması için Kaydu Han başkanlığında bütün Ogeday nesli ve Barak Han başta olmak üzere Çağatay evlâdı burada yapılan dostluk kurultayında karşılıklı olarak birbirleri ile and içip anda olmuşlardı.[35] Yani birbirleri için her halükârda yardımlaşmak üzere yeminli kan kardeşliğini tesis etmişlerdi. Ancak yapılan merasim, eğer farklı âileler arasında olsa idi; bu durum çok mânâlı ve değerli bir hareket olarak mânâ kazanabilirdi. Çünkü bilindiği üzere her iki âile de birbirleri ile kan kardeşliği veya andalık kurmaya ihtiyaç duyulmayacak derecede zâten kardeş çocukları idiler. Anlaşıldığına göre bu merasim, âilenin iki kolunun siyâsî şartlar dolayısiyle birbirlerine yaklaşmalarının sağlamlığını gösterebilmek için yapılmıştı.

Çağatay Hanlığı'nda hanlık makamına gelen bu sülâlenin mensubları uzun müddet istiklâllerini ele ge-

(35) Câmi'ü't-tevârîh, I, 537.

çirememişlerdi. Çağatay hanları başlangıçta Kağanlık kurultaylarında seçilirler ve Kağan'ın Yarlığı ile hanlık makamına nasbedilmeleri, hukukî mesned kazanırdı. Aynı şekilde yine bir kurultay kararı ve kağanın yarlığı ile bir yeni han tayin edilebilir ve bu münasebetle eski han azledilmiş olurdu. Tabiî bu tayinlerin yapılışında o günkü kağanın temâyülünün kurultay üzerindeki tesirinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kağanların ölümleri dolayısı ile yeni kağan seçimine kadar kağanın Hatunu, kağan selâhiyetiyle yarlık vererek bu tayini yapardı. Çağatay Han'ın halefi Kara-Hülagü Han (1242-1246), Ogeday Kağan'ın hanımı Turakine Hatun (1241-1246)'un yarlığı ile bu şekilde Çağatay Ulusu'nun başına geçmişti. 1246 yılında Kiyuk Kağan (1246-1248) kurultayda kağan seçilince, Kara-Hülagü, hanlıktan azledilerek Kiyuk Kağan'ın yarlığı ile amcası Yisun-Münge (1246-1251) Çağatay hanlığına getirilmişti.[36] 1251 yılındaki kurultayda Müngge Kağan (1251-1259), yapılan seçimde kağan olmuştur. Bu kurultayda ise Kara-Hülagü Han, tekrar Çağatay hanlığına getirilmiş ve Müngge Kağan'ın yarlığı ile ulusuna doğru giderken yolda ölmüştü. Fakat hanımı Organa Hatun, oğlu Mübârek-Şah küçük

(36) Cehân-guşâ, 210-211, 229; Câmi'ü't-tevârîh, I, s. 539-540, 544.

yaşta olduğundan ona niyabeten on yıl Çağatay Hanlığı makamında kalmıştı.[37] 1259 yılında Müngge Kağan ölünce hem Kubilay ve hem de Arık-Buka kağanlıklarını ilan ederek, Çağatay tahtına her ikisi de birer yarlık ile han göndermişlerdi. Arık-Buka, Baydar'ın oğlu Algu'yu; Kubilay ise Börü'nün oğlu Abuşka'yı han tayin etmişti. Bunlardan Algu muvaffak olarak Çağatay tahtına hâkim olmuş, ancak Arık-Buka ile bozuşarak daha sonra Kubilay Kağan'ı tanımıştı. 1261 yılında Organa Hatun ile evlenerek makamını sağlamlaştırmıştı. Daha sonra han olan Mübârek-Şah ve Barak, Kubilay Kağan'ın yarlıkları ile han olmuşlardır.[38] Daha sonra Çağatay tahtına çıkan Nikbay Han (1271-1272), Buka-Timur Han (1274-1277) ve Duva Han (1282-1307), Ogeday Ulusu'nun başında bulunan Kaydu Han (1261-1301)'ın yarlıkları ile han olmuşlardır. Yani bu devrede Kaydu Han, Çağatay Ulusu üzerinde üstün hâkimiyet kurmuştu.[39] Duva Han'dan sonra gelen Çağatay hanları artık kendi kurultaylarının kararı ile seçilmişler fakat, bir müddet daha Hanbalık'ta oturan kağanların baskıları devam etmiştir.

---

(37) Câmi'ü't-tevârîh, I, 544.

(38) Câmi'ü't-tevârîh, I, 545-546.

(39) Câmi'ü't-tevârîh, I, 546-548.

Çağatay sülâlesi hanları görüldüğü üzere, diğer Cuci Ulusu ve İlhanlı Ulusu hanları gibi erkenden istiklâllerine kavuşamamışlardır. Kağanlık Ulusu'na yakın olmanın neticesi olarak devamlı müdahalelere mârûz kalmışlardır. İstiklâl alâmeti olan Çağatay Hanlığı paraları, Kebek Han (1318-1326) ile başlar. Kebek Han'a gelinceye kadar basılan paralar hep anonim sikkelerdir.[40] Ayrıca basılan paralar bakır ve gümüş sikkelerdir. Bu güne kadar bulunan paralar arasında hiç altın sikke mevcut değildir. Bu paralar arasında Elçigiday Han (1326 yıl içinde)'ın 726 tarihli Ordu-Pazar'da darbedilen gümüş parası üzerinde şeklinde Çağatay âilesinin damgasını görmekteyiz. Aynı damga Çağatay sülâlesinin son temsilcisi olan Bayan Kulu Han (1348-1358)'ın 752 yılında Şehr-i Sebz'de basılan gümüş parasının üzerinde de mevcuttur.[41] Çağatay Han zamanına âid Semerkant şehrinde darbedilen 630 tarihli bakır para ile yine aynı şehirde darbedilen 637 tarihli gümüş para üzerinde görülen سمرقند و نواحی این شهر را هرکه بگیرد گناه کار بود

(40) Markof, İnventarniy Katalog Müsülmanskih Monet Ermitaja, s. 547-555 arasındaki paralar.

(41) Markof, aynı katalog, s. 556 ve 561.

ibâresi çok mânidardır.[42] Bu anonim paraların darbedilmesi ile belki de Mahmud Yalavaç ilgileniyordu. Zirâ Çağatay Han'ın bastırdığı bir para üzerinde "Semerkant ve bu şehrin çevresini ele geçiren günahkâr olur" mânâsına gelen ibârenin bulunması pek düşünülemez. Kebek Han'a gelinceye kadar basılan paraların hiçbirinin hâkimiyet ifade eden bir işaret taşıdığı görülmüyor. Anlaşılacağı üzere bu paralar sırf tedavül ihtiyacını karşılamak için darbedilmekteydiler. Yalnızca Buka-Timur Han zamanına isabet eden, Talas'ta basılmış 677 tarihli gümüş para üzerinde böyle bir damga mevcuttur.[43] Bu devrede Kaydu Han'ın Çağatay Ulusu üzerinde üstün hâkimiyeti olduğuna göre onun damgası olması ihtimâli vardır. Bunlara ilâveten Ogeday neslinden olduğu halde Çağatay tahtına çıkmağa muvaffak olan Danişmentçe Han (1346-1348)'ın 747 tarihli Buhara'da darbedilen gümüş parasında şeklinde bir damga mevcuttur ki muhtemelen kendi âile kolunun veya şahsının damgası olabilir.[44]

---

(42) Markof, aynı katalog, s. 547.

(43) Markof, aynı katalog, s. 549.

(44) Stanley Lane-Poole, Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, VI, s. 201.

b) Devlet Teşkilâtı

Çağatay Hanlığı'nda devlet teşkilâtı, sâde bir yapıya sahipti. Çünki Türkistan şehirleri, hâkimiyet sahası dışında kalmaktaydı. Devletin başında, Kağanlık kurultaylarının teklif veya kararı ve kağanın yarlığı ile tâyin edilen Han unvanlı hükümdârlar vardı. Hatun adı ile bilinen hanımları, hanın hâkimiyetine iştirak ederlerdi. Hattâ kocaları ölen hatunlar, yeni bir han tayin edilene kadar, han gibi hükmederlerdi. 1251 kurultayında alınan karar ve Müngge Kağan (1251-1259)'ın yarlığı ile ikinci def'a hanlık makamına gelen Kara-Hülâgü Han (I. Defa 1242-1246), bu hanlığa tâyininden bir kaç sonra ölüverince hanımı Organa Hatun, (1251-1261) yılları arasında, oğlu Mübârek-Şah küçük yaşta olduğu için, niyabeten on yıl Çağatay Hanlığı makamında hükmetmişti.[45] Hanlar tâyin edildikleri gibi aynı şekilde azledilebilir ve yeni bir yarlık ile Çağatay neslinden bir başkası hanlığa getirilebilirdi. Nitekim 1246 kurultayında kağan seçilen Kiyuk Kağan (1246-1248), Kara-Hülagü Han'ı azlederek yerine Yisun-Müngge Han (1246-1251)'ı tâyin etmişti.[46]

---

(45) Câmi'ü't-tevârîh, I, 539-546, 544.

(46) Cehân-guşâ, I, 210-211.

Görüldüğü üzere Çağatay sülâlesinden hanlık makamına gelenler, kağanlık makamının üstün hâkimiyetinin altında bulunuyorlardı. İstiklâl alâmeti olduğu için kendi namlarına para darbettiremezlerdi. Nitekim istiklâl alâmeti olan ilk para hanlığın teşekkülünden ancak doksan sene sonra Kebek Han zamanında darbedilebilecektir. Hanlar, hanedanın diğer mensubları ve hanımları ile başta kendi hatunu olmak üzere kağanın kurultaylarına katılırlardı. Başta Han ve Hatun ile birlikte hânedân azasının bu kurultaylara katılması bağlılık işareti sayıldığı için zarurî idi.

Çağatay Hanlığı'nın en mühim devlet organı Toy idi. Diğer uluslarda kurultay adı ile bilinen bu meclisin Çağataylılar'da Türkçe adı ile kullanılması çok alâka çekicidir. İbn Battûta, bu kelimeyi harekeleyerek mânâsını "Yılda bir def'a Almalık adı verilen yerde toplanan, hânedan ve devlet erkânının bir araya gelerek meseleleri görüştükleri ziyafetli toplantı" demektedir.[47] Yine seyyahın nakline göre Tarmaşirin Han, dört yıldır bu toplantıya gitmediği için ananeye ve yasaya karşı olmakla itham edilmiş ve bu münasebetle hanlıktan azledilmişti.[48] Başlangıç devirlerinde

[47] İbn Battûta, I, 422-423.

[48] aynı eser, aynı yer.

muhtemeldir ki bu meclisin adı diğer uluslarda olduğu gibi Kurultay idi. Yalnız Türk kültürünün ana vatanına hükmeden Çağataylıların daha sonraları kurultay yerine Toy adını kullandıkları açıkca görülmektedir. Toy, Çağatay Han'ın Almalık yakınındaki yaylak merkezinde yılda bir def'a toplandığına göre Toylar yaz aylarında toplanmaktaydı. Buna Çağatay sülâlesinin mensubları, hanımları, damatlar, ümera ve devlet erkânı hep katılmaktaydılar. Başkent, XIV. yüzyılın başlarında, kağanlık orduları İli ve Almalık çevresini devamlı surette ardarda istilâ ettiği için Kaşka Irmağı havzasına Karşı (Nahşeb) şehri yakınına taşınmasına rağmen yıllık Toy, yine anane icâbı, Almalık yakınında yapılmaktaydı. Han ve Hatun, Toy'un tabiî başkanı idiler. Han ve Hatun'a bağlılık ifadesi olmak üzere Toy'a Çağataylılar'ın şehzâde ve hanımları da katılmaktaydılar. Oğlan adı ile bilinen şehzâdeler, her biri kendine tahsis edilen yurtlarından bu toplantıya katılmak üzere gelmekteydiler. Kaynaklarda Oğlan unvanı yerine yer yer Oğul kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz. İbn Battûta'nın nakline göre Tarmaşirin'in azledildiği Toy'da han'ı itham eden şehzâdelerden yeğeni Bozan-Oğul idi.[49] Tarmaşirin, hanlığı

[49] İbn Battûta, I, 424.

kaybettikten sonra oğlu Başay-Oğul, kızı ve damadı, Delhi'deki Türk sultanına iltica etmişlerdi.[50] Toy'un diğer mensubları arasında Küregen adı verilen damatlar, Tarhan unvanlı devlete hizmeti geçmiş müşâvir beğler ve Vezir unvanlı devlet işlerini Han adına tedvir eden şahıs da bulunmaktaydı. Kaynaklarda verildiğine göre Vezir, Mogol aristokrasisinden değil, Türkistanlı ve mahallin durumunu bilen devlet idarecisi idi. Selâhiyetlerinin diğer Türk ve İslâm devletlerindeki yapı ile aynı olduğu anlaşılıyor. Reşîdüddîn ve Cüveynî'nin nakillerine göre Çağatay Han (1227-1242), Kara Hülagü Han (1242-1246) ve Organa Hatun (1251-1261)'un vezirliğini Habeş Amîd adlı Otrarlı bir zât yapmıştı. Vezir Habeş Amîd'in oğulları Çağatay Han'ın şehzâdeleri ile birlikte yetişmişlerdi.[51] Bu durum bize Vezirlik makamının değeri hakkında bilgi vermektedir. Zirâ Mogollar kendi aristokrasilerinin dışındakilerine itibar etmezlerdi. Yisun-Müngge Han (1246-1251)'ın veziri Bahaeddin Merginânî adlı âlim bir zât idi. Bahaeddin Merginânî'nin anası Karahanlı Togan Han neslinden, babası ise Ferganalı âlim bir Türk idi.[52]

---

(50) İbn Battûta, aynı yer.

(51) Cehân-guşâ, I, 229; Câmi'ü't-tevârîh, I, 548-550.

(52) Cehân-guşâ, I, 230-232.

Toy'a Çağatay Hanlığı'nın dört büyük beği veya emîri durumundaki Tümen beğleri de katılmaktaydılar. Cengiz Han, oğullarının emrine dörder binbaşı tahsis ederken Çağatay Han'a da dört binbaşıyı kendi birlikleri ile beraber vermişti.[53] Bu binlikler daha sonra Çağatay Ulusu'nda dört tümene inkılâb etmiş, kumandanları da Tümen-Beği rütbeleri ile Ulus Beğleri veya Emîrleri unvanını almışlardı. Bunlardan başka daha aşağı rütbelerdeki kumandanların da Toy'a katıldıklarını söyleyebiliriz. Çağatay Hanlığı teşkilâtında en yüksek devlet vazifelileri arasında olan Yasa Emîri, Bitikçi, Al-Tamgacı ve Barsçı adı ile bilinen makamları işgal edenler de Toy'un tabiî azaları arasında idiler. Bunlardan Al-Tamgacı ilmiyeden bir kimse idi. Hanların yarlıklarına kırmızı renkli damgayı vurma işi bu zâta âit olup, Tuğrakeş veya Nişancı vazifesinde idi. İbn Battûta ve Tarmaşirin Han arasındaki Türkçe-Arapça konuşmaları bu zât tercüme etmişti.[54] Bitikçi, Yasa ve Barsçı emîrleri Çağatay Hânedanı şehzâdelerine mahsus vazifelerdi. Bitikçi emîri Defterdar vazifesini görürdü; Yasa emîri Yasa ve Yargı işlerinin başı idi; Barsçı emîr ise Av işlerinin tanzim ve tertibi iş-

(53) Gizli Tarih, 162; Câmi'ü't-tevârîh, I, 541.

(54) İbn Battûta, I, 420.

lerine bakardı. Av veya Sürek Avı adı verilen ve günlerce süren bu faaliyet, yasa gereği olduğu için çok mühim bir vazife durumundaydı. Aslında askerî tâlim mahiyetinde olan bu avlar neticesinde, gıda temini de yapılmış oluyordu. Bu üç makamın ehemmiyetini, Cengiz Han'ın av işlerini büyük oğlu Cuci'nin, Yasa işlerini ise Çağatay'ın idare etmesi;[55] Batu Han'ın Bitlkçisi'nin ise kendisine halef olan Berke Han'ın oluşu göstermektedir.[56] Çağatay hükümdârlarından Barak Han (1266-1271), kendi tahtından indirdiği Mübârek-Şah'ı kendisine Barsçı tâyin etmişti.[57] Barak Han, Bitlkçiliğine şehzâdelerden Ahmet Börü'yü getirmişti.[58] Ahmet Börü, Çağatay Han'ın oğullarından Muçi-Yebe'nin oğlu idi.[59] Kaynaklarda Çağatay Hanlığı'nın ancak bozkır kültürünün şartlarına cevap veren bu sâde yapısının dışında bilgi bulmak pek mümkün olamıyor.

---

(55) Cehân-guşâ, I, 29.

(56) M.Kafalı, Altın-Orda Hanlığı, s. 123.

(57) Câmi'ü't-tevârîh, I, 534.

(58) Geschichte Vassaf's, s. 144, metin 151-152.

(59) Câmi'ü't-tevârîh, I, 534.

c) Askerî Teşkilât

Çağatay Ulusu'ndaki askerî teşkilâtın temeli, diğer üç ulusta olduğu gibi, esas itibariyle 1206 Kurultayı'nda Cengiz Han tarafından tanzim edilen yapıya dayanmaktadır. Bu tarihe kadar Küriyen: Küren adı ile bilinen kabile askerine dayanan ordu mevcuttu. Cengiz Han, ordusunu eski Türk teşkilâtında olduğu gibi Onlu kademelerden meydana gelen bir nizama sokarak, Mogol ordusunu, kabile ve göçebe ordusu olmaktan kurtarıp, modern bir yapıya kavuşturmuştur. Ancak, Türk yapısından farklı olarak, bu birliklerin başına getirilen Noyanlar, Mogol kabilelerinin irsî reislerinden seçilmekle, Mogol aristokrasisi de yeni askerî düzen içinde yerini almış oluyordu. Cengiz Han, bu düzenlemeyi yaparken, sırasiyle Onbaşı (Arban-u Noyan), Yüzbaşı (Cagun-u Noyan), Binbaşı (Minghan-u Noyan) ve Tümen Beği (Tümen-u Noyan) rütbelerindeki tayinleri tek tek yapmıştı.[60]

Mogol Kağanlığı'nın dört bölümü, biri birinden farklı karakterdeki coğrafyalarda ve kültür çevrelerinde teşekkül ettiği için, devlet ve idare teşkilâtlarında, bölgelerin karakterine uygun şekilde değişiklikler ar-

[60] Gizli Tarih, s. 149-151.

zetmiştir. Yalnız askerî teşkilâtın dört ulus içinde de herhangi bir değişikliğe uğramadığı katiyetle bilinmektedir. Zîrâ o günün dünyasında menşe itibariyle Türkler'e ait olan bu teşkilâttan daha üstün ve ona tesir edebilecek başka bir yapı mevcut değildi. Bütünüyle süvarî ve hareket kabiliyeti çok üstün olan birlikler, binlerce kilometre mesafelere süratle ulaşma imkânına sahip oldukları gibi harp ânında da çok süratli manevralar yaparak üstünlük sağlamaktaydılar. Bu süvarî birliklerinin ok ve yay ile de mücehhez olmaları onlara yüksek bir vurucu güç kazandırıyordu. Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere bu birliklerin başındakiler kabîle aristokrasininden geldikleri ve çoğu zaman maiyyetlerindeki askerler, kendi kabîlelerinin içinden gelme olduğu için kabîle asabiyeti kırılamamıştı. Bunların yanında ufak kabîlelerin askerleri birleştirilerek düzenlenmiş Karavna adlı birlikler de vardı. Nitekim hanların emrindeki muhafız birlikleri esas itibariyle seçme askerlerden müteşekkil olduğu için bu tarzda Karavna birlik idi. Çağatay Hanları'nın muhafız birliği Kavçın adıyla bilinirdi. Timur devri tarihlerinde Kavçınlar, artık bu adla anılan yeni bir kabile haline dönüşmüşlerdir.

Cengiz Han, hayatta iken oğullarının hizmetine, tayin ettiği binlikler ve binbaşılar ile kazanılan il ve

kabîlelerin halkından hisselerine düşenleri tahsis etmişti. Çağatay Han'ın hissesine bu taksimde Haraçar, Müngge, İdohuday ve Kokoços adındaki binbaşılar ile Nayman kabîlesinden sekiz bin kişilik topluluk düşmüştü. Bu binbaşılar Çağatay'ın hizmetinde olacaklar ve içlerinde Kokoços aynı zamanda Çağatay'ın müşavirliğini yapacaktı.[61] Bu isimler, Mogol kaynağından alındığı için Mogolca hakîkî ve bozulmamış şekilleridir. Zîrâ daha sonra bu isimler, Türk bölgelerinde bazı ses değişikliklerine uğrayarak veya kısaltılarak yeni söyleniş şekilleri kazanmışlardır. Bu binbaşılardan Mogollar'ın Gizli Tarihi'ne göre kabîlelerini tesbit ettiğimiz Haraçar, Barulaslar'dan; Müngge, Celâyirlilerden; Kokoços, Barinler'dendir.[62] İdohuday'ın kabîlesi belirtilmemiştir. Reşîdüddîn'in Câmi'ü't-tevârîh'inde ise Cengiz Han'ın oğluna tahsis ettiği dört binbaşı söylenmekle birlikte ancak Barulaslar'dan Karaçar (Haraçar) ve Celâyirler'den Müge (Müngge) noyanların adları verilmekte, diğer ikisinin adı ise belirtilmemektedir.[63] Yalnız Çağatay Han'ın müşavere ettiği Koşun adlı yaşlı bir emîrinden

(61) Gizli Tarih, s. 162.

(62) Gizli Tarih, s. 552.

(63) Câmi'ü't-tevârîh, I, 541.

bahsediliyor.[64] Yukarıda zikri geçen Kokoços da yaşlı ve Çağatay Han'ın müşaviri olduğuna göre diğer isimlerdeki değişme gibi Kokoços'un da Koşun haline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Mu'izzü'l-ensâb'da ise Karaçar (Barulas), Müge (Celâyir), Kişilik (Suldus), Küçük Çağatay (Sunit) ve Koşuk (veya Kosu şeklinde de okunabilir) noyanların adı geçmektedir.[65] Çağatay Ulusu sahasında Barulas, Celâyir, Suldus birliklerinin olduğu muhakkaktır. Ancak Sunit birliğinin varlığına bir işaret bulmak mümkün değil. Bu dördüncü birliğin Arlatlar'dan olması lâzım gelir. Timur'un zuhuru sırasında faal olan dördüncü birlik bunlardı. W.Barthold da Arlatlar üzerinde durmaktadır.[66] Cengiz Han'ın, Çağatay Han emrine verdiği dört binbaşı ve binlikleri, bu sonuca göre Barulas, Celâyir, Suldus ve Arlatlar'a mensubdu. Çağatay Ulusu bünyesinde bu binlikler bünyelerine aldıkları Türk toplulukları ile Tümen (On bin) seviyesine inkılâb etmişlerdir. Çağatay Han'ın bu dört binlikten başka Kavçın adı verilen muhafız birliği vardı.[67] Yukarıda ismi geçen yaşlı mü-

(64) Câmi'ü't-tevârîh, I, 548-549.

(65) Mu'izzü'l-ensâb, Vr. 29.

(66) Orta Asya Türk tarihi Hakkında Dersler, s. 297.

(67) Nizamüddin Şâmî, s. 164.

şavir binbaşı Kokoços: Koşun Noyan, bunların âmiri olsa gerektir. Kavçınlar, Han ile birlikte başlangıç devrelerinde Almalık yakınında bulunmuşlar, daha sonraları ise Karşı bölgesine inmiş olmalıdırlar. Celâyirler, Andican ve Hocent çevresinde; Barulaslar, Keş, Gülab ve Kaşka Irmağı havzasında; Sulduslar, Buhara ve Zerefşan havzasında; Arlatlar ise Ceyhun (Amu-Derya) boylarında yerleşmişlerdi. Tümen haline geçen bu birliklerin hangisinin Birangar (sağ-kol), hangisinin Cuvangar (sol-kol) ve ön-kol (Merkez)'da vazife aldıklarına dâir kaynaklarda bilgi bulmak mümkün olmuyor. Yalnız kaynaklarda yer yer bu kabîle isimleri ile birlikte Tümen adı kullanılmaktadır. Timur devri tarihlerinde, Timur'un ceddi olan Karaçar Noyan Ulus Emîri yani diğer tümen beğlerinin de üzerinde baş emîr olarak gösterilmektedir. Bu husus yakıştırma olabileceği gibi, hakîkat de olabilir. Zirâ Gizli Tarih'te Karaçar Noyan, Cengiz Han'a ilk katılanlar arasında gösteriliyor.[68] Reşîdüddîn'de, de ismi ilk zikredilen Karaçar Noyan olduğuna göre diğer binbaşıların fevkinde böyle bir vazife kendisine verilmiş olabilir. Askerî rütbe, ünvan ve tâbirlerin başlangıçta Mogolca olan şekilleri, zamanla Türkçe olanlarına

[68] Gizli Tarih, s. 55.

yerlerini bırakarak asılları terk edilecektir. XIV. yüz yılın ortalarında hanlığın çökerek yerine emîrlerin her birisinin kendi bölgelerinde hükümrân olmaya başladıkları devrede, Tümen tâbiri kalmakla beraber, başlangıçtaki askerî tertibin bozularak tekrar kabîleleşmeye dönüş başladığı, Timur devri tarihlerindeki nakillerden anlaşılmaktadır. Hattâ Kavçınlar'ın kabîle halini aldıklarını görmekteyiz.[69] Kaydu Han'ın Ulusu, 1305-1306 yıllarında kağanlık ordularının darbeleri ile dağılınca bunların bir kısmı boyun eğerek Kağanlık Ulusu'na dahil olmuşlar, bunların mühim bir kısmı da Çağatay Ulusu'na iltica etmişlerdi. Çağatay Ulusu'na iltica edenler, Ceyhun Irmağı'nı geçerek bir kısmı Kuzey Afganistan'ın Belh, Kunduz, Şıbırgan ve Andhoy taraflarına yerleşmiş ve Çağataylılar'a bağlı kalmışlar, bir kısmı da İlhanlı Ulusu'na gitmişlerdi. Bu bölgede yerleşenler karışık kabîleler topluluğu mânâsına gelen Karavnas tümeni'ni kurmuşlardı. Çağatay Ulusu'nda 1346-1358 yılları arasında hükümran olan Ulus Emîri Kazagan bunlardandı. Bu bölgede Karavnaslar'ın yanında Kavçınlar da yer almıştı. İsen-Buka (1309-1318) ve Kebek Han (1318-1326) ile mücadele eden Çağataylı şehzâdelerden Yasavur'a

[69] Nizamüddin Şâmî, s. 234.

bağlı olarak hareket edenler de mücadeleyi kaybettikten sonra dahi, Yasavurîler adı altında yine bu bölgede Karavna bir tümen meydana getirmişlerdi. Târih-i Mu'înî'de Yasavurîler'in, Semerkant çevresinde bir Tümen teşkil ettikleri nakledilmektedir.[70]

ç) Malî İşler, Adlî İşler ve Posta İşleri

Çağatay Hanlığı'nın malî işlerinin ve vergilerinin neler olduğuna dâir kaynaklarda hiç bir malûmât bulamıyoruz. Ancak kır hayatına ve hayvancılık yapısına dayanan Çağatay Ulusu'nda vergilerin şehir ve ziraî nüfusa âit olanlarının varlığı düşünülemez. Diğer Uluslar'da da olan vergilere kıyasla düşünülecek olursa Mal ve Talay, gayri menkul şehir mülkünden; Kalan, 1/10 nisbetinde zirâî mahsulden; Tamga vergisi, ticaret mallarından ve Kopçur 1/100 nisbetinde hayvanlardan alınan umûmî vergilerdi.[71] Bu vergiler içinde yalnızca Kopçur vergisi, Çağatay Ulusu'nun şartlarına uymaktadır. Çünki diğer vergiler, şehir şartlarının vergileridir. Yalnız Galle[72] adı ile orduya erzak ve hayvan temîni gayesiyle aynî olarak tahsil olunan vergi

---

[70] Muntakhab al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 197, 235, 240, 266.

[71] Cehân-guşâ, I, 25; II, 256, 261.

[72] Z.Velîdî Togan, Umûmî Türk Tarihine Giriş, s. 302-303.

vardı ki bu verginin de Çağatay Ulusu'nda tatbik olunduğunu düşünebiliriz. Çağatay Hanları'nın ancak kuruluştan 90 yıl sonra para darbettirmelerinde, siyasî hâkimiyet ve istiklâl kazanmalarının rolü olmakla beraber, bozkır şartlarında vergilerin aynî oluşunun ve ihtiyaçların para kullanmağa ihtiyaç duymadan temîninin de tesiri olsa gerektir. Zirâ para, kır hayatından ziyâde şehir hayatındaki tedavülde zarûrettir.

Çağatay hanlığında adlî işlerin âmiri, bilindiği üzere Yasa Emîri idi. Ancak yargı işlerini Yargucu adı ile bilinen hâkimler icrâ ederlerdi. İbn Battûta, Harezm ülkesinde gördüğü bir mahkeme heyetini şöyle anlatmaktadır: "Hergün vazife görmek üzere kendilerine âit daireye giden Kadı, yanında Fakîh ve Kâtibi ile birlikte bulunurken, Yargucu da sekiz kişilik maiyyetiyle yine bu dairede bulunmaktaydı. Yargucu ümerâdan bir zât idi. Muhakeme ânında her iki heyet de birlikte bulunurlar ve dâvânın şeriate âit olan kısmına Kadı hükmeder, Yasa ve Töre'ye âit olan tarafına Yargucu hükmeder; neticede karar birleştirilirdi. Onların verdikleri hükümlerin metîn ve âdil olduklarını gördüm."[73] demektedir. Cuci Ulusu'na bağlı

[73] İbn Battûta, I. 408.

Harezm ülkesi ile Türkistan şartlarının farklı olmıyacağını düşünerek yargı işlerinin Çağatay Ulusu'nda böyle cereyan ettiğini söyleyebiliriz. Ancak böyle bir mahkeme heyetinin teşekkülü, ulusta islâmiyetin hâkim oluşundan sonra düşünelebilir. Başlangıç dönemlerinde ise bu işin Yargucu ve yardımcıları marifetiyle yürütüldüğünü söylemek gerekir.

Mogol Kağanlığı'nda, başkent Karakurum ile diğer uluslar arasında haberleşme ve posta işlerinin 1240 yılında, Ogeday Kağan'ın topladığı son kurultayda yeniden düzenlendiğini görmekteyiz. Bu kurultayda haberlerin geç ulaşması, yerleşik merkezler halkı ve idarecilerinin ölçüsüz külfetlerden mutazarrır oluşları üzerinde durulmuş, neticede yeni esaslar getirilmişti. Ogeday Kağan, hattâ bu hususların karara bağlanışında ağabeyi Çağatay Han'ın tasdîk ve tasvîbi ile belirli hükümlere bağlanmıştı. Aksayan hususların giderilerek ulaşım, haberleşme ve posta işleri Yam adındaki teşkilât ile yürütülecekti. Bu yeni nizama göre Ulaklar fevkâlâde haller hâricinde, katiyen gidilen istikamet boyunca şehir, kasaba ve köylere uğramıyacaklardı.[74] Böylelikle o zamana kadar mes-

[74] Gizli Tarih, s. 203.

kun yerler halkının mecbur oldukları mükellefiyet ortadan kalkacak; hem de yiyecek ikmâl ve dinlenmeyi yapabilmek uğruna Ulaklar, şehirlere uğrayarak yolu uzatmayacaklardı. İmparatorluğun çeşitli istikametlerine, en kısa şekilde ulaşabilecek yollar üzerinde posta menzilleri kurulacaktı. Her ulus kendi bölgesindeki menzil teşkilâtını kurmakla mükellefti. Her menzilde bulunması lâzım gelen 20 ulak ve seyisler ayrıca bu bölgelerin askerî birliklerinden temin edilecekti. Ayrıca bu posta menzillerine lâzım olan binek atları, yemek için koyunlar, sütünü içmek için kısraklar, gereğinde kullanılmak üzere arabalar ve diğer levâzımâtın sayıları ve miktarları ayarlanmıştı.[75] Yukarıda görülen hususlar dört ulusta da tatbik edildiğine göre Çağatay Ulusu'nun ulaşım, haberleşme ve posta işleri de aynıyle tatbik görmüş olması lâzım gelir.

d) Şehirlerin İdaresi

Cengiz Han Türkistan'ın fethini tamamladıktan sonra 1223 yılında Harezmli bir Türk olan Mahmud Yalavaç'ı, Mâverâünnehir şehirlerini idare etmek

[75] Gizli Tarih, s. 203-204; ayrıca bu hususlar Cüveynî'nin eserinde de aynıyle tekrarlanır, Bk. Cehân-guşâ, I, s. 24-25.

üzere vali tayin etmişti.[76] Mahmud Yalavaç'ın bu vazifesi, babasının yerine 1228 kurultayında kağan seçilen Ogeday Kağan tarafından da tasdik edilmişti. Hattâ bütün Türkistan şehirlerinin idaresi ona tevdi edilmiş ve vergilerin toplanması yeniden düzenlenmişti.[77] Mahmud Yalavaç, Hocent şehrinde oturur ve Türkistan şehirlerinin idarecileri (Darugaçin) ve vergi tahsil âmirleri (Tangmaçi)'ni buradan idare ederdi.[78] Bu vazifesini yaparken başlangıçta yalnızca Cengiz Han'a, onun ölümünden sonra da Ogeday Kağan'a hesap vermekteydi. Nitekim 1239 yılında Buhara ve yakınındaki Tarab kasabasında zuhur eden isyanı sebeb gösteren Çağatay Han, onu vazifesinden uzaklaştırınca bu husus açıkça ortaya çıkmıştı. Mahmud Yalavaç durumu Ogeday Kağan'a arzedince, Çağatay Han sorguya çekilmiş ve neticede af dilemek mecburiyetinde kalmıştı. Ogeday Kağan bu af dilemeyi kâfi bularak ağabeyinin üzerine varmamış, Mahmud Yalavaç'ı Pekin valiliğine tayin etmiş; ancak bu def'a Mahmud Beğ'in oğlu Mes'ud Yalavaç'ı babasının yerine aynı selâhiyetle tayin etmiş-

(76) Gizli Tarih, s. 185.

(77) Cehân-guşâ, II, s. 254.

(78) Cehân-guşâ, I, s. 86

II.[79] Bu durum kat'i olarak göstermektedir ki Mahmud Yalavaç ve oğlu Mes'ud Yalavaç marifetiyle Çağatay Hanlığı sahasındaki şehirler, doğrudan doğruya kağanlık makamına bağlanıyordu. Böylece Çağataylılar, kendi hâkimiyet sahalarında ayrı bir hâkimiyetin varlığı ile devlet ve hâkimiyet anlayışına uymayan garîb duruma düşürülmüş oluyorlardı. Benzeri bulunmayan bu tatbikat ile hâkimiyetin bölünmezlik anlayışı iflas etmiş oluyordu ki Çağatay Hanlığı'nın siyâsî hayatını ve gelişmesini bu durum dâima engellemiştir.

Mahmud Yalavaç, 1254 yılında Pekin valisi olarak vazifesine devam ederken vefat etmişti.[80] Fakat oğlu hakikaten dirayetli idaresi ile muvaffak olmuş ve 1239 yılında tayin edildiği Türkistan şehirleri umûmî valisi olarak, vefat ettiği 1289 yılına kadar 50 yıl bu vazifede kalmıştı. Cüveynî, onun Buhara şehrinde yaptırdığı ve bin talebenin okuduğu Mesudiye Medresesi'nden sitayişle bahsetmektedir.[81] Vassâf'ın nakline göre bu güzel medrese, Abaka Han'ın ordu-

[79] Cehân-guşâ, I, 85-89.

[80] Cemal Karşî, Turkestan, I, s. 139.

[81] Cehân-guşâ, I, 84-85.

ları tarafından 1272 yılında Buhara'nın diğer âbideleri ile birlikte tahrîb edilmişti.[82] 1273 yılı başında şehir kurtarıldıktan sonra medrese tekrar îmar edilmiş ve 1289'da vefat ettiği zaman medresenin yanındaki türbesine defnedilmiştir. Cemal Karşî, ikinci Mesudiye Medresesi'nin de Kâşgar şehrinde yine bu zâtın hayratı olduğunu kaydeder.[83] Cüzcânî, Cüveynî ve Vassâf eserlerinde Mes'ud Beğ hakkında sitayiş ifadeleri kullandıklarına göre, idare ettiği medenî merkezlerin sâkinlerinin sevgisini kazanmış olmalıdır. Mes'ud Beğ, Kaydu Han (1261-1301) 1269 yılında Türkistan ve Çağatay Ulusu üzerinde hâkimiyetini kurunca, Kağan hükmünde ona bağlı kalmış ve onun nâmına vazifesine devam etmişti. Kendisine sıra ile halef olan oğulları Ebubekir Yalavaç (1289-1298) ve Satılmış Yalavaç (1298-1303) onun yarlığı ile yine dedesinin ve babasının vazifelerine devam etmişlerdi. Mes'ud Beğ'in üçüncü oğlu Sevinç Yalavaç, Kaydu'nun oğlu Çapar Han (1301-1306)'ın yarlığı ile aynı vazifeye tayin edilmiş, yalnız Sevinç Yalavaç, umûmî valilik idare merkezini Hocent şehrinden eski bir Türk kültür merkezi olan Kâşgar şehrine taşımıştı. Cemal Karşî'nin

(82) Geschichte Vassaf's, I, 146; metin, 154.

(83) Turkestan, I, metin 139.

verdiği bilgiler 1303 yılında bu haberler ile sona ermektedir.[84] 1305 yılında Pekin'den gelen kağanlık orduları, Ogeday evlâdının yurdunu ve Kaydu'nun devletini sona erdirerek ulusunu da dağıtmıştı. Çağatay Ulusu, bu münasebetle Kaydu Ulusu'nun hakimiyetinden kurtulmuş, fakat kağanlık ordularının İli ve Yedi-Su havzalarını istilâ etmelerinden kurtulamamıştı. Bu harbler münasebetiyle Çapar Han'ın yarlığı ile vazife görmekte olan Sevinç Beğ'in vazifesinin 1306 yılından sonra devam ettiğini düşünmek mümkün değildir. Zaten bu tarihten itibâren Sevinç Yalavaç'a dâir kaynaklarda da bilgi bulamıyoruz. Kağanlık Ulusu'nun orduları, İsen-Buka Han (1309-1318) zamanında baskı ve istilâ hareketlerini devam ettirmişlerdir. Fakat halefi Kebek Han (1318-1326) her türlü meseleyi bertaraf ederek, ilk def'a istiklâl alâmeti olan parayı kendi adına darbettirecektir.[85] Çapar Han'ın 1306'da yurdu dahil her şeyini kaybetmesi ile birlikte Duva Han (1282-1307), Çağataylılar içinde istiklâli ilk hisseden hükümdâr olmuştu. Bu tarihin, Çağatay Hanlığı tarihindeki ehemmiyeti, kuruluştan itibâren ayrı olan şehirler idaresinin derhal hanlık hâkimiyeti-

[84] Turkestan, I, metin, 138-139.

[85] Markof, s. 555 ve 556'daki Kebek Han'ın paraları.

ne intikalini sağladığı içindir. Nitekim kağanlık ordularının baskısı biter bitmez, Çağatay Hanlığı'nın istiklâli kazanılmıştır. Her ne kadar Yalavaç âilesi üç nesil, 1223 yılından 1306 yılına kadar Türk ve müslüman olarak, şehirleri bir bakıma çeşitli müdahelelerden uzak bir şekilde idare etmişlerse de bu durum Çağatay Hanlığı'nın devlet hayatı ve devletin hâkimiyetinde birlik ve bölünmezlik esası bakımından gelişmeyi önleyici olmuştu. Çağatay Hanlığı'nın kuruluşundan beri devam eden ve bir mânâda benzeri olmayan bu çapraşık yapı, geç de olsa bu tarihten sonra, şehir ve bozkırların birbirlerine yaklaşarak kısa zaman sonra Türk-İslâm yapısı içinde kaynaşmalarını hızlandıracaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇAĞATAY HANLIĞI

Giriş

Cengiz hayatta iken, Mogolistan'ın batısında fethettiği ülkeleri, oğullarına tahsis etmeğe başlamıştı. Nitekim Harezmşahlar üzerine yaptığı seferden dönerken, büyük oğlu Cuci Han'ı, İtil Irmağına kadar hâkimiyet altına alınan Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölümünü idare etmek üzere bırakmıştı. Oğullarının meziyetlerini biliyor ve onların kendisinden sonra hangi bölgeleri idare edeceğini tayin ediyordu. Ölümünden kısa bir zaman önce söylediği şu sözler, ihtimal ki uzun denemelerden sonra oğullarının meziyetlerini göstermesi bakımıdan mühimdir. "Her kim ki Yasa ve Yasun öğrenmeğe heves ederse, Çağatay'a uymakla görür. Her kim ki mal, servet, civanmertlik ve âsâyiş isterse Ogeday'ı görsün. Her kim ki edep, erkân, söz söyleme, kahramanlık, silahşörlük dilerse Tuli'nin

yanına gitsin" demişti.[86] Bu sözleri söylediği zaman Cuci Han ölmüştü. Onun için Cuci Han'ın adı burada zikredilmiyor. Cengiz Han dört evlâdını da ayrı ayrı vazifelere tayin ile onların meziyetlerine göre ihtisas kazanmalarını istemişti. Cüveynî'ye göre bu vazifeler şöyle idi: Cuci Han, Av işleri âmiri; Çağatay, Yasa işleri âmiri; Ogeday, idârî işler âmiri; Tuli ise ordu ve askerin techizi işlerini yürütmekteydi.[87] Cengiz Han, hayatta iken dört oğlu ile yaptığı bir konuşma sırasında usûlünce müstakbel kağanı, kardeşler arasından kendilerine seçtirtmişti. Burada Cuci ile Çağatay arasında zıtlaşma zuhur etmişti. Cuci ne kadar yumuşak huylu ise Çağatay da o nisbette dik ve sert tabiatlı şahsiyeti ile ortaya çıkmaktaydı. Ogeday, akıllı ve siyasî vasfı ile babasından sonra kağan olmayı kabullenirken, Tuli, edepli ve feragatli haliyle görülmekteydi.[88] Cengiz Han, kendinden sonra yasaları en iyi yerine getirecek olan halefinin Çağatay olduğunu bilmekle beraber, onun dik ve sert tabiatlı oluşunu beğenmiyordu. Bunu telâfi edebilmek için, oğulları emrine kumandanlar tahsis ederken, yaşlı ve

(86) Câmi'ü't-tevârîh, I, 541.

(87) Cehân-guşâ, I, 29.

(88) Gizli Tarih, 178-181.

tecrübeli binbaşılardan Kokoços'u Çağatay'ın emrine vermiş ve onun dik ve sert tabiatını, bu binbaşını tecrübesi ile beraber etmek istemişti.[89] Cuci erken ölmüş, Tuli kendisine ait olması lâzım gelen Uluğ-Yurt diye bilinen Moğolistan'da hâkimiyeti eline alamadan göçüp gitmişti. Fakat, Çağatay ve Ogeday, her ikisi de bu vasıfları ile ulusları idare ederken şahsiyetlerinin yapısı, siyaset ve idarelerine de aksetmişti. Çağatay Han, yaptığı bütün hareketlerde sert bir yasa tatbikçisi olarak yalnız Çağatay Ulusu'nda değil, Moğol Kağanlığı'nın diğer bölümlerinde de tanınmış ve onun sert karakterinin akisleri olmuştu. Kurultaylarda hem yasacı ve hem de babasının ölümünden sonra, sülâlenin en büyüğü olarak, kendisinden dâima çekinilen ve mecbûrî hürmet gösterilen bir şahsiyet olmuştu. Ogeday Kağan ise kurultaylarda dâimâ iyi idareci ve diplomat olarak, kararları ağabeyinin tasdiki olmadan geçirmemişti. Hakikatte, Ogeday bu nezaket gösteilerine dikkat ederken, ağabeyinin gururunu okşayarak kurultay kararlarını kendi fikir ve istekleri istikâmetinde yürütmüştü. Kurultay dışında yapılan tatbikatlarda da bu karakteristik münasebet

[89] Gizli Tarih, 162.

devam etmiş, Çağatay Han, gururu okşanarak oyalanmış, Ogeday Kağan ise kendi emeli istikametinde neticeye ulaşmıştır. Nitekim Çağatay Hanlığı'nın istikbalini tayin eden karar ve tatbîkat, yine aynı şartlar ve tavırlar içinde Tarabî İsyanı'ndan sonraki hâdisede de açıkça görülmektedir.

Çağatay Han, kendi hanlığı sahasındaki şehirler üzerinde hâkimiyetini, kağanlığa bağlı bir umûmî vâli olduğu için, kuramamıştı. Bu durum, hâkimiyetin birliği ve bölünmezliği bakımından siyâsî gelişmeyi önlediği gibi, iktisadî bakımdan da şehirlerden toplanan gelir ve vergilerden faydalanma imkânını ortadan kaldırıyordu. Çağatay Han, bu durumu muhakkak ki müdrik idi. Nitekim Tarabî İsyanı bastırıldıktan sonra, bu hâdiseyi vesile kabul eden Çağatay Han, Mahmud Yalavaç'ı vazifesinden uzaklaştırarak yerine kendi adamını tayin etmişti. Durum Mahmud Yalavaç tarafından kağana bildirilince Ogeday, yine ağabeyine nezaket kaidesini bozmadan, babaları Cengiz Han'ın tayin ettiği bu kimsenin vazifeden uzaklaştırma işinin kağanlık makamına âit olduğunu hatırlatmıştı. Ogeday Kağan bu şekilde hareket etmekle Çağatay'ın hassas tarafına dokunmuştu. Çünki Çağatay Han, babasının yaptığı hareketlerin doğ-

ru veya yanlış olduğunu düşünmeden, bunların da yasa gibi olduğunu kabul eden bir kimse idi. Ayrıca, yasa olarak kağanın selâhiyetlerine âid bir meseleye müdâheleye hakkı olmadığını da bilmekteydi. Neticede Çağatay, "kendisinin bu tasarrufta haksız olduğunu ve hükmüne râzı olduğunu" beyan edecektir. Ogeday Kağan, şahsiyetini çok iyi tanıdığı ağabeyinin böyle cevap vereceğini bilmekteydi. Çağatay Han, kendi devletinin, hanedânının kötü istikbalini bile bile bu hadisede yasacı ve katı şekilci kendi şahsiyetine mağlûb olmuştur. Halbuki yasacı ve katı şekilci tarafını bir yana bırakarak devletinin, hanedânının istikbalini önce düşünebilse idi; bu münasebetle direnerek meseleyi kökünden halledecek güçte idi. Onun yasa şekilciliği, devlet başkanlığı vasfına galip gelmiş, kimseye lüzum kalmadan kendi şahsiyetine mağlûb olmuştur. Kağan ise yine siyasetini hiç bozmadan, Çağatay'ın kendi ülkesini, yeniden kendisine İncu yani mülk olarak tahsis etmişti. Bu şekilde değişen bir durum olmadan onun gönlünü almış, fakat Mahmud Yalavaç'ı başka bir vazifeye tayin ederek; bu def'a onun yerine oğlu Mes'ud Yalavaç'ı aynı selâhiyet ile Türkistan şehirleri umûmî valiliğine göndermişti. Cüveynî ve Reşîdüddîn'in nakillerinde, kağanın

cömertliği, âdilliği ve ağabeyine gösterdiği nezaket ve hürmet havası içinde anlatılan bu hadise, hakikatte mevzuumuz olan Çağatay Hanlığı'nın devlet hayatı bakımından kaderini tayin edecek kadar ehemmiyetlidir. Kuruluş devresinde Ogeday ve Çağatay kardeşlerin kendi aralarındaki münasebet tarzının ve şahsiyetlerinin sonucu, Çağatay Hanlığı'nın istikbâlini tayin ederken, talihin garib bir cilvesi olarak Ogeday'ın torunu Kaydu Han da Çağatay'ın torunları olan hanlar üzerinde aynı rolü oynayacaktır.

ÇAĞATAY HAN

(1227 – 1242)

Çağatay Han, Cengiz Han'ın Börte-Fuçin'den doğan dört oğlundan ikincisi idi.[90] Babasının sağlığında, Mogol örf ve âdetine en riayetkâr, ananeyi en iyi bilen ve Cengiz Yasası'nın en iyi tatbikçisi olarak ün yapmıştı.[91] Diğer kardeşleri ile birlikte, babasının Harezmşahlar üzerine yaptığı sefere katılmış, hattâ en sevdiği oğlu Mu-Tekin, Bamiyan muhasarası esnasında, 1221 yazında maktûl düşmüştü.[92] Celaleddin Harizmşah'ı tâkib vazifesi verildiği için 1221/1222 kışını Hindistan hududunda geçirmişti.[93] Daha sonraki yıllarda, Cengiz Han'ın 1226-1227 yıllarında Tangut

---

[90] Câmi'ü't-tevârîh, I, 533.

[91] Câmi'ü't-tevârîh, I, 541.

[92] Câmi'ü't-tevârîh, I, 534-535.

[93] Câmi'ü't-tevârîh, I, 542.

üzerine yaptığı son sefer boyunca Çağatay, Uluğ-Yurt'ta bırakılan birliklerin kumandanı olarak babasına vekâleten nâiblik etmişti.[94] Seferin sonunda Cengiz Han öldüğü için babalarının cenaze merasimini, seferden onunla beraber dönen Ogeday ve Tuli ile birlikte yapmışlardı.[95] Büyük kardeşleri Cuci, Cengiz Han'dan altı ay önce öldüğü için, bu merasimde ve seferde bulunamamıştı.[96] Daha sonra ertesi yıl yapılacak kurultayda buluşmak üzere kardeşlerinden ayrılarak yurduna dönmüştü. Zâten babaları hayatta iken kardeşler babalarının huzurunda Ogeday'ı kağanlığa halef olarak seçmiş idiler.[97] 1228 Sıçan yılında toplanan kurultayda Çağatay Han, kardeşlerin en büyüğü olarak Ogeday'ı elinden tutarak bizzat kendisi kağanlık makamına oturtmuştu.[98] Daha sonra kendi yurduna dönmüştü.

Çağatay Han bundan sonraki ömrünü bazen kardeşinin Karakurum'daki ordasında bazen de İli Irmağı havzasında Almalık şehrine yakın Kuyas adlı

---

(94) Câmi'ü't-tevârîh, I, 542.

(95) Câmi'ü't-tevârîh, I, 542.

(96) Câmi'ü't-tevârîh, I, 522-523.

(97) Gizli Tarih, 178-181; Câmi'ü't-tevârîh, I, 542.

(98) Gizli Tarih, 190-191; Câmi'ü't-tevârîh, I, 542-543.

mahaldeki ordasında geçirmişti. Kuyas yakınındaki ordasında ilkbahar ve yaz aylarında kalır, sonbahar ve kış aylarında ise Yedi-Su havzasında Kayalık şehrine yakın bir mahaldeki Kışlak yurdunda kalırdı.[99] Çağatay Han'ın böylece Yaylak ve Kışlak olarak kullandığı iki başkenti veya merkezi vardı. Uluğ-Ev adındaki otağı,[100] bu iki merkez arasında mevsimlere göre taşınırdı. Cengiz Han, İli havzasını Çağatay'a yurt olarak vermişti. Dolayısı ile daha sonra kurulan hanlığın merkezi burası olmuştur. Çağatay Han, Çungarya üzerinden İli havzasına gelen yolun üzerinde bulunan Temir-Kapu (Moğollar'ın Talki veya Timur-Kahılga adını verdikleri geçit) geçidini 1222 yılında geçişe uygun hale getirtmişti. Çinli seyyah Çang-Çun, 1222 yılında buradan geçtiği sırada geçit, geçişe uygun şekilde genişletilmişti. Geçit, Çungarya tarafından gelerek Süt-Göl (Sayram-Gölü) yakınından geçip Almalık'a ulaşan yol üzerinde bulunuyordu.[101] Görüldüğü üzere daha hanlık kurulmadan önce Çağatay, kendi yurduna gelen ve giden yollar üzerinde hazırlıklar yaptırarak ulaşım ve haberleşme yollarını tan-

---

[99] Cehân-guşâ, I, 226-227.

[100] Cehân-guşâ, I, 226, 227; II, 241, 243, 272-273.

[101] Breitschneider, I, 62, 98.

zim etmeğe başlamıştı. Çağatay Han'ın Kuyas[102] yakınındaki yaylak merkezi, hanlık kurultaylarının toplanma yeri olduğu için hanlığın esas merkezi durumundaydı. Cengiz Han, oğullarına yurt tayin ederken, hizmetlerinde bulunmak üzere dörder binbaşı ve bunların binlikleri ile birlikte ayrıca ele geçirilen kabîlelerin taksimi yapılırken hisselerine düşen toplulukları da vermişti. Çağatay Han'ın emrine verilen dört binbaşı Gizli Tarih'e göre Haraçar, Müngge, İdohuday ve Kokoços adlarını taşımaktaydı.[103] Bu binbaşıların kabîleleri, aynı kaynağa göre Haraçar, Barulas kabîlesinden; Müngge, Celâyir kabîlesinden; İdohuday'ı tesbit mümkün olmuyor; Kokoços ise Baarin kabîlesinden idiler.[104] Bu kaynak Mogolca olduğu için isimlerin aslî şekilleri bunlar olsa gerektir. Zîrâ daha sonraki kaynaklarda isimler, Türkçe'ye daha uygun ve değişmiş halleri ile görüleceklerdir. Bu dört binbaşından ve binliklerinden başka ele geçirilen

---

[102] Kaşgarlı Mahmud, Isık-Göl yakınında bulunan Barshan şehrinin ardındaki Çigil ükesinde, Kuyas adlı bir bölge ve bu bölgede Sablığ-Kuyas, Kara-Kuyas ve Urung-Kuyas adlı üç şehirden bahsetmektedir. (Dîvânü Lugat-it Türk, B. Atalay neşri, I, 330,III,129). Çağatay Han'ın başkenti bu bölgede olmalıdır.

[103] Gizli Tarih, s. 162.

[104] Gizli Tarih, s. 55.

Nayman kabîlesinden sekiz bin kişilik topluluk Çağatay'ın hissesine düşmüştü. Reşîdüddin'de, dört binbaşı ve bunların binliklerinin Çağatay'ın hizmetine verildiği söylenmekle beraber, bunlardan Barulaslar'dan Karaçar Noyan ile Celâyirler'den Müge Noyan adları veriliyor. Diğerlerinin isim ve kabîleleri ise noksan bırakılmıştır.[105] Yalnız, Çağatay'ın fikir danıştığı Koşun veya Koşuk adında bir kumandanının adı geçmektedir. Bu zât yukarıdaki Kokoços olmalıdır.[106] Kokoços, Gizli Tarih'e göre, Çağatay dik ve sert tabiatlı olduğu için babası tarafından kendisine müşavir olarak verilmişti ki yukarıdaki evsaf ile uygunluk göstermektedir. Yukarıda ismi geçen Barulas Karaçar Noyan, Emîr Timur'un ceddi olmaktadır. Timur devri kaynaklarında Karaçar Noyan, Çağatay Han'ın Ulus Emîri yani baş kumandanı şeklinde nakledillir. Onun ismi hem Gizli Tarih'te ve hem de Câmi'ü't-tevârîh'te ilk isim olarak zikredildiğine göre mümkündür. Kokoços veya Koşun Noyan ise Çağatay Han'ın hem müşaviri ve hem de muhafız birliklerinin kumandanı olsa gerektir. Timur devri kaynaklarından anlaşıldığına göre, binlikler sıra ile Barulas, Celâyir, Suldus ve Arlat

(105) Câmi'ü't-tevârih, I, 541.

(106) Câmi'ü't-tevârih, I, 548-549.

kabîlelerinin binlikleri ve binbaşları da bu kabilelerin irsî başbuğları idiler.

Çağatay Han'ın Kutbeddin Habeş Amîd adında Otrarlı bir veziri vardı. Çağatay Han'ın bu zâta değer verdiği anlaşılıyor. Çünki bu vezirin oğulları Çağatay'ın şehzadeleri ile birlikte terbiye görmekte ve yetiştirilmekteydiler.[107] Çağatay Han, hanlığı müddetince Cengiz sülâlesinin en yaşlı ve en itibarlı şahsiyeti durumundaydı. Bu münasebetle harblere katılmamış ve sakin bir hükümdârlık dönemi geçirmiştir. Ancak onun hanlığının son yıllarında daha önce zikrettiğimiz Tarabî isyanı, 1238'i 1239 yılına bağlayan aylarda Buhara ve çevresinde patlak vermişti. Hocent şehrinde oturan Mahmud Yalavaç, bu isyanın bastırılma işi ile bizzat meşgul olmuştu. Çünki yine yukarıda zikrettiğimiz üzere şehirlerde zuhur eden meselelerle Çağatay Han veya Çağatay Ulusu'nun emîrleri değil Mahmud Yalavaç meşgul olurdu. İsyanın bastırılmasından sonra Çağatay Han, onu, vazifesinden tardetmişti. Fakat durum Ogeday Kağan'a intikal etmiş ve Çağatay neticede kendisinin haddini aştığını kabul ederek özür dilemek durumunda kalmıştı. Çağatay

[107] Cehân-guşâ, I, 229; Câmi'ü't-tevârîh, I, 548-550.

Han'ın bu şekilde rücû etmesi dolayısiyle Ogeday Han onun gönlünü almış ve fakat Mahmud Yalavaç'ın yerine bu def'a oğlu Mes'ud Yalavaç'ı umûmî vali olarak göndermişti.

Çağatay Han'ın çok katı bir yasa takipçisi olması, kaynaklarda umûmen zikredilen bir husus olduğu gibi, islâm dinine karşı almış olduğu sert ve geçimsiz tavır da devamlı zikredilen bir hususdur. Hakikatte bu durum islâm dinine karşı olmaktan ziyade Mogol Yasası'nın islâm dini ile uyuşmamasından ileri gelmekteydi. Bunlardan bilhassa suyla yıkanmanın ve islâmî esaslara göre hayvan veya kurban kesiminin Yasa'ya uymaması, onun bu mevzuuda Türkistanlılar'a eziyet etmesine sebep olmuştur. Bu münasebetle o hayatta olduğu müddetçe, Türkistanlılar gizli olarak yukarıdaki hususları yerine getirmişler veyahut da Mogol usulünce kesilmiş murdar etleri yemek mecburiyetinde kalmışlardı.[108]

Çağatay Han'ın pek çok hanımı olmakla beraber, bunlar içinde en muteber evlâtlarının anası olan Yisülün Hatun'dur. Yisülün Hatun, kendi anası Börte Fuçin Hatun'un yeğeni idi. Yâni o da Kongırat kabîle-

(108) Cehân-guşâ, I, 227.

si noyanlarının soyundandı. Cengiz Han'ın hatunu ve Çağatay'ın anası, Kongırat ümerasından Day-Seçen'in kızıydı. Day-Seçen'in oğlan kardeşi Daritay'ın torunu ise Yisülün Hatun'dur. Çağatay Han'ın ikinci hanımı ise Yisülün Hatun'un kızkardeşi Tükan Hatun idi.[109] Çağatay Han'ın sekiz tane oğlu olmuştu. Bunlar yaş sırasına göre; 1-Muçi-Yebe, 2-Mu-Tekin, 3-Bilkişi, 4-Sarban, 5- Yisun-Müngge, 6-Baydar, 7-Kadakı, 8-Bayçu adlarında idiler.[110] Çağatay Han, oğulları içinde en fazla ikinci oğlu Mu-Tekin'i severdi. Cengiz Han da bu torununu ziyadesiyle sever ve dâima yanında bulundururdu. Mu-Tekin yukarıda da zikretiğimiz üzere Bamiyan şehri kuşatması esnasında maktûl düşmüştü. Sevdiği torununun ölümü, Cengiz Han'ı gazaba getirmiş ve Bamiyan şehrini taş üstünde taş, omuz üzerinde baş kalmamak üzere yer yüzünden kaldırmıştı.[111] Çağatay Han'ın vefatından sonra ona halef olan Çağatay sülâlesi hanları, istisnaları bir tarafa bırakılacak olursa, umûmiyetle Mu-Tekin'in neslinden gelenler olmuştur.

---

[109] Câmi'ü't-tevârîh, I, 122, 533.

[110] Câmi'ü't-tevârîh, I, 534-540.

[111] Câmi'ü't-tevârîh, I, 536.

Çağatay Han'ın ölümüne âid kaynaklarda verilen tarihler, iki farklı menşe'den geldiği için ihtilâflıdır. Bu tarihlerden birincisi Mayıs-Haziran 1241 (638 Zilkade) ayını göstemekte ve bu tarihle birlikte "Ogeday Kağan'dan yedi ay önce öldü" diye ilâve etmektedirler.[112] İkinci tertib tarihler; Ocak- Şubat 1242'ye isabet etmektedir. Bu tertib tarih verenler ise "Ogeday Kağan ölünce, ona niyabeten sevdiği hanımı Müge Hatun, kağanlık makamına oturmuştu. Çağatay Han, bu hakkın "çocukların anası Turakina Hatun'a âit olduğunu" söyleyerek, makama Turakina Hatun'un çıkmasını sağlamıştı. Çağatay, kağandan iki ay sonra (veya kısa bir müddet sonra) ölmüştür." diye ilâve etmektedirler.[113] Ogeday Kağan'ın ölüm tarihi 11 aralık 1241 (5 Cemâze'l-âhir 639) olduğuna göre, ikinci grub tarihleme, Ocak-Şubat 1242 sonucunu vermektedir. Çağatay devrini yaşamış ve Moğollar idaresinde yüksek hizmetlerde bulunarak, bir çok def'alar Karakurum'a gidip gelmiş olan Cüveynî'nin naklettiği bilginin diğer kaynaklara nisbetle

---

[112] Câmi'ü't-tevârîh, I, 544; The Tabaqât-ı Nâsırî, Raverty neşri, s.1148; Şerefüddin Ali Yezdî, Zafernâme Mukaddimesi, s.128; The Shajrat-ul-Atrak, Miles, s. 353; Kadı Ahmed Gaffar Kazvînî, Târih-i Cehân-Ârâ, s. 199.

[113] Cehân-guşâ, I, 195-196,210; Târîh-i Vassâf, Hindistan tab'ı, s. 580.

daha sahih olabileceği muhakkak gibidir. Bunun için Çağatay Han'ın ölüm tarihini, 1242 yılının ilk iki ayına bağlamak daha doğru olacaktır.

KARA-HÜLAGÜ HAN

(1242 – 1246)

Çağatay Han, Yisülün Hatun'dan olan ikinci oğlu Mu-Tekin'i çok severdi ve kendisine veliahd olarak görürdü. Mu-tekin, Bamiyan'da maktûl düştükten sonra, üçüncü oğlu Bilkişi'yi veliahd yapmak istemişti. Ancak o da 13 yaşında vefat edince, Çağatay Han bu def'a Mu-Tekin'in oğlu Kara-Hülagü'yü kendisine veliahd tayin etmişti.[114] Mu-Tekin'in Bayçu, Börü, Yisun-Tuva ve Kara-Hülagü adlarında dört oğlu vardı. Kara-Hülagü, bu kardeşler içinde en küçüğü idi.[115] 1242 yılının ilk aylarında Çağatay Han ölünce onun vasiyetine uyarak, Han'ın hatunu başta olmak üzere Vezir Habeş Amîd ve Çağatay sülâlesi mensubları

---

[114] Câmi'ü't-tevârîh, I, 539.

[115] Câmi'ü't-tevârîh, I, 535.

hep birlikte Kara-Hülagü'yü hanlık makamına oturttular.[116] Bu sırada kağan seçilemediği için vekâleten Ogeday Kağan'ın hanımı Turakina Hatun, niyabeten bu makamda bulunuyordu. Kara-Hülagü Han'ın sükûnet içindeki hanlığı 1246 yılında Kiyuk'un kağan seçilmesine kadar devam etmiştir. Kiyuk Kağan (1246-1248) bu makama gelir gelmez Kara-Hülagü Han'ı azlederek onun yerine Çağatay Han'ın beşinci oğlu Yisun-Müngge'yi hanlık makamına tâyin etmiştir.[117]

Kara-Hülagü Han'ın hanımı Organa Hatun idi, Çağatay Han, bu gelinine ziyâdesiyle değer verirdi. Çünki kız kardeşi Çiçakin Hatun ile Oyrat Turalçi Küregen'in kızıydı.[118] Dolayısiyle Çağatay Han, Organa Hatun'un dayısı olmaktadır. Kara-Hülagü Han'ın Organa Hatun'dan Mübârek-Şah adında bir oğlu olmuştur. Mübârek-Şah, Çağatay âilesi içinde müslüman olan ilk şahsiyettir.

---

(116) Cehân-guşâ, I, 210; Câmi'ü't-tevârîh, I, 544.

(117) Cehân-guşa, I, 210-211; Câmi'ü't-tevârîh, I, 539, 544.

(118) Câmi'ü't-tevârîh, I, 77, 544.

YİSUN-MÜNGGE HAN

(1246 - 1251)

1246 Kurultayında Kiyuk, kağan seçildikten sonra; Çağatay Ulusu'nun başında bulunan Kara-Hülagü Han'ı tahttan azletmişti. Zîrâ Kiyuk Kağan'a göre oğul dururken torunun tahta çıkması uygun değildi. Çünki o sırada Çağatay Han'ın oğullarındn Yisun-Müngge hayatta idi.[119] Kaynakların verdiği bilgiye göre Çağatay Han'ın beşinci oğlu Yisun-Müngge, devamlı sarhoş gezer; devlet işlerini hanımı Tayşi Hatun ve veziri imam Bahaeddin Merginanî yürütürdü. Hattâ hükümdârların belirli zamalarda av tertip etmeleri bir merasim ve anane gereği olmasına rağmen, bu avlanma işini dahi Tayşi Hatun idare ederdi.[120] Cüvey-

---

[119] Cehân-guşâ, I, 210.

[120] Cehân-guşâ, I, 210-211, 229; Câmi'ü't-tevârîh, I, 539-540, 544.

nî'nin nakline göre vezir Bahaeddin Merginanî, dünyevî ve dinî ilimleri şahsında birleştiren, âlimleri ve ilmi koruyan muhterem bir zât idi. Babası Ferganalı bir âlim idi, annesi ise Karahanlı sülâlesinden Togan Han'ın neslinden gelmekteydi. Genç yaşta yetim kalmış ve Çağatay Han'ın veziri Habeş Amîd tarafından yetiştirilmişti. Habeş Amîd kendi oğullarını Çağatay'ın oğullarının yanına gönderirken himayesine aldığı Bahaeddin'i de Yisun-Müngge'nin yanına vermişti. Yisun-Müngge Han, Habeş Amîd'den Kara-Hülagü'nün taraftarı olduğu için nefret ederdi. Çocukluk arkadaşı Bahaeddin Merginanî'yi vezir yapmıştı. Vezir Bahaeddin eski hâmisine karşı vicdanî vazifesini yaparak onu Yisun-Müngge Han'ın kininden ve gazabından korudu. Bu durum 1251 yılı sonbaharına kadar devam etti. Zîrâ bu yılın yazında toplanan kurultayda Müngge, kağan seçilmiş, ardından Ogeday ve Çağatay evlâdından bir çokları Müngge Kağan'a tertiblenen suikast dolayısiyle idam edilmişlerdi. Bu münasebetle Kara-Hülagü tekrar Çağatay Ulusu'na han tayin edildi. Emrindeki orduyla Çağatay Ulusu'na doğru yola çıkn Kara-Hülagü Han yolda öldü. Fakat bu kuvvetler Kara-Hülagü Han'ın hanımı Organa Hatun'un emri ile Yisun-Müngge ile hanımı

Tayşi hatunu katlettiler.[121] Mogol âdetlerine göre vezir Baheddin Merginanî de tekrar vezirlik makamına gelen Habeş Amîd'e teslim edildi. O da kendisinden sonra vezir olan bu âlim zâtı hiç affedememişti. Neticede o da Mogollardan hiç geri kalmayacak şekilde Bahaeddin Merginanî'nin kemiklerini kırdırarak katlettirdi.[122] Cüveynî ve Vassâf'a göre gelen kuvvetler, Yisun-Müngge'yi yakalayarak Batu Han'a teslim etmişler ve idam hükmünü o icrâ ettirmişti.[123]

[121] Cehân-guşâ, I, s. 230, III, 59; Câmi'ü't-tevârîh, I, 540, 544.

[122] Cehân-guşâ, I, 231.

[123] Cehân-guşâ, III, 59; Geschichte Vassaf's, I, 154, metin 163.

ORGANA HATUN

(1251 - 1261)

Organa Hatun, Cengiz Kağan'ın kızı Çiçakin Hatun ile Oryat emirlerinden Turalçi Küregen'in kızı idi. Organa Hatun'un İl-Çıkmış Hatun adında bir kız kardeşi vardı. O da Arık-Buka ile evli idi.[124] Ana tarafından Cengiz Han'ın torunu olan Organa, Çağatay Han'ın torunu ve halefi Kara-Hülagü Han'ın hanımı olduğu için, bu bakımdan da Mogol aristokrasisinde itibarı vardı. 1246 yılında Kiyuk Kağan'ın Kara-Hülagü'yü azlederek Yisun-Müngge Han'ı Çağatay tahtına tayin etmesi üzerine beş yıl makamdan uzaklaştırılmışlardı. Buna rağmen itibarlarını korudukları anlaşılıyor. Cüveynî, Vassâf ve Reşîdüddîn başta olmak

---

[124] Câmi'ü't-tevârîh, I, s. 77. Dolayısiyle Arık-Buka ve Kara-Hülagü bacanak olmaktaydılar.

üzere kendisinden bahseden kaynakların hepsi onu hürmet ifadeleri ile nakletmektedirler.

1251 yılında Karakurum'da Müngge Kağan(1251-1259)'ın kağan seçildiği kurultay, Çağatay ve Ogeday nesli ve ulusları için büyük hâdiseler meydana getirmişti. Çünkü, Müngge Kağan'ın seçiminden sonra kağana karşı bir suikast hareketi ortaya çıkarılmış, Çağatay ve Ogeday sülâlesinin yetişkin çağda pek çok mensubu ile, devlet ileri gelenlerinden ve ümeradan mühim bir kısmı yasa gereği katledilmişlerdi.[125] Kara-Hülagü Han, Müngge Kağan'ın taraftarı olduğu için o bu hareketin dışında idi. Hakikaten böyle bir suikast tertibi olmuş mu idi? Yoksa siyaseten mi böyle yapılmıştı? Anlaşılması mümkün olmayan idamlar sonunda geriye kalan çocuk yaştaki şehzadeler, umûmen kağanlık yurdunda, muhafaza altında terbiye edilmek üzere bırakılmışlardı.

Bu hadisenin Çağatay Hanlığı tarihinde çok büyük tesirleri olmuştu. Çünki, han tayin edilen Kara-Hülagü ikinci def'a hanlık makamına çıkamadan yolda ölmüştü. Oğlu Mübârek-Şah çok küçük olduğu için ve başka yetişkin şehzade de mevcut olmadığından

[125] Cehân-guşâ, III, 54-66.

hanımı Organa Hatun, oğlu Mübârek-Şah'a niyabeten hâkimiyeti ele almıştır.[126] Organa Hatun, Çağatay Han'dan kalan Uluğ-Ev adındaki saray misali otağdan Çağatay Ulusu'nu on yıl oğlu Mübârek-Şah adına idare etmiştir. 1255 yılı yarısında Hülagü Han, İran ülkesini idare etmek için giderken; ordusu ile birlikte İli Irmağı havzasından geçmişti. Organa Hatun bu sırada yaz mevsimi olduğu için Almalık yakınındaki Kuyas mevkiinde kurulan Orda'sında bulunuyordu. Bu münasebetle Hülagü Han ve ordusunu burada karşılamış ve ağırlamıştı.[127] 1259 yılına kadar Organa Hatun, Çağatay Ulusunu sükûnet içinde idare etmişti. Fakat 1259 yılında Müngge Kağan ölünce Uluğ-Yurt'da bulunan Arık-Buka kağanlığını idare ederken, Çin'de seferde bulunan ağabeyi Kubilay da ordusu içinde kağanlığını ilân etmişti. Bu hadise 1259 sonlarında meydana gelmişti. Daha sonra iki kardeş arasında mücadele başlamış ve Çağatay Hanlığı'nın başında yalnızca Hatun bulunduğu için hem Arık-Buka ve hem de Kubilay, hanlık makamını ele geçirmek için kendi taraftarı Çağataylı iki şehzadeye yarlıklar vererek han olmak üzere göndermişlerdir. Bun-

(126) Cehân-guşâ, I, 230.

(127) Cehân-guşâ, III, 97-98.

lardan Kubilay'ın gönderdiği Börü'nün oğlu Abuşka, hanlık makamına erişemeden Arık-Buka'nın kuvvetleri tarafından bertaraf edilmişti.[128] Arık-Buka'nın yarlık vererek gönderdiği Baydar'ın oğlu Algu ise Çağatay'lı tahtına ulaşmak için mücadeleye girmişti. Organa Hatun'un oğlu Mübârek-Şah'a niyabeten hüküm sürüşü 1261 yılı başlarına kadar devam edecektir.[129]

[128] Câmi'ü't-tevârîh, I, 536.

[129] Câmi'ü't-tevârîh, I, 540.

ALGU HAN

(1261 – 1266)

Algu, Çağatay Han'ın altıncı oğlu Baydar'ın oğludur.[130] 1251 yılında suikast hadisesinden sonra Çağatay ve Ogeday neslinden yetişkin şehzadeler yasa gereği katledilince her iki âileden çocuk yaşta olanlar, kağanlık yurdunda terbiye edilmek üzere bırakılmışlardı. Bu münasebetle 1259 sonbaharında Mönge Kağan öldüğü zaman Algu da orada bulunuyordu. Kağan'ın ölümünü müteakip Arık-Buka, kağanlığını ilân etmiş ve Algu'ya hanlık yarlığı vererek Çağatay Ulusu'na göndermişti.[131] Algu, Çağatay Hanlığı makamını ele geçirdikten sonra Arık-Buka'ya erzak ve askerî malzeme göndermek için emir almıştı.

---

[130] Câmi'ü't-tevârîh, I, 540.

[131] Câmi'ü't-tevârîh, I, 544.

Çünki o sırada Çin'de seferde olan Kubilay da kendi ordusunda kağanlığını ilan ederek, Çin'den Moğolistan'a giden erzak sevkiyatını durdurmuştu.[132] Bu yüzden kağanlık ulusunda erzak sıkıntısı vardı. Fakat akıllı bir şehzade olan Algu ise Çağatay Hanlığı'nı müstakil hâle getirmek istiyordu. Dolayısiyle Arık-Buka'nın gönderdiği adamlara topladığı silah ve erzakı vermedi. Eli boş dönen adamlarından durumu öğrenen Arık-Buka, ordusuyla onun üzerine yürüdü. Hadiseler bu şekilde gelişirken Organa Hatun ve Mes'ud Yalavaç, Arık-Buka'nın yanına gitmişlerdi. Arık-Buka'nın kendi üzerine geldiğini öğrenen Algu, onu ordusuyla karşıladı. 1262 yılında Polat[133] mevkiinde yapılan iki muharebeyi de Algu kazanmıştı. Fakat üçüncü muharebeyi Arık-Buka kazanarak İli havzasına girmiş ve buraları yağmalamıştı. Arık-Buka burada ordusuyla bir yıl kadar kalmış, bu münasebetle kıtlık olmuştu. 1263 yılında Kubilay Kağan'ın ordularının kendi üzerine geldiğini öğrenince burayı terketmek zorunda kalmıştı.[134] Arık-Buka ayrılmadan evvel Mes'ud Beğ'i ve Organa Hatun'u dostluk kurmak üzere Al-

(132) Câmi'ü't-tevârîh, I, 545.

(133) Polat mevkii Sayram (Süt-göl) Gölü ile Ebi Gölü (Ebi-Nor) arasındadır.

(134) Câmi'ü't-tevârîh, I, 545.

gu'ya göndermişti. Bu sırada Semerkant'ta bulunan Algu, Çağatay Ulusu'nu yükseltmek gayretinde olduğu için Organa Hatun ile evlenmiş ve Mes'ud Beğ'i de eski vazifesine iade etmişti. Ancak Mes'ud Beğ, bu def'a kağanın valisi gibi değil, Algu Han'ın maliye nâzırı gibi vazife görecek ve Mâverâünnehir şehirlerinden topladığı vergiler ile Algu'nun ordusunun yeniden techizini ve kuvvetlendirilmesini temin edecektir. Böylece Çağatay Hanlığı tarihinde ilk def'a şehirlerin geliri, Hanlığın işlerine sarf olunuyordu. 1251 yılında cereyan eden hâdiseler sırasında Otrar bölgesi ve Harezm'e komşu Çağataylılar'a âit yerler, Batu Han'ın eline geçmişti. Algu Han, amcazadesi Sarban'ın oğlu Nikbay kumandasında kuvvetler göndererek buraları kurtardı ve Berke Han'ın buralardaki vali ve tahsildarlarını kovdu. Hattâ Afganistan üzerine kuvvetler göndererek buradaki hâkimiyetini de sağlamlaştırdı.[135] Algu Han 1266 yılı başlarında öldüğü zaman Çağatay Hanlığı, kağanlığın hukukî vesayetinden değilse bile fiilî vesayetinden kurtulmuştu.[136] Mes'ud Beğ, onun zamanında artık kağanlık

(135) Geschichte Vassaf's, I, 25; metin 23.

(136) Reşîdüddin, h. 662:1263/1264 tarihini veriyorsa da hâdiselerin seyrine göre doğru olamaz.

umûmî valisi olma durumundan çıkmıştı. Algu Han'ın Kıyan, Çotu ve Tok-Timur adında üç oğlu olmuştu.[137] Fakat bunlar Organa Hatun'dan önceki hanımından idiler.

(137) Câmi'ü't-tevârîh, I, 540.

MÜBÂREK-ŞAH HAN

(Mart 1266 - Eylül 1266)

Algu Han'ın 1266 yılının ilk aylarında ölümü üzerine Kara-Hülagü Han'ın oğlu Mübârek-Şah hanlık makamına oturmuştu. Cemal Karşî'ye göre Mübârek-Şah, Cumâde'l-âhir 664:10 Mart-7 Nisan 1266'da han olmuştu.[138] Reşîdüddin ise "662 (4-11-1263/24-9-1264) tarihinde Algu Han ölünce anası Organa Hatun onu tahta oturtmuştu" demektedir. Reşîdüddin'in verdiği tarih, hâdiselerin seyrine uymadığı gibi Vassâf'ın verdiği bilgiye göre Organa Hatun, Algu Han'dan önce ölmüştü.[140] Hattâ Vassâf'ın nakline göre Algu Han, "Organa Hatun'un yanında hizmet gören müslüman vazifelilerin uğursuzluğu yüzünden hatun öldü" diye

---

(138) Turkestan, I, metin 148.

(139) Câmi'ü't-tevârîh, I, 545.

(140) Geschichte Vassaf's, I, 29; metin 30.

onları toptan katlettirmek istemişti. Fakat "Mes'ud Yalavaç, onu ikna ederek vazgeçirdi" demektedir.[141] Bu haberin doğru olması gerekir. Zîrâ Reşîdüddin'in bu ifadesinin dışında Organa Hatun hakkında ne diğer kaynaklarda ve ne de Câmi'ü't-tevârîh'te en ufak bir ifadeye bile rastlanmıyor. Bu duruma göre Mübârek-Şah, han olduğu zaman Organa Hatun hayatta değildi. Mübârek-Şah, Çağataylı hanlar içinde islâmiyeti kabul eden ilk hükümdardır.[142] Kubilay Kağan, onun kendiliğinden Çağatay Ulusu'nun başına geçmiş olmasından pek memnun olmamıştı. Bunu Yisun-Tuva'nın oğlu Barak'ın eline yarlık vererek Çağatay Ulusu'na göndermesinden anlamaktayız.[143] Barak; Çağatay Ulusu'na geldikten kısa bir müddet sonra Mübârek-Şah'ın Bitikçi Emîri başta olmak üzere Barak'ın safına katılmışlardı. Daha sonra Mübârek-Şah üzerine yürüyen Barak, onu Hocent şehri yakınında boyun eğmeğe mecbur bırakmıştır. Cemal Karşî'ye göre bu hâdise 664 Zilhicce: 3 Eylül - 1 Ekim 1266 tarihinde olmuştu.[144] Bu duruma göre onun hükümdârlığı altı ay ka-

(141) Geschichte Vassaf's, I, 30; metin 31.

(142) Câmi'ü't-tevârîh, I, 546.

(143) Câmi'ü't-tevârîh, aynı yer.

(144) Turkestan, I, metin 148.

dardır. Mübârek-Şah Han, kaynaklardan anlaşıldığına göre, yumuşak huylu bir zât idi. Nitekim kendisine rakip olarak çıkan amcazadesi Barak Han'a boyun eğerek, onun maiyyetine girmiş ve hizmet etmiştir. Mübârek-Şah'ın beş tane oğlu vardı.[145] Bunlar sırasıyla şunlardır: 1-Olcay-Buka, 2-Buralgay, 3-Hür-Kaday, 4-İsen-Fulad, 5-Kadak.

(145) Câmi'ü't-tevârîh, I, 539.

BARAK HAN

(1266 – 1271)

Barak Han, Çağatay Han'ın oğullarından Mu-Tekin'in torunu ve Yisun-Tuva'ın oğludur.[146] Babası Yisun-Tuva, 1251 yılında Mügge Kağan'ın seçimine muhalefet ve daha sonra da suikast hareketinde bulundukları için Yasa gereği idâm edilen şehzadeler arasındaydı. Bu hâdiseden sonra katledilen şehzadelerin çocukları, Karakurum'da terbiye edilmek üzere bırakılmışlardı. Barak ve kardeşleri de bunlar meyanında bulunmaktaydı. Kubilay Kağan, 1264 yılında Arık-Buka'yı bertaraf ettikten sonra kuvvet kazanmıştı. Algu Han'ın ölümü üzerine Mübârek-Şah'ın Çağatay tahtına oturmasını pek uygun bulmamış ol-

---

[146] Câmi'ü't-tevârîh, I, 536, Yisun-Tuva'nın Mümin, Barak ve Yasar-Baylı adlarındaki üç oğlundan ikincisi Barak Han idi. Bk. Aynı yer.

malı ki yanında bulunan Barak'a yarlık vererek kardeşleri ile birlikte Çağatay Ulusu'na göndermişti. Böylece Barak gibi mücadeleci bir şahsiyet ile Arık-Buka'nın taraftarlığını yapan Kaydu Han'ı da zararsız hâle getirmek istiyordu.[147] Zîrâ Kaydu Han, atasının yurdu olan İmil Irmağı havzası merkez olmak üzere Çungarya bölgesinde Ogeday Ulusu'nu yeniden canlandırmıştı. Barak Han, ulusuna ulaştıktan sonra kısa zamanda duruma hâkim olmuş ve hattâ selefi Mübârek-Şah'ı dahi maiyyetine alarak onu Av Emîri yâni Barsçı'lığına tayin etmişti.[148] Reşîdüddin, onun hanlık makamına gelişine âid tarih vermiyor. Ancak muteber kaynaklardan Cemal Karşî, 664 Zilhicce: 3 Eylül - 1 Ekim 1266 tarihini,[149] Mu'iniddin Natanzî de yalnızca 664 tarihini vererek onu desteklemektedir.[150] Vassâf, 663: 24 Ekim 1264 - 14 Ağustos 1265 tarihini verir.[151] Fakat verilen bu tarih, hadiselerin seyri-

(147) Ogeday Kağan'ın torunu ve Kaşî'nın oğlu Kaydu Han (1261-1301), Cuci Ulusu'ndan Berke Han ile birlikte Arık-Buka'yı desteklemişlerdi(bk. Câmi'ü't-tevârîh, I, 447-448).

(148) Câmi'ü't-tevârîh, I, 546. Cengiz Han'ın Barsçı'sı Cuci olduğuna göre bu vazifenin değeri çok yüksek idi.

(149) Turkestan, I, metin 148.

(150) Muntakhab'al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 104.

(151) Geschichte Vassaf's, I, 128; metin 134.

ne uygun düşmemektedir. Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî ise, 663 yılını vermekle beraber, 12 hayvanlı takvime göre Pars yılını ilave etmektedir. Pars yılı 1266 yılına tekabül ettiğine göre 663 tarihinin yanlışlığı böylece telafi olunmuştur.[152] Barak Han, Çağatay Ulusu'na hâkim olduktan sonra; yalnızca Kaydu Han ile değil Abaka Han ve Kubilay Kağan'a karşı da kendi ulusunu müdafaa mecburiyetinde kalmıştır.[153] Hanlığı'nın ilk yılında Kubilay Kağan'ın Çağatay ülkesine 6000 kişilik kuvvetle gönderdiği Mogultay ismindeki kumandanını mağlûb etmiş ve hattâ Hoten şehrine kadar gitmişti. Kaydu Han ile de yaptığı muharebeler iyi gitmekte iken Cuci Ulusu hükümdârı'nın Kaydu Han'a yardım için gönderdiği üstün kuvvetler işe karışınca 1267 yılında yaptığı muharebeyi kaybederek Semerkant yakınlarına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.[153] Kaydu Han'ın bundan sonra Barak Han'a elçi gönderip sulh yapmak istediğini görmekteyiz. İhtimal ki Cuci Ulusu askerlerinin kendine yardım için gelmiş olsalar dahi yakınlarında bulunmasını istemiyordu. Ogeday Kağan'ın torunu ve Kadan-Oğul'un oğlu Kıpçak-Oğul adındaki şehzadenin Ba-

(152) Târîh-i-Cehân-ârâ, s. 199.

(153) Geschichte Vassaf's, I, 128-130; metin 135-136.

rak Han'ın yanına elçi olarak gelişi, sulh için başlangıç olmuştu.[154] Elçilik heyeti karşılanarak bizzat Barak Han tarafından ağırlanmıştı.[155] Ertesi yıl 667 yazında yani 1269'da Talas yakınlarında büyük bir kurultay toplanmış, Ogeday ve Çağatay sülâlelerinin bütün mensupları ile ümera hep bir araya gelmişlerdir.[156] Vassâf'ın nakline göre bu kurultay 666 yılı sonunda, yani 1268 yazında Semerkant yakınlarındaki Katvan ovasında olmuştu.[157] Kurultaylar, anane olarak hâkim tarafın toprağında yapıldığına göre Reşîdüddin'in verdiği yerin doğru olması gerekir. Ancak Vassâf'ın naklettiği Katvan ovasındaki toplantı, bir yıl önce Kıpçak-Oğul'un elçi olarak gelişinde maiyyeti ile birlikte ağırlandığı yer olmalıdır. Zîrâ her iki ulusun barışması için yapılan bu ön toplantı da çok ihtişamlı olmuştur. 1269'da Talas'ta toplanan kurultayda iki ulusun birden başbuğluğunu Kaydu Han elde etmiş ve kurultay onun başkanlığında toplanmıştı. Kaydu Han ve Barak Han başta olmak üzere her iki ulusun şehzadeleri dostluğu kutlamışlar ve karşılıklı olarak birbirlerinin "Anda"sı

---

(154) Câmi'ü't-tevârîh, I, 536.

(155) Câmi'ü't-tevârîh, I, 537, 546.

(156) Câmi'ü't-tevârîh, I, 447-448, 537, 546.

(157) Geschichte Vassaf's, I, 129-132, metin 135-138.

olmuşlardı.[158] Her iki taraf kardeş çocukları olduklarına göre buradaki Anda oluş siyâsî yakınlaşmanın kuvvetini göstermek için kullanılmış olmalıdır. Çünki, bilindiği üzere böyle bir yakınlığı olmayanların kardeş derecesinde yakınlık kurmak üzere yaptıkları merasim sonucunda her iki taraf birbirinin kan kardeşi gibi Anda'sı olurdu. Bu kurultayın ehemmiyeti Çağatay Ulusu'nun tarihinde değişiklik yapmasındadır. Şöyle ki:

1- Çağatay Ulusu, 1269 kurultayından itîbaren Kağanlık Ulusu'nun değil, Kaydu Ulusu'nun üstün hâkimiyetine giriyordu.

2- Mes'ud Yalavaç bu tarihten itîbaren Kaydu Han nâmına Umûmi Vâli hüviyetiyle şehirleri idare edecektir.

Çağatay Ulusu böylece Algu Han'ın başlatmış olduğu istiklâl hareketini kaybetmişti. Ancak bir farkla ki ofendi değiştirmiş olarak bu sonuca ulaşmışlardı. Barak Han kurultayda Abaka üzerine sefer tertip etmek istediğini söylemiş ve Kaydu Han'ın kendisine yardım etmesini talep etmişti. Kaydu Han da ona yukarıda zikri geçen Kıpçak-Oğul ile Kiyuk Kağan'ın Naku adlı oğlun-

[158] Câmi'ü't-tevârîh, I, 537, 546.

dan olan torunu Çapat'ı yardım etmek üzere vazifelendirmişti.[159] Vassâf'ın ifadelerinden anlaşıldığına göre Barak Han, Taias, İli havzaları ile birlikte zaten gücünün artık uzanamayacağı yerler durumunda olan Doğu Türkistan'ı Kaydu Han'a terk etmişti.[160] Bu kurultayı hemen takîben Mes'ud Beğ, Kaydu Han'ın ve Barak Han'ın dostluk elçisi olarak Abaka Han nezdine gidip dönmüştü. Mes'ud Beğ'in İlhanlı Ulusu'na gönderilmesinin hakîkî sebebi dostluktan ziyade İlhanlı Ulusu ahvali hakkında bilgi edinmek için olduğu anlaşılmaktadır. 668 yılı baharında yani 1270 yılında, Barak Han'ın ordusunda Kaydu Han'ın Kıpçak-Oğul ve Çapat emrinde gönderiği birliklerden başka Çağataylı şehzadelerden Ahmet Börü, Nikbay-Oğul, Taligu ve Mübarek-Şah da kendi birlikleri ile yer almışlardı. Ayrıca kardeşleri Mümin ve Yasar-Baylı (Vassâf'da Yasavur) da Barak Han'ın yanındaydılar. Bu ordu iki kol hâlinde Ceyhun Irmağı'nı geçti.[161] Bu kollardan birincisi Tirmiz yakınından geçerek Bedahşan, Talkan, Şıbırgan üzerinden ilerlerken, diğer kol Amuy yakınında Ceyhun'u geçerek

---

(159) Câmi'ü't-tevârîh, I, 546.

(160) Geschichte Vassaf's, I, 129-132; metin 135-138.

(161) Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî'ye göre 668 Zilhiccesi ilk günü yani 22 Temmuz 1270, Bk. Cehân-ârâ, s. 199. Ancak bu geçişin bahar aylarında olması daha akla yakın olsa gerektir.

Merv, Mervcik bölge ve şehirlerini ele geçirerek Nişabur'a varmazdan evvel birleşmişlerdi. Abaka Han'ın gönderdiği kuvvetleri burada mağlûb eden Barak Han, Nişabur'u da zabtetti.[162] Barak Han bu arada Çağatay şehzadelerinden olduğu halde o sırada İlhanlılar'ın hizmetinde olan amcazadesi Muçi-Yebe'nin oğlu Nikudar'a haber göndererek Abaka Han'ı arkadan vurmasını teklif etti. Bu sırada Azerbaycan'da bulunan Nikudar, istemediği halde Abaka tarafından isyancı gibi kabul edilerek takip edildi ve nihayet Gürcistan'da yakalanarak Irak'a götürüldü ve hapsedildi. Abaka Han böylece iki ateş arasında kalmaktan kurtulmuş oldu.[163] Daha sonra Abaka Han, bizzat kendisi bütün kuvvetleri ile birlikte Barak'ı karşıladı. 1270 yazında cereyan eden muharebeden önce Kıpçak-Oğul ve Çapat'ın kırgınlık çıkararak Barak Han'ı terkedip geri dönmeleri, onun ordusunu zayıflatmıştı. Yapılan muharebede zaman zaman talih yer değiştirmiş ve neticede Abaka Han'a gülmüştür. Barak Han, bozgun vaziyette Ceyhun'u geçerek Buhara'ya kadar çekilmiş, kardeşi Yasar'ı durumu bildirmek üzere Kaydu Han'a gönder-

(162) Geschichte Vassaf's, I, 136-137; metin 143-144.

(163) Geschichte Vassaf's, I, 136-137; metin 143-144.

mişti.[164] Hâdiseler, Kaydu Han'ın arzusuna göre cereyan etmişti. Çünki Kaydu Han karşısında kuvvetli bir Barak Han görmek istemediği gibi; Kağanlık Ulusu'nun en yakın destekçisi İlhanlı Ulusu'nu da bu harb münasebeti ile zaafa uğratmış oluyordu.Nitekim, Kıpçak-Oğul ile Çapat'ın, harbin en kritik zamanında onu terk etmeleri bu kanaati desteklemektedir.

Ertesi yıl, İlhanlı kuvvetleri Ceyhun'u geçerek Çağatay ülkesi'ne girmişler ve Barak Han'ı çok müşkül ve güç durumlarda bırakmışlardı. Hattâ Barak'ın bu durumdan dolayı şedîd davranması yüzünden Bitikçi'si Ahmet Börü ile Barsçı'sı Mübârek-Şah'ı küstürdüğü anlaşılıyor.[165] Kaydu Han, artık her şeyin istediği kıvama geldiğini görerek güya andasına yardım bahanesi ile Çağatayli ülkesine girmişti. Barak'ın ordasına eriştiği zaman Barak Han kederinden vefat etmiş bulunuyordu.[166] Bir çok kaynaklarda Kaydu Han'ın Barak'ı zehirleme yoluyla öldürttüğü nakledilmektedir. Vassâf "Barak, kendine ikram edilen şarabı içtikten sonra öldü. Çünki şarap zehirliydi. Öldüğü zaman

---

(164) Câmi'ü't-tevârîh, I, 537-547.

(165) Geschichte Vassaf's, I, 144-146; metin 151-153; Câmi'ü't-tevârîh, I, 547-548.

(166) Câmi'ü't-tevârîh, I, 538.

saltanatının altıncı yılını tamamlamak üzereydi.[167]" demektedir. Uluğ Beğ, aynı ifadeyi tekrarlar.[168] Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî, "669 Koyun yılının nihayetinde felç olarak öldü[169]" diye yazmaktadır ki verilen tarihler içinde en vâzıh olanıdır ve bu da 1271 yılı sonları olmaktadır. Barak Han ölmezden bir yıl önce İslâmiyeti kabul ederek Sultan Gıyaseddin unvanını almıştı. Yukarıda zikrettiğimiz kaynaklar, onun ölüm haberinden önce bu hususu ittifakla zikretmektedirler. Vassâf buna ilâveten, "Barak Han islâm olarak vefat etti. Fakat Kaydu Han onu Mogol âdetince dağ başında bir yere gömdürmüştür" diye ilâve etmektedir. Sultan Gıyaseddin Barak'ın hükümdârlığı bu duruma göre altıncı yılına yeni girmişti. Onun zehirlenişi, müslüman oluşunun Mogollar'a hoş gelmediği ihtimalini akla getirmektedir. Çünki müslüman olduğuna göre, kendi inandığı şekilde gömülmesi gerekirdi. Barak Han öldüğü zaman geriye beş tane oğul bırakmıştı. Bunların adları sırası ile 1- Bek-Timur, 2- Duva, 3-Tokta, 4-Uladay ve 5-Bozma idi.[170]

---

(167) Geschichte Vassaf's, I, 146; metin 153.

(168) Shajrat ul Atrak, Miles, s. 336.

(169) Cehân-ârâ, s. 199.

(170) Câmi'ü't-tevârîh, I, 536.

NİKBAY HAN

(1271 - 1274)

Barak Han 1271 yılı sonlarında vefat ettiğine göre Nikbay'ın Çağatay Hanlığı'na gelişi en geç 1272 yılı başlarında olmalıdır. Nikbay, Çağatay Han'ın dördüncü oğlu Sarban'ın oğludur.[171] Algu Han ve Barak Han zamanlarında ordu kumandanı olarak hizmet gördüğünü bildiğimiz bu şehzade, Barak'ın vefatından sonra çıkan karışıklıklar sırasında görülebildiği kadarıyla en ciddî vazife göreni idi. Zîrâ 1272 yılının içinde İlhanlı ordusu Buhara'ya kadar gelerek şehri ele geçirmiş ve yağmalamıştı. Nikbay bu devrede kendi gücü ile topladığı kuvvetlerle onlara karşı mücadeleye girmişti. Vassâf'ın verdiği bilgilere göre Cemâziyelâhır 671: Aralık 1272'de Abaka'nın ordusu Bu-

---

[171] Câmi'ü't-tevârîh, I, 539.

hara'ya girerek 50 bin kişiyi katletmiş ve şehrin bütün âbidelerini tahrib etmişti. Bu meyanda bin talebenin okuduğu Mes'ud Yalavaç'ın yaptırdığı Mesudiye Medresesi de tahrib olunmuştu. Nikbay Han, Receb 671'in 7. günü: 29 Ocak 1273 günü Buhara'ya girerek İlhanlı ordusunu mağlûb etmiş, hattâ onları Ceyhun Irmağı'nı geçene kadar kovalamıştı.[172] Nikbay Han'ın 1273 yılı içinde hanlığının ne kadar devam ettiği bilinemiyor. Pek çok kaynakta han olarak ismi bile zikredilmeyen Nikbay'ın ölümü için Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî'nin eserinde 671 yılı verilmektedir.[173] 671 yılı, 19 Haziran 1273'te bittiğine göre onun hanlığı iki seneden azdır. Reşîdüddin ise tarih vermeden "Yalnızca üç yıl hanlık etmiştir" demektedir.[174] Bu duruma göre onun hükümdârlığı hiç olmazsa 1274 yılı içinde bitmiş olması lâzım gelir.

---

[172] Geschichte Vassaf's, I, 146-147; etin 153-154.

[173] Tarih-i Cehan-ârâ, Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvinî, Müctebâ Minovî neşrî s. 200.

[174] Câmi'ü't-tevârîh, I, 548.

BUKA-TİMUR HAN

(1274 - 1277)

Nikbay Han'ın kısa ve mücadele içinde geçen hükümdarlığından sonra Buka-Timur ona halef olmuştur. Buka-Timur Han, Çağatay Han'ın yedinci oğlu Kadatı'nın oğludur.[175] Kaydu Han'ın yarlığı ile han olmuştur. Reşîdüddin onun hanlık müddeti veya ölüm tarihi hakkında en ufak bir işaret vermiyor. Ancak "Saç kıran hastalığından vefat etti" demektedir.[176] Diğer kaynaklardan yalnızca Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî 675: 15 Haziran 1276 - 6 Mayıs 1277 tarihini vermektedir.[177] Bu duruma göre üç veya üç buçuk yıl kadar hanlık etmiştir.

---

[175] Câmi'ü't-tevârîh, I, 548.

[176] Câmi'ü't-tevârîh, I, aynı yer.

[177] Cehân-ârâ, s. 200.

DUVA HAN

(1277 - 1307)

Buka Timur Han'ın ölümünden sonra Duva Han onun yerine Çağatay Hanlığı makamına gelmiştir. Kaydu Han'ın yarlığı ile Çağatay Ulusu'nun başına geçen Duva Han, Barak Han'ın beş oğlundan ikincisidir.[178] Onun uzun süren otuz yıllık saltanatı müddetince Çağatay Hanlığı, üst üste gelen tahribat, yağma ve katliamların meydana getirdiği yaraların tedavi gördüğü devre olacaktır. Zîrâ Duva Han'ın da Kaydu Han kadar dirayetli ve siyâsî olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki münasebet ve mesafeyi iyi ayarlayan Duva zamanında kaynaklarda verilen bilgilere göre harap şehirler îmar edilirken Andican

---

[178] Câmi'ü't-tevârîh, I,, 536, 548.

adında yeni bir şehir kurulmuştu.[179] Her ne kadar bu îmar işleri Mes'ud Beğ tarafından yapılıyor ve Kaydu Han'a bağlı olarak yürütülüyorsa da netice itîbariyle kendi hanlık sahası huzura kavuşmuş olmaktaydı. Cemal Karşî'nin nakline göre 1272 yılında Buhara'nın tahrîbi sırasında yıkılan yerler tekrar canlanmış, Mesudiye medresesi yeniden îmar olunmuştu. 1289 yılında Mes'ud Yalavaç vefat edince bu medresenin yanında kendisi için yaptırmış olduğu türbeye defnolunmuştur. Şevval 688: Ekim 1289 yılında vefat eden Mes'ud Beğ'in yerine büyük oğlu Ebubekir Yalavaç, Kaydu tarafından yine aynı selâhiyetle idare etmek üzere tayin olunmuştu.[180] Marco Polo'nun nakline göre Kubilay Kağan'ın batıdaki hududu Hoten şehrine kadar uzanıyor, ondan daha batıda kalan doğu Türkistan, Kâşgar, Yarkent, Aksu, Kara-Hoça gibi şehirler, Kaydu'nun üstün hâkimiyetinde olsa bile Çağataylı ülkesi olmaktaydı. Marco Polo'nun, Çağataylı ülkesi için Büyük Türkiye adını kullanmış olması ilgi çekici bir husus olmuştur.[181] Kubilay Kağan'ın 1294

[179] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 106.

[180] Turkestan, I, metin 139.

[181] The Book of Marco Polo, I, 196.

yılında ölümüne kadar Kaydu ve Duva ittifakına karşı Kubilay Kağan'ın ciddî bir taarruza gözü kesmediği anlaşılıyor. Bu durumdan isitifade eden Duva Han, Horasan hududunu emniyete almış, hattâ Gazne'ye kadar bütün bölgeleri hanlığına katarak Hindistan'a kadar seferler yapmıştır. Hattâ bu seferlerinde hiç bir zaman mağlûb olmamıştır.[182] Kaydu Han'a bağlı olarak çalışan Ebubekir Yalavaç'ın 1298 yılında vefatı üzerine onun yerine bu def'a kardeşi Satılmış Beğ tayin olmuştur. O da ağabeyi, babası ve dedesi gibi dirayetle şehirleri en iyi şekilde idareye devam etmiştir. Reşîdüddin'in nakline göre, Kubilay Kağan'a halef olan torunu Olcaytu Timur Kağan (1294-1307)'ın dikkati Kaydu ve Duva ittifakına dönecektir. Zîrâ Kaydu'nun devleti çok itîbar kazanmıştı. Reşîdüddin, verdiği tarih silik olmakla beraber Kaydu'nun Timur Kağan ile üç yıl aralıksız harbettiğini ve neticede yaralanan Kaydu Han'ın öldüğünü kaydetmektedir.[183] Kaydu Han 1301 yılında öldüğüne göre üç yıl önce başlayan muharebelerin başlangıç tarihi 1298 senesi olmaktadır. Bu muharebelerin daha ziyade Türkistan

[182] Muntakhab'al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 106.

[183] Câmi'ü't-tevârîh, I, 678.

dışında ve Mogolistan hududundaki bölgelerde cereyan ettiği bilinmektedir. Bu muharebeler sırasında Duva Han, mücadeleye katılmamış ve geri durmuştu.[184] Babasının ölümünden sonra onun yerine geçen Çapar Han (1301-1306)'ın babası gibi dirayetli olmadığı anlaşılmaktadır. Zîrâ kendisinin en büyük desteği Duva Han olmasına rağmen hazımsızlık gösterdiği görülecektir. Cemal Karşî'nin eserinin son haberleri 1303 yılına âittir. Burada 1303 yılında vefat eden Satılmış Yalavaç'ın yerine Çapar Han'ın bir yarlık ile Mes'ud Yalavaç'ın üçüncü oğlu Sevinç Beğ'i tayin ettiğini de nakletmektedir. Sevinç Beğ kendinden öncekilerin idare merkezi olan Hocent şehrini bırakarak Umumî Valilik idare merkezini Kâşgar şehrine taşımıştı. Cemal Karşî'nin kendisi de o tarihte Kâşgar'da bulunuyordu. Duva Han'dan bahsederken onu, Çapar'ın devletinin, kudretinin direği mânâsına er-Rüknü'l-vesîk unvanı ile anmaktadır.[185]

Bu duruma göre 1303 yılında henüz Duva Han ile Çapar Han arasındaki huzursuzluk meydana gelmemişti. Fakat çok geçmeden bu anlaşmazlık zuhur

---

(184) Câmi'ü't-tevârîh, I, aynı yer.

(185) Turkestan, I, metin 151.

edecek ve ittifak bozulunca bundan istifade eden Olcaytu Timur Kağan'ın orduları Çapar Han üzerine yürüyeceklerdir. Duva Han ile Çapar Han arasındaki huzursuzluk, nihayet 1304 yılında harbe dönüşmüş, Çapar Han'ın kuvvetleri Çağatay ülkesine girmişlerdir. Birinci muharebe Semerkant civarında, ikinci muharebe ise Hocent yakınlarında cereyan etmiş ve Çapar mağlûb bir vaziyette ülkesine doğru çekilirken bu def'a Olcaytu Timur Kağan'ın orduları ülkesini istîla etmeye başlamıştı.[186] 1305 yılında çok üstün kuvvetler ile Ogedaylılar'ın yurduna giren kağanlık orduları, Kaydu Han'ın kurduğu bu güçlü ili tamamen dağıtmışlardır. 1305'i 1306'ya bağlayan aylarda dağılan kabîlelerin bir kısmı kağanın ordularına boyun eğmiş, geri kalanlar ise Çapar Han başta olmak üzere Duva Han'a sığınmak mecburiyetinde kalmışlardı. Duva Han, bu iltica edenleri, Ceyhun Irmağı'nı geçirerek kuzey Afganistan'a iskân etmişti. Hattâ bunlardan bir kısmı Horasan üzerinden İlhanlı ülkesine giderek onlara iltica edeceklerdir.[187] Böylece 1306 tarihinde Kaydu Han'ın kırk yıl boyunca dirayetle topladığı ulusu, tamamen tarihe karışmış oluyordu. Bu son

(186) Cehân-ârâ, s. 198.

(187) Bk. not 19.

hadise ve iltica durumundan sonra Duva Han ile Çapar Han'ın barıştıkları anlaşılmaktadır. Timur Kağan'ın orduları, Ogeday Ulusu'nu yok etmekle kalmamış, ayrıca Çağatay Hanlığı'nın merkezi durumunda olan İli Irmağı havzası ile Yedi-Su ve Talas havzalarını da tamamen istîlâ ve yağma etmişlerdi. Duva Han, kağanın orduları ile mücadele etmiş ve daha ileri harekâta devam etmelerini önlemişti. Reşîdüddin'e göre bu muhrebelerde yaralanmış[188] ve daha sonra bunların tesiri ile ölmüştür. Duva Han 30 yıl süren saltanattan sonra 706:13 Temmuz 1306-2 Temmuz 1307 tarihinde ölmüştür.[189] Mu'iniddin Natanzî, 705: 24 Temmuz 1305-12 Temmuz 1306 tarihini vermekte ise de hâdiselerin seyrine 706 tarihi daha uygun düşmektedir.[190] Duva Han, öldükten sonra geriye bir hayli şehzade bırakmıştır. Bunların bir kısmı kendisini takiben sıra ile han olmuşlardır.

---

[188] Câmi'ü't-tevârîh, I, 548,678. Reşîdüddin Duva Han'ın ölüm haberini vermemektedir.

[189] Cehân-ârâ, s. 200; Müneccimbaşı, türkçe terc. II, 686.

[190] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 106.

KÜNCÜK HAN

(1307 – 1308)

Duva Han'ın 1307 yılında ölümü üzerine Küncük, babasının yerine Çağatay Hanlığı makamına gelmiştir. İstîlâ ordularının tesiri ile Çağatay Ulusu'nda henüz sükûnet hâsıl olmamıştı. Durumdan istifâde etmek isteyen Börü'nün torunu Kadakçı'nın oğlu Taligu,[191] Küncük Han'a karşı harekete geçmişti.

O sırada Çağatay Ulusu'nu iltica etmiş olan Çapar Han ve kardeşleri Buralkay başta olmak üzere bir baskın ile Küncük Han'ı divanında basarak katletmişlerdi. Bu hâdise 707 yılı sonunda: 1308 Mayıs ayında olmuştur. Börü - Başı mevkiinde cereyan eden hâdise sırasında Küncük Han ile birlikte Sorgu-Oğul ve

---

[191] Cehân-ârâ, s. 200, Burada zikri geçen Taligu'nun dedesi Börü, Çağatay Han'ın torunu Mu-Tekin'in ikinci oğludur. Bk. Câmi'ü't-tevârîh, I, 535-536.

Ebukan adındaki kardeşleri de katlonulmuşlardı. Küncük Han katledildiği zaman saltanatı bir buçuk yıl olmuştu.[192] Bu durum üzerine bütün Duva Han evlâdı harekete geçeceklerdir.

[192] Cehân-ârâ, s. 200.

TALİGU HAN

(1308 – 1309)

Taligu Han bu fitne hareketine, Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî'nin ifadesine göre Çapar Han'ın tesiri ile girmişti. Kendisi müslüman olmamakla beraber böyle görünmeyi tercih ederdi. Kanlı bir hâdise ile oturduğu tahtında fazla kalamadı. Saltanatının senesinde toy (kurultay) enasında Duva Han'ın oğullarından Kebek'in baskınına uğrayarak katledildi. Altı yüz süvari ile baskını yapan Kebek, bu arada ağabeyi Küncük Han'ı öldürenlerin hepsini yok etti. Bu hadise 708 senesi: 21 Haziran 1308 - 10 Haziran 1309 tarihinde vukubulmuştu.[193] Fitnenin başı durumunda olan Çapar Han firar etti ise de o da yakalanarak cezası verildi.[194]

Bu vakadan sonra Kebek, ağabeyi İsen-Buka'yı Çağatay Hanlığı tahtına çıkarmıştır.[195]

---

[193] Cehân-ârâ, s. 200.

[194] Cehân-ârâ, s. 198.

[195] Cehân-ârâ, s. 200.

İSEN-BUKA HAN

(1309 - 1319)

Kebek Han, 1309 yılı içinde Taligu Han, Çapar Han ve diğerlerini baskın verip yok ettiği zaman, ağabeyi İsen-Buka, Hind hududuna yakın bir bölgede Nikudarîler'in tümeni içinde bulunuyordu.[196] İhtimal ki Taligu'nun hanlık makamına gelmesinden sonra başlayan mücadele dolayısiyle her şehzade kendisine yakın veya tâbi olan topluluklar veya kabîleler muhitine dağılmışlardı. İsen-Buka da bu münasebetle orada olmalıdır. Kebek vaziyete hâkim olduktan sonra ağabeyine haber gönderek onun gelmesini bekledi. Aynı zamanda yeni bir toy (kurultay)'un toplanacağını dört bir yana haberler göndererek bildirdi ve 709:11 Haziran 1309 - 30 Mayıs 1310'da yapı-

---

[196] Cehân-ârâ, s. 200.

lan Han seçimi toyunda ağabeyi İsen-Buka'yı eliyle makamına oturttu.[197] İsen-Buka'nın hanlığı'nın üçüncü yılı tamamlanırken, Buyantu-Kağan (1311-1320), Çağataylı şehzadelerinden Yasavur-Oğlan'ı eline yarlık vererek Çağatay Ulusu'na han olarak gönderdi. Bu durumu haber alan İsen-Buka Han ve kardeşi Kebek, 1313 yılında onu bertaraf edebilmek için orduları ile birlikte yola çıktılar. Doğu Türkistan'da Kara-Hoca hududunda onu yakalayabilmek için İsen-Buka Han, Kâşgar yolu üzerinden bir ordu ile yürürken; Kebek de Almalık yolu üzerinden bir diğer ordu ile harekete geçmişti.[198] İsen-Buka'nın ordusu, mağlûbiyet halinde düşmana hiç bir şey kalmaması ve galibiyet hâlinde ise yeniden yapmak kolay olacağı düşüncesi ile yol boyunca her şeyi tahrîb etmişti. Kebek ise aksine galibiyet hâlinde düşman hükümetinin halkı kendisinin adaleti hakkındaki söylentilerin tesiriyle kolayca kendi tarafını tutabileceği; mağlûbiyet hâlinde ise halkın kendi tarafını yine tutacağı ve ricati kolaylaştıracaklarını düşünmüş ve bu yüzden giderken imar işlerine de dikkat etmişti. Nitekim mağlûbi-

(197) Cehân-ârâ, aynı yer.

(198) Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 107

yet olup da geri çekilmek icab ettiği zaman İsen-Buka çok sıkıntı çekmiş, Kebek ise büyük bir rahatlık içinde geri çekilebilmişti.[199] Daha sonra Yasavur, hanlık makamını ele geçirememiş, fakat Mâverâünnehir'de hayli mesele çıkarmıştır. Ancak Kebek, onun hanlık bünyesine getirmiş olduğu huzursuzluğu Yasavur'u bertaraf etmek suretiyle ortadan kaldırmıştır, Fakat Yasavur, bertaraf edildikten sonra bile onunla beraber mücadele verenler mânâsına Yasavurîler adında bir Tümen kalmıştır. Timur'un zuhuru sıralarında Semerkant çevresinde görülen Yasavurîler artık bir kabîle gibi muhteva kazanmışlardı.[200] İsen-Buka Han, Gaffâr-ı Kazvînî'ye göre 718 evâhirinde yani 1318 yılı sonu ve 1319 yılı başı civarında vefat etmişti.[201] Mu'îniddin Natanzî ise 719 yılını vermektedir.[202] 719 ise takriben 1319 yılı olmaktadır. Birbirine çok zıt sayılmayan bu iki tarihe göre, İsen-Buka Han'ın 1319 yılının ilk aylarında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezarının Nahşeb'de olması ise, artık hanlığın merkezinin Kaşga Irmağı havzasına gelişinin ilk işareti olmaktadır.

---

(199) Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 107-109

(200) Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 197.

(201) Cehân-ârâ, 200.

(202) Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 109.

KEBEK HAN

(1319 – 1326)

Ağabeyi İsen-Buka Han'ın 1319 yılının ilk aylarında ölümü esnasında Kebek, Yasavur ile uğraşmakta idi. Nihayet onu perişan ederek İlhanlı ülkesine kaçmağa mecbur ettiği sırada ağabeyinin ölüm haberini almıştı. Kebek'in kardeşlerinden birisinin, nâib olarak onun dönüşüne kadar vekâlet ettiğini ve daha sonra toplanan kurultayda Kebek'in hanlık makamına geldiğini bilmekteyiz.[203] İlhanlı ülkesine sığınan Yasavur orada da rahat durmamış ve Mu'iniddin Natanzî'nin ifadesine göre hac için gittiği Mekke'de bir fedâî tarafından katledilmişti.[204] Bu bilgiye göre, Yasavur'un müslüman olduğu ve Çağataylı sülâlesi

[203] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 110.

[204] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 110.

içinde hac farizasını yerine getirmek için Mekke'ye giden ilk şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Kebek Han, ağabeyi Küncük Han ve İsen-Buka Hanlar'ın zamanından beri şahsiyetiyle, dirayet ve kumandanlık vasıfları ile temayüz etmişti. Onun hanlığının Çağataylılar tarihinde çok mühim bir tarafı daha vardır. Kebek Han, Çağatay Sülâlesi içinde ilk def'a nâmına para darbettiren hükümdâr olmuştur.[205] Bilindiği üzere onun zamanına kadar Türkistan şehirlerinde basılan paralar ya mahallî hanedanların veyahut da Mogol İmparatorluğunun dört ulusunda da başlangıç döneminde darb ettirilen anonim paralar tarzında idi. Bu paralarda umûmiyetle devrin kağanının damgası, darb tarihi ve yeri bulunurdu.[206] Kebek Han'ın bastırdığı bu paralar, her şeyden evvel, artık Çağatay Ulusu'nun ve Hanlığı'nın istiklâli ve kağanlığın hukukî vesayetinden kurtuluşunun ilk işareti olmuşlardır. Bu münasebetle Kebek Han'ın darbettirdiği sikkeler onun adına nisbetle Kebekî adı ile anılmış ve hattâ hanlık sahasında daha sonraki hanların darbettirdiği paralar için dahi para vahidinin

---

[205] Markof, İnventarniy Katalog Müsülmanskih Monet Ermitaja s. 555.

[206] Mankof, aynı katalog, 547-555 arasındaki paralar.

umûmî adı hâline gelmiştir. Kebek Han ve halefleri-nin darbettirdiği paralar gümüş ve bakırdandır.

Kebek Han zamanında yapılan bir diğer yenilik ise Kaşga Irmağı havzasında Nahşeb (Nesef) şehrinden iki buçuk fersah mesafede Karşı adında bir han sarayının yapılmasıdır.[207] Çünki, bilindiği üzere onun zamanına kadar, Çağatay Han'ın Uluğ-Ev adı verilen otağına nisbetle Çağatay hanlarının hepsi, yaz kış Han Ordası adı verilen çadırlardan müteşekkil başkentlerindeki Uluğ-Ev'de ikamet ederlerdi. Kebek Han'ın saray mânâsına gelen Karşı adındaki Hanlık Sarayı, daha ziyâde kışlık saray olarak kullanılırdı. Daha sonraları bu saray etrafında şehir meydana gelmiş ve Karşı bu şehrin adı olmuştur. Mogol unsurların Türkleşmesi yanında islâmiyeti kabûl ederek kaynaştıkları bu devrede, Çağatay Hanlığı en mes'ut zamanını yaşamıştır. Kebek Han'dan kısa bir müddet sonra bu ülkeyi ziyaret eden İbn Battûta'nın Kebek Han'a âid anlattığı hikâyeye göre, Kebek Han müslüman olmamıştı. Fakat müslümanlığa karşı herhangi bir tavrı da yoktu.

---

[207] Tarih-i Rashidi, s. 37.

Nâmına darbettirdiği paraların sonuncuları Buhara ve Semerkant 725:18 Aralık 1324 - 7 Aralık 1325 tarihini taşıyan gümüş sikkelerdir. Halefi İlçigiday Han'ın ilk parası 726: 8 Aralık 1325 - 26 Kasım 1326 tarihini taşıdığına göre, Kebek Han'ın bu yıl içinde para bastırabilme ihtimâline binâen, onun hanlığının sonu 1326 yılına tedâhül edebilir.[208]

(208) Markof, s. 555.

İLÇİGİDAY HAN

(1326 – 1326)

Duva Han'ın oğlu İlçigiday Han, ağabeyleri Küncük, İsen-Buka ve Kebek Hanlardan sonra dördüncü kardeştir. Çok kısa bir müddet için hanlık makamında kalabilen bu han için kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmuyor. Ancak nâmına darbettirdiği para üzerinde Ordu-Bazar 726: 8 Aralık 1325 - 26 Kasım 1326 tarihi bulunduğuna göre[209] Kebek Han'ın 1325'i 1326'ya bağlayan kış içinde öldüğünü düşünürsek 726 yılı yaz başında han seçilmi yapılana kadar geçen süre içinde nâmına para darbettirmiş olması ihtimâli çok kuvvetlidir. Zîrâ daha sonra gelen Tarmaşirin Han'ın da ilk parası 726 tarihini taşımaktadır.[210] Bu duruma göre İlçigiday Han, kış

[209] Markof, s. 556.

[210] Markof, s. 557.

içinden yaz başına kadar üç dört ay kadar hanlık makamı boş kalmaması için bu vazifede bulunan bir hükümdâr olmaktadır. Onun parasının hanlık ordasında darbedilmiş olması da bu durumu doğrulamaktadır.

ALÂEDDİN TARMAŞİRİN HAN

(1326 – 1335)

1326 yazında hanlık makamına geçen Tarmaşirin Han, Duva Han'ın bir diğer oğludur. Çağatay sülâlesi hükümdârları içinde Mübârek-Şah ve Barak Han'dan sonra gelen üçüncü müslüman handır. Onunla artık islâmiyet hanlık sülâlesinde de hâkimiyet kurmuştur. Her ne kadar ondan sonra han olanlar arasında islâmiyete karşı direnmek isteyenler olmuşsa da bu durum bir son çırpınış olmaktan ileri gidememiştir. Alâeddin Tarmaşirin Han, hanlığın kudretini artırmış ve 1329 yılında yaptığı sefer ile güneyde memleketini Delhi Sultanlığı hududlarına kadar ulaştırmıştı.[211] İbn Battûta onu devrin büyük hükümdârları arasında zikreder. Kendisi, islâmiyeti kabul ettikten sonra Alâed-

[211] Cehân-ârâ, s. 201.

din adını almış ziyadesiyle dindar bir hükümdâr olarak anlatılır.[212] Tarmaşirin Han, sabah ve yatsı namazlarını mutlaka mescitte cemaatle birlikte kılacak kadar dindar ve Türkçe konuşan bir hükümdârdı. Mevsimin kış olmasına rağmen han ordasıdaki otağında kalmaktaydı. Hanlığının son dört senesinde Almalık bölgesine hiç gitmediği için Cengiz Yasasına riâyet etmemekle itham edilmekteydi. Zîrâ Çağatay Ulusu'nun meseleleri yılda bir defa Almalık yakınlarında, yaz başlarında yapılan kurultay (toy)'da görüşülür ve karara bağlanırdı.

Tarmaşirin Han'ın islâmiyeti kabûlü, Çağatay Ulusu ile islâm ülkeleri arasındaki bağlantının kurulmasını temin etmişti. Bu münasebetle ticaret bu devrede canlanmıştı. Ancak yukarıda zikretmiş olduğumuz hususlan dolayı, hanlığın merkezinin bulunduğu Mâverâünnehir ile İli havzası ve Almalık bölgesi arasında ikilik ortaya çıkmış oluyordu. Yasa taraftarlarını sindirebilmek için oğlu Celâleddin Sencer'i Semerkant bölgesinde vazifelendirmişti[213] Böylece İli bölgesini daha yakından kontrol imkânına sahip olacaktı. An-

(212) İbn Battûta, I, 419.

(213) Celâleddin Sencer'in Semerkant'ta babasına niyabeten bastırdığı paralar 731,732, ve 733 tarihlidir. Bk. Markof, s. 558.

cak bu tedbir de yeterli olmamıştır. Nitekim İbn Battûta'nın da naklettiğine göre, 1335 yazında Almalık yakınlarında yapılan kurultay Çenkşi ve Bozan-Oğul'un ele başılığını yaptıkları muhalif gurub sayesinde onun hanlıktan azledilmesi ile neticelenmişti. Daha sonra ise katledilmiştir.[214] Tarmaşirin Han'ın son parası Tirmiz 735: 1 Eylül 1334 – 20 Ağustos 1335 tarihini taşıdığına göre, hâdisenin tarihi doğrulanmış olmaktadır.[215] Mu'iniddin Natanzî de onun yasaya karşı olması dolayısiyle bu duruma düştüğünü kaydetmektedir.[216]

[214] Bk. not 22.

[215] Markof, s. 558.

[216] Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 111.

HANLIĞIN ÇÖKÜŞÜ

Alâeddin Tarmaşirin Han'ın 1335 yılına azledildikten sonra katledilmesi, Çağatay Hanlığı'nın süratle çökmesine sebep olacaktır. Bunun neticesinde idare tamamen Ulus Emîrleri olarak bilinen hem askerî hem de kabîlelerin irsî reisleri durumundaki kumandanların eline geçecektir. İdarenin emîrlerin eline geçtiği bu devrede devlet tamamen sukut etmişti, denebilir. Çünki bu devrede emîrler, çoğu zaman Ogeday neslinden gelme şehzadeleri han diye tayin ediyorlar ve tayin ettiklerini kısa bir zaman sonra indirip bir diğerini han yapıyorlardı.

Tarmaşirin Han'dan sonra hanlık makamına gelen Çenkşi Han, Mu'iniddin Natanzî'nin nakline göre islâmiyete karşı tavır almıştı. "Tarmaşirin'in kardeşi Ebukan'ın oğlu olan Çenkşi Han, eski dinlerine dönüş yolunda gayret göstermekteydi. İki yıl saltanattan

sonra katledildi"[217] demektedir. 736 ve 737 tarihli ve onun nâmına darbedimiş olan paralar bu bilginin doğruluğunu göstermektedir.[218] Bu duruma göre Çenkşi Han (1336-1337) yılında hanlık yapmıştır. Çenkşi Han'a halef olan Bozan Han'ın parasına rastlamıyoruz. Yalnız kendisine halef olan Yisun-Timur'un 739 ve 740 tarihli paraları olduğuna göre Bozan Han 1338 yılı içinde hanlık etmiş olmalıdır. Yisun Timur Han'ın paraları 739:20 Temmuz 1338-1340 tarihlerini taşıdığına göre onun hanlığı da 1338 yazı ile 1340 yazı arasındadır.[219] Yisun Timur Han, emîrler tarafından katledimişti.[220] Yisun Timur Han'a halef olan Kazan-Timur Halil (Halîlullah), Yasavur'un oğlu idi. Çok şedîd olan Kazan-Timur, aynı zamanda dindardı. Bazı paralarında yalnızca Halîlullah adını gördüğümüz bu hükümdâr zamanında Karşı sarayına iki menzil mesafede olan Zincir-Saray yapılmıştı.[221] Çağatay Hanları'nın müstakil hareket eden son temsilcisi olan Kazan-Timur Halil Han'ın paraları 743, 744, 745 tarihlerini

---

[217] Muntakhab-al Tavarikh-i Mu'inî, s. 112.

[218] Markof, s. 558-559.

[219] Markof, s. 559.

[220] Muntakhab-al Tavarikh-i Mu'inî, s. 113.

[221] The Tarikh-i Rashidi, s. 43.

taşımaktadır. Bu duruma göre onun hanlığı'nın sonu 1345 Mayısı'na kadar ulaşmaktadır.[222] Natanzî'nin nakline göre bu hükümdârı Emîr Kazagan katletmişti.[223] Bu duruma göre 1345 yaz başından îtibaren Emîr Kazagan'ın hükümetinin devresi başlamaktadır. Emîr Kazagan devri (1345-1358), ona halef olan oğlu Emîr Abdullah (1358-1359) ve Kazagan'ın torunu Emîr Hüseyin (1359-1370)'in hâkimiyet devreleri ile devam edecek ve 1370 yılında Emîr Timur yeni bir devreyi başlatacaktır. Her ne kadar bu Emîrler devresinde bazı hanların adları zikredilir ise de ancak bunların hepsi sembolik şahsiyetlerdir.

(222) Markof, s. 559-560.

(223) Muntakhab-al-Tavarikh-i Mu'inî, s. 113.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah b. Fazlullah eş-Şîrâzî, Teczîyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-A'sâr, I-V, Taşbasma, Bombay 1269/1853.

'Alâeddin 'Atâ Malik-i Juweynî, Tarikh-i Jahân-Gushâ, Mirza Muhammed of Qazvin, London, I-1912, II-1916, III-1937.

Anonim, Monghol-un Niuça Topca'an, Mogollar'ın Gizli Tarihi, Türkçe terc., Ahmet Temir, Ankara 1948.

Anonim, Mu'izzü'l-Ensâb, E.Blochet, Catalogue des manuscuries Persan de la Bibliothéque Nationale, Paris 1905, i, 292; Rieu, Catalogue of the Persian manuscripts in the British Museum, London 1879, I, 183.

Barthold, V.V., Turkestan vi Epohu Mongolskavo Naşestviya, St. Petersburg 1900; Turkestan down to the Mongol Invasion, Translated by H.A.R. Gibb, London 1958.

Barthold, V.V., Turkestan vi Epohu Mongolskavo Naşestviya, Metinler, St. Peterburg, 1898.

Bretschneider, E.Mediaeval Researches, From Eastern Asiatic Sources, I-II, London 1967.

Dawson, Christopher, The Mongol Mission, London-New York 1955.

Ebu'l-Gazî Bahadır Han, Şecere-i Türk, Baron Demasions, I-II, St. Petersburg 1871-1874; Rıza Nur neşri, İstanbul 1925.

Hondmîr, Habîbü's-siyer, Tahran 1853-1854; Histoire des Khan Mongols du Turkestan, M.C.Defrémery, Paris 1852.

İbn Battûta, Rıhle (Tuhfetu'n-nuzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr), Türkçe terc., M.Şerif Paşa, I-II ve Fihrist, İstanbul 1333-1338.

Kadı Ahmed Gaffâr-ı Kazvînî, Târîh-i Cehân-ârâ, Müctebâ Minovî neşri, Tahran 1343.

Lane-Poole, Stanley, Catalogue of the Oriental Coins in the British Museun VI, London 1881.

Le Starnge, Guy, The Lands of the Eastern Caliphate, London 1905.

Marco Polo, The Book of Marco Polo, The Venetian, Translated by H.Yule, Edited by H.Cordier, I-II, London 1921.

Markof, A.K., İnventarniy Katalog Müsülmanskih Monet Ermitaja, St. Petersburg 1892.

Minhâc al-din al-Jawzjânî, The Tabaqât-i Nâsirî of Aboo Omar Minhâc al-din al-Jawzjânî, edited by W.Nassau Lees, Mawlawis Khadi Hossain and Abd-al-Hai, Calcutta 1864; The Tabaqât-i Nâsirî, Translated by M. Raverty, London 1881.

Mîrhond, Ravzatü's-safâ, Tahran 1853-1857.

Mirza Muhammed Haidar Dughlat, The Tarikh-i Rashidi, N.İlias and E.Denison Ross, London 1898.

Mu'in-al-din Natanzî, Muntakhab-al-Tavârikh-i Mu'inî, Publies par Jean Aubin, Teheran 1957.

Nizâmüddin Şâmi, Zafernâme, Türkçe terc., Necâtî Lugal, Ankara 1948.

Plano de Carpini, The Journey of Friar John of Plano de Carpini, W.Rockhill, London 1900.

Reşîdüddin Fazlullah, Câmi'ü't-tevârîh, Behmen Kerîmî, I-II, Tahran 1338.

Reşîdüddin Fazlullah, Şu'b-i Pençgâne (Neseb-nâme-i Mülûk), Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi, Yazma nu. 2937.

Savalief, P.S., Moneti Cucidof, Çagataidof, Celairidof i druge, RAOVOT, III, 1858.

Şerefüddin Ali Yezdî, Zafernâme, Bayezid Umumî Kütüphanesi, Yazma nu. 4975.

Ulugh Bek, The Shajrat-ul-Atrak, Translated by C.Miles, London 1838.

Vassâf-al-Hadra, Geschichte Vassâf's, Wien 1856.

W.Rubruck, The Journey of William of Rubruck, W. Rockhill, London 1900.

DİZİN

- A -

A.K.Markof (Markof): 32

Abaka Han: 69, 107, 110, 111

Abdullah b. Fazlullah eş-Şîrâzî: 20

Abuşka: 49, 97

Afganistan: 22, 63, 100, 121

Ahmet Börü: 57, 110, 112

Ak-Orda: 39

Al-Tamgacı: 42, 44, 56

Alâeddin Atâ Melik-i Cüveynî: 17

Algu (Han): 49, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 109, 114

Ali'nin Yusuf ve Zelîhası: 11

Ali-Şîr Nevâî: 12

Almalık: 21, 39, 40, 42, 53, 54, 62, 80, 81, 96, 127, 136, 137

Altan Depter (Altın Defter): 16, 18, 19

altın sikke: 50

Altın-Orda: 29, 32, 39

anda: 47, 108, 109

andalık: 47

Andhoy: 63

Andican: 62, 117

anonim sikkeler (paralar): 50, 51, 130

Arık-Buka: 27, 49, 94, 96, 97, 98, 99, 105, 106

Arlat kabîlesi: 83

Arlatlar: 61, 62

askerî tâlim: 57

Asya: 5, 8

Asya-Hun devleti: 5

Av (sürek avı): 56, 57, 74, 91, 106

Azerbaycan: 6, 111

- B -

Bahaeddin Merginânî: 55

bahşı: 17

bakır ve gümüş sikkeler: 50

Balasagun: 21
Bamiyan muhasarası: 79
Barak Han: 46, 47, 57, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 135
Barinler: 60
Barsçı (emîr): 19, 42, 56, 57, 60, 62, 63, 65, 83, 84, 103, 106, 112, 138, 139, 140
Barulas: 83
Barulas kabîlesi: 82
Barulaslar: 60, 62, 83
Başay-Oğul: 55
Batı Türkistan: 35
Batu Han: 38, 39, 57, 93, 100
Bayan Kulu Han: 50
Belh: 34, 63
Berke Han: 57, 100
Bertold Spuler: 13
Beş-Balık: 34
Bibliothéque Nationale: 25
binbaşı (Minghan-u Noyan): 58
Birangar (sağ-kol): 62
Bitikçi: 17, 56, 57, 103, 112
Bogol: 7, 43, 44
Bozan-Oğul: 54, 137
bozkır (kültürü) ananesi: 43, 47, 57
Börte-Fuçin: 79
British Museum: 25, 32
Buhara: 29, 35, 51, 62, 68, 69, 70, 84, 111, 114, 115, 118, 132
Buka Timur Han: 116, 117

- C -

Câmi'ü't-tevârîh: 8, 16, 18, 24, 60, 83, 103
Celâyir: 83
Celâyirlıler: 32, 60
Cemal Karşî: 13, 21, 31, 70, 102, 103, 106, 118, 120
Cemâlüddin Ebu'l-Fazl b. Muhammed el-Karşî: 21
Cengiz (Han): 5, 6, 9, 10, 33, 35, 36, 45, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 68, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 94, 136
Cengiz Han evlâdı: 24
Cengiz Yasası: 9, 36, 79, 136
Cevâhirü'l-Esrâr: 12
Ceyhun (Amu-Deryâ) **Irmağı:** 34, 41, 42, 62, 63, 110, 115, 121
Cuci: 6, 29, 33, 57, 73, 74, 75, 80

Cuci Ulusu: 20, 33, 34, 39, 50, 65, 107

Cuvangar (sol-kol): 62

Cüveynî'nin Cehân-Güşâsı: 20

Cüzcânî: 18, 70

- Ç -

Çağatay (Han): 11, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 45, 48, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 66, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 105, 114, 116, 131

Çağatay âilesinin damgası: 50

Çağatay Edebiyatı: 11

Çağatay evlâdı: 47, 92

Çağatay Han'ın yaylağı: 34

Çağatay Hânedanı şehzâdeleri: 56

Çağatay hanları: 8, 11, 21, 29, 34, 40, 42, 48, 49, 59, 65, 131, 139

Çağatay hanlarının paraları: 32

Çağatay Hanlığı paraları: 50

Çağatay Ulusu: 9, 13, 20, 33, 35, 36, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 56, 58, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 84, 91, 92, 96, 98, 100, 103, 106, 107, 109, 117, 123, 127, 130, 136

Çağatayca: 11

Çağataylı: 20, 22, 23, 25, 32, 36, 41, 53, 54, 63, 69, 71, 96, 97, 100, 103, 110, 112, 118, 127, 129, 130

Çağataylı paraları: 32

Çağataylılar: 20, 22, 23, 25, 32, 41, 53, 54, 63, 69, 71, 100, 130

Çanay: 37

Çang-Çun (Çinli seyyah): 81

Çang-Te: 26

Çapar Han: 40, 70, 71, 120, 121, 122, 123, 125, 126

Çenkşi Han: 46, 138, 139

Çigiller: 6

Çu havzası: 27

Çungarya: 81, 106

- D -

d'Ohsson: 13

Danişmendçe: 42

Darugaçin: 35, 38, 68
Deguignes: 13
Delhi: 55, 135
Deşt-i Kıpçak: 6, 29, 38, 73
Deşt-i Kıpçak seferi: 38
Doğu Türkçesi: 11, 12, 23
Doğu Türkistan: 23, 34, 110, 118, 127
Doğu Türkistan Çağataylıları: 23
Duglat Emirleri: 23
Duglatlar: 23
Duva Han: 40, 49, 71, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 133, 135

- E -

E. Bretschneider: 31
E.Haenisch: 17
Ebu Sirâceddin Muhammed el-Cüzcânî: 18
Ebu'l-Gazi Bahâdır Han: 25
Ebu'l-Hayr et-Tabîb: 18
Ebubekir Yalavaç: 8, 70, 118, 119
El-Cevherî: 21
Elçigiday Han: 50
Emîr Timur: 83, 140
Emîrler: 56, 63, 84, 138, 139, 140
Ermitaj Müzesi: 32
eski Türk askerî yapısı: 5

- F -

Fakîh: 65
farsça yazmalar: 25
Fransa kralı St.Louis: 27

- G -

Galle: 64
Gazan Han: 16, 18, 19
Gök-Türk devleti: 5
Guy le Strange: 30
Gülab: 62

- H -

Habeş Amîd: 55, 84, 89, 92, 93
Habîbü's-siyer: 23
han: 43, 44, 52, 53, 54
Han-Ordası: 10
Hanbalık: 19, 28, 29, 49
Haraçar (binbaşı)**:** 60, 82
Harezm (ülkesi)**:** 11, 29, 34, 35, 65, 66, 100

Harezm-Kıpçak hususiyeti: 12
Harezmî'nin Muhabbet-Nâmesi: 12
Harezmşahlar: 17, 73, 79
hatun: 44, 52, 53, 54
hayvancılık ve çobanlık kültürü: 6
Henry Howorth: 13
Hindistan: 18, 29, 79, 119
Hocent: 35, 62, 68, 70, 84, 103, 120, 121
Hondmîr: 23
Horasan: 34, 41, 119, 121
hristiyan dünyası: 27
Hülagü Han: 26, 33, 40, 48, 52, 55, 90, 91, 92, 94, 96, 102
Hüsam Kâtib'in Cümcüme-Nâmesi: 12

- İ -

İbn Battûta: 29, 41, 44, 45, 46, 53, 54, 56, 65, 131, 135, 137
idare edenler ile edilenler: 10
İdohuday (binbaşı): 60, 82
ikinci Mesudiye Medresesi: 70
İlhanlı (İlhanlılar) Devleti: 17
İlhanlı (İlhanlılar) sahası: 20, 22
İlhanlı sarayı: 29
İlhanlı Ulusu: 6, 9, 17, 22, 33, 41, 50, 63, 110, 111, 112, 115, 129
İli boyu: 34
İli havzası: 34, 39, 40, 80, 81, 96, 99, 122, 136
İli Irmağı: 39, 40, 80, 96, 122
İncu: 77
İran: 6, 22, 38, 40, 96
İsen-Buka: 63, 71, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133
İskender Anonimi: 22
islâmî usûle göre hayvan kesimi: 45
islâmiyet: 7, 29, 44, 45, 46, 66, 103, 113, 131, 135, 136, 138
islâmlaşma: 45
İtil Irmağı: 73, 83

- J -

Joseph von Hammer-Purgstall: 13

- K -

kabîle asabiyeti: 59
Kadı: 11, 65

Kadı Ahmed Gaffar-Kazvînî: 23, 107, 113, 115, 116, 125
Kafkasya: 6
Kağan Ordası: 38
Kağanlık kurultayı: 48, 52
Kağanlık Ulusu: 6, 28, 33, 41, 50, 63, 71, 99, 109, 112
kalan: 64
Kanglılar: 6
Kara Hülagü Han: 55
Karaçar Noyan: 62, 83
Karahanlılar: 18, 21
Karahıtaylar: 18, 30
Karakurum: 17, 66, 80, 87, 95, 105
Karavna: 41, 59, 64
Karavnas Emîri Kazagan: 42, 63, 140
Karavnas tümeni: 63
Karavnaslar: 42, 63
Karluklar: 6
Karşı: 41, 42, 44, 54, 62, 131
Karşı sarayı: 42, 139
Karşi: 29
Kâşgar: 13, 20, 21, 70, 118, 120, 127
Kâşgar uleması: 21
Kaşka Irmağı: 41, 54, 62
katip: 17
Kavçın: 59, 61, 62, 63
Kavçınlar: 59, 62, 63
Kayalık şehri: 34, 39, 81
Kaydu Han: 40, 47, 49, 51, 63, 70, 78, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 121
Kaydu Han'ın Ulusu: 63
Kaydu Ulusu: 41, 71, 109
Kazan Halil Han: 42
Kebek Han: 41, 50, 51, 53, 63, 71, 126, 130, 131, 132, 133
Kencet: 34
kesif Türk nüfusu: 7
Kıpçak Türkçesi: 12
Kıpçaklar: 6
kışlak: 36, 37, 39, 43, 44, 81
Kışlak başkenti (yurdu): 39, 81
Kişilik Noyan: 61
Kiyuk (Han) **Kağan:** 27, 38, 48, 52, 90, 91, 94, 109
Kokoços (binbaşı): 60, 61, 62, 75, 82, 83
Kopçur: 64
Koşuk (Noyan): 61, 83

Koşun Noyan (emîr): 60, 61, 62, 83

Kubilay Kağan: 19, 27, 28, 31, 40, 49, 99, 103, 105, 107, 118, 119

Kunduz: 63

kurban: 45, 85

kurultay: 5, 16, 27, 37, 42, 44, 47, 48, 49, 52, 53, 54, 58, 66, 68, 75, 80, 82, 91, 92, 95, 108, 109, 110, 125, 126, 129, 136, 137

Kutb'un Husrev ü Şîrîni: 12

Kuyas: 39, 80, 81, 82, 96

Kuzey Afganistan: 63, 121

kuzey Hindistan: 18

Küçük Çağatay noyan: 61

Külük Kağan: 19, 41

Küregen: 55, 90, 94

Küriyen: 58

- L -

Lutfî: 12

- M -

Maffeo Polo: 28

Mahmud Yalavaç: 8, 35, 36, 51, 67, 68, 69, 76, 77, 84, 85

mal: 64

Manghol-un Niuça Topçı'an: 16

Marco Polo: 28, 29, 31, 118

Mâverâünnehir şehirleri: 67, 100

Maverâünnehirli: 36

Mengü Kağan: 26

menzil teşkilâtı: 67

merkezî Asya: 8

Mes'ud Yalavaç: 36, 40, 68, 69, 70, 77, 85, 99, 100, 103, 109, 110, 115, 118, 120

Mesudiye Medresesi: 69, 70, 115, 118

Mîrhond: 23

Mirza Muhammed Haydar Duglat: 23

Mirza Muhammed Kazvînî: 18

Mogol (askerî) **birlikleri:** 7

Mogol ananesi: 24, 36, 37, 42

Mogol aristokrasisi: 55, 58, 94

Mogol hânedanı: 16, 28

Mogol isimli Türk toplulukları: 7

Mogol istîlâsı: 9, 10, 15

Mogol istilâsından önceki Türkistan: 30

Mogol kabileleri: 7, 58
Mogol Kağanlığı: 15,31,58,66
Mogol ordusu: 58
Mogol tarihi: 8, 18
Mogol usûlü: 46
Mogol Yasası: 45, 85
Mogolca: 16, 17, 60, 62, 82
Mogolistan: 7, 33, 43, 73, 120
Mogollar: 5, 6, 7, 9, 16, 17, 18, 19, 26, 27, 36, 37, 38, 46, 47, 55, 60, 81, 87, 93, 113
Mogolların Gizli Tarihi: 7, 19, 60, 62, 82, 83
Mu'înîddin Natanzî: 22, 128
Mu'înü'l-Mürîd: 12
Mu'izzü'l-ensâb: 25, 61
Mu-Tekin: 79, 86, 89, 105
Muçi-Yebe: 57, 86, 111
Muhammed Sâdık Kâşgarî: 23
Mübarek-Şah: 40, 46, 110
Müge Noyan: 60, 61, 83
Mülhakatü's-Surah: 13
Müngge (binbaşı)**:** 60, 82, 86, 90
Müngge Kağan: 20, 27, 28, 48, 49, 52, 92, 95, 96, 98
Müntehabü't-tevârîh-i Mu'înî: 22

- N -

Nehcü'l-Ferâdis: 12
nesebnâmeler: 24
Niccolo Polo: 28
Nikbay Han: 49, 115, 116
Nizamüddin Şâmî'nin Zafernâmesi: 22
Noyanlar: 58, 60, 61, 86

- O -

Ogeday Kağan: 6, 16, 35, 36, 37, 38, 48, 66, 68, 75, 76, 77, 84, 87, 90, 107
Oğlan (oğul)**:** 54
Oğuz Türkçesi: 11
Oğuz-Kıpçak (edebî) **hususiyetleri:** 11, 12
ok ve yay: 59
Olcaytu Han: 20, 40, 119, 121
Olcaytu Timur: 119, 121
Onbaşı: 58
Onlu düzen: 5, 58
Orda: 10, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 80, 81, 96, 112, 131, 134, 136
Ordu-Bazar: 133
Organa Hatun: 40, 48, 49, 52, 55, 90, 92, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103

Ortaçağ Çin Atlası: 31
Otrar: 34, 55, 100

- Ö -

ön-kol (merkez): 62
Özbek Han: 29

- P -

P.S.Savalief: 32
Papa: 27, 28
papa IV. İnocentius: 27
Pekin (hanbalık): 19, 28, 68, 69, 71
Plano Carpini: 27
posta menzilleri: 67
prenses Kökeçin: 29
Prof. Ahmet Temir: 17
Pulat Çinsang: 19

- R -

Rabguzî'nin Kısasü'l-Enbiyâsı: 11
Ravzatü's-safâ: 23
Renè Grousset: 13
Reşîdüddin: 83
Reşîdüddin Fazlullah: 16, 18, 20, 24
Reşîdüddin Fazlullah b. İmadüddevle: 18
Reşîdüddin'in Câmi'ü't-tevârîhi: 7
Rıhle: 29
Ribat-ı Oğuz: 11

- S -

S.Kozin: 17
Salı-Saray: 42
Satılmış Yalavaç: 8, 70, 120
Selçuklular: 5, 18, 22
Semerkant: 40, 50, 51, 64, 100, 107, 108, 121, 128, 132, 136
Sevinç Yalavaç: 8, 70, 71
seyisler: 67
seyyar şehir: 39
Sıçan yılı: 80
Sır-Deryâ havzası: 27
Si-Şi-Ki (Batı Elçiliği Hatıraları): 26
Si-Yu-Ki: 26
Si-Yu-Lu: 26
Stanley Lane-Poole: 32
Suldus: 61, 62, 83
Sulduslar: 62
Sunit: 61

suyla yıkanma: 45, 85
Süt-Göl: 81

- Ş -

Şahruh (Timur'un oğlu): 24
Şecere ve ensâb kitapları: 15, 24
Şeceretü'l-Etrâk: 25
Şehr-i Sebz: 50
Şerefüddin Ali Yezdî: 34
Şerefüddin Ali Yezdî'nin Zafernâmesi: 22
Şeyh Şeref: 12
Şıbırgan: 110
Şira-Orda: 39
Şu'b-i Pençgâne: 24, 25

- T -

Tabakat-ı Nâsırî: 18
Talas (Taraz): 34
Talas havzası: 27, 41, 47, 51, 108, 110, 122
Talay: 64
Tamga vergisi: 64
Tangmaçi: 35, 38, 68
Tangut: 79
Tarab: 36, 68, 76, 84
Tarabî İsyanı: 76, 84
Tarhan: 55
Târîh-i Cehân-ârâ: 24
Târîh-I Cehân-guşâ: 17
Târîh-i Reşîdî: 23
Târîh-i Vassâf: 20
târîhî Türk illeri: 6
Târih-i Mu'înî: 64
Tarmaşirin Han: 29, 41, 42, 45, 46, 53, 54, 55, 56, 133, 135, 136, 137, 138
Tecziyetü'l-Emsâr: 20
Temir-Kapu: 81
Tezciyetü'l-A'sâr: 20
Timur'un ceddi: 62
Timurîler: 11, 22, 25
Timurlular devri: 22
Tirmiz: 42, 110, 137
Topçi: 16
Toy: 42, 44, 53, 54, 55, 56, 125, 126, 127, 136
Töre: 65
Tuğrakeş (nişancı): 56
Tuhfetu'n-nuzzâr fi garâibi'l-emsâr ve âcâibi'l-esfâr: 29
Tuli: 73, 74, 75, 80
Turakina Hatun: 87, 90

tümen: 43, 62, 63
Tümen Beği (Tümen-u Noyan): 58
Tümen beğleri: 56, 62
Türk dili ve edebiyatı: 11, 12, 60, 83
Türk nüfusu: 8, 43
Türk tarihi: 6, 8, 13, 19
Türk-İslâm kültürü: 9
Türk-İslâm yapısı: 72
Türkistan: 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 36, 43, 44, 45, 55, 66, 67, 70, 85, 119
Türkistan şehirleri: 8, 21, 35, 52, 68, 69, 77, 130
Türkistan türkçesi: 25
Türkistan uleması:21
Türkler: 5, 7, 46, 47, 59
Türkleşme: 45, 46, 131
Türkmenistan: 35

- U -

Ulak: 66, 67
Uluğ Beğ (Timur'un torunu): 25, 113
Uluğ-Ev: 39, 40, 44, 81, 96, 131
Uluğ-Yurt: 75, 80, 96
Ulus: 6, 9, 10, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 75, 83, 84, 91, 92
Ulus Beğleri (emirleri): 56
Urgenç: 34, 35
Uygur bakşıları: 5
Uygur harfleri: 17
Uygurlar: 6, 30
Uygurtay 37

- V -

Vassâf: 69, 70, 93, 94, 102, 106, 108, 110, 112, 113, 114
Vassâfü'l-Hadra: 20
Venedik: 28, 29
vezir: 55
Vezirlik makamı: 55, 93

- W -

W.Barthold: 13, 30, 61
William Rubruck: 27

- Y -

Yağmalar: 6

Yalavaç âilesi: 72

Yam: 66

Yargucu: 65, 66

Yasa: 9, 36, 38, 44, 45, 53, 56, 57, 65, 73, 74, 75, 77, 79, 85, 95, 98, 105, 136, 137

Yasa Emîri: 56, 65

yasacı: 75, 77

Yasavur: 41, 63, 64, 110, 127, 128, 129, 139

Yasavurîler: 64, 128

yasun: 45, 73

yaylak: 43, 44, 81

Yaylak başkenti: 39

Ye-Lü Ch'u tsai: 26

Yedi-Su bölgesi: 34

Yedi-Su havzası: 27, 34, 39, 41, 71, 81, 122

Yisun-Münge Han: 48, 52, 55, 86, 90, 91, 92, 93, 94

Yuan-Şi: 19

yurt: 43, 44

yüzbaşı (Cagun-u Noyan): 7, 58

- Z -

Zeki Velîdî Togan: 13

Zerefşan havzası: 62

Zincir-Saray: 42, 139

ISBN 975-267-074-1